# УКРАІНА.

НАУКОВИЙ

та

ЛІТЕРАТУРНО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ

ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ.

РІК ПЕРШИЙ.

ТОМ I.

ФЕВРАЛЬ

1907.

У КИЇВІ.

1907.

# Спомини про пражське видання „Кобзаря“.

Зіму 1874—5 року учителював я у Петербурзі у дівочих гімназії та інстітуті, а думками своїми жив у Київі. Там земляки заходилися тоді і коло географії, і коло статістіки, і коло фолькльору рідного краю: видавали «Записки Юго-Западнаго Отдѣла Императорскаго Русскаго Географическаго Общества»; друкували перепись Київа 1873 року; розбірали карточки слів українських, виписаних з різних книжок і з уст народа для словаря української мови; міркували, як довести словарь цей до наукової вартости, розьяснивши у йому українські слова латинськими; думали завести у цьому словарі такий правопис, щоб він одповідав усім філологічним і фонетичним одрубностям української мови; друкували сістематично розроблені Антоновичем та Драгомановим історичні пісні українського народу і т. д. Молодий, живий настрій думок, разворушених реформами 60-х років, не був ще тоді приголомшений пізнійшими реформами 80-х років. Надії на те, що прогрессівний ход життя вже не зупиниться перед ретроградними актами уряду, окриляли киян на нові, тоді ще не чувані, вчинки. Не вважаючи на те, що так звана тоді «поліцейська будка Юго-Западного краю», то б то газета «Кіевлянинъ», вороже відносилася до «хлопоманського» напрямку демократів, українська інтелігенція простувала до того, як казав Шевченко,

щоб наша правда не пропала,
щоб наше слово не вмірало!

Згуртувавшися у пріватну товариську громаду, ці земляки у другій газеті, що видавалася жінкою профессора Гогоцького,—у «Кіевскому Телеграфі»,—почали проти бюрократично-казенних думок «Кіевлянина» виставляти демократичні погляди на прояви сучасного їм життя; крестьянина або крестьянку трактували не як хлопа, а просто—як такого ж чоловіка, що хоче так само й їсти, й пити, й говорити, й думати, як і пани і усякі другі люде. Як же мені хоч живучи й у Петербурзі, можно було не співробітничати чи в цій газеті, чи в органі наукового оффіціального Географичного Товариства, на розвій праці якого так багато покладали надій не тільки у Київі, а й у Петербурзі? Ще більш тягло мене до цього, що робиться у Київі,—тим, що там якось більше напружено було тоді життя морально-політичне, ніж у столиці. Тут, напр., тільки приймали до відомості, що у Герцеговині зьявився якийсь Пеко Павлович, а за ним і другі борці за волю, а на публічних столишних лекціях лектори теми брали собі чи з природовідства, чи з історії старої российської словесности; у Київі ж громада прямо встрявала сама у визвольничий рух південних славян—і тілом, і душею, і мислію своєю. Вона чи так чи сяк запомагала людям, охочім бігти туди, де за свободу «пушка кгаворі». Не вдержався навіть і брат мій молодший і втік без спросу у свого артіллерійського начальства у тую Герцеговину навчати братів-славян, як можна робити пушки з черешньових окоренків і як розсипатися по-за камнями та за кущами, щоб обстрелювати турецькі війська на їх переходах. Від князя Чорногорського він за це своє діло пізнійше одібрав у награду весь набір чорногорської одежи, і вбраний по-чорногорськи, ходючи по Київу, дивував тим киян. Але це було вже після доносу Юзефовича на хлопоманів, коли у Київі притихло «украінофільство». А тоді, як я жив у Петербурзі, бадьористе життя київське здавалося мені чимсь таким, з чого почнеться нова ера життя на Украіні.

Відомі були мені й заміри составляти й видавати елементарні учебники і популярні книжки на українській мові, і заходи до видання творів кращих письменників українських, а між ними поперед усього «Кобзаря» Шевченкового. Я знав, що вже у братів Тараса Григоровича—Осипа та Микити—куплено було право на видання не тільки тих віршів Шевченка, що до того часу були надрюковані в Россії і за границею, але й тих, що були зібрані і лежали на схованці у вірних людей, у яких не можно було сподіватися на жандарський трус та на заарештування цього дорогого матеріалу. Про це становище діла я знав, бо ранійше сам їздив у Кирилівку до братів Т. Г. Шевченка і привозив одного з їх у Київ, щоб зробити купчу. Але мене все ж таки дивувало, чого так довго забарилися з виданням «Кобзаря», і про це діло нічого не чуть.

Коли на провесні 1875 року приїздить до мене у Петербург з Київа товариш мій Ф. К. Вовк і привозить виготований до дрюку рукопис «Кобзаря», розділений на дві частини. Оказалося, що він ходив пріватно до київського цензора Пузиревського на сеанси, щоб заздалегідь перечитати з ним весь зібраний матеріал і розпитати у його, щó на його погляд—цензурно, а що—нецензурно? Цензор не одрікся від читання «Кобзаря» рукописного і, за який час за невелику плату (руб. 50—70) передумавши, щó в яких віршах висловлюється, поробив нотатки на кожному творі Шевченка—чи можна його подавати до цензури, чи й зовсім не слід, щоб не викликати й нецензурних, а другого сорта наслідків.

По тих нотатках такої компетентної особи, як цензор Пузиревський, весь текст тодішнього «Кобзаря» і був розбитий на дві частини: цензурну й нецензурну. Мені загадано було їхати за границю і там дрюкувати «Кобзаря» цілком, але в двох томах, бо невідомо було, що скаже трохи згодом цензура й про цензурну частину. Видавши ж за границею, здавалося легше представити цензурний том у «Главное управленіе по дѣламъ печати» і випрохати дозвіл на пропуск його у Россію. У цьому Управ-

лениї служив тоді знакомий мій, поет Я. П. Полонський. Він казав мені, що дуже високо ставить поетичний геній Шевченка і дуже буде радий, коли зможе хоч що-небудь зробити для нашого діла; але він совітував мені не дуже покладатися на його слова, бо вже якась хмара, казав він, збірається над долею российського письменства, і йому здається, що можуть виникнути нові умови, або «временныя правила», або й настоящі закони, які дуже обкарнають в Россії волю печатного слова взагалі, а українського—особливо. Через те він раяв поспішатися з друкуванням «Кобзаря», щоб не приключилося якої перешкоди і щоб хоч перша половина його (цензурна) встигла піти у продаж у Россії.

Упоравшися з ділами своїми, у маї 1875 р. поїхав я з жінкою у Прагу. Коло самого міста у селі Бубенчі поселилися ми на літо. Звідти можна було, перейшовши Вишеградську гору, Вишеград і Карлов міст, пішки ходити у Прагу, або, сівши на залізницю, проїхати до міста тільки одну станцію. Думати довго—до якої тіпографії звернутися, не приходилося: Едвард Грегр, редактор прогресівної газети «Národni Listy», один з видатнійших ораторів на міттінгах молодочеської партії, мав велику типографію, найкращу книготорговлю у Празі; мав він при типографії й словолитню (slevárnu), значить міг сам і літери для українського тексту зробити, що було б далеко труднійше у других типографіях. До його я й звернувся з проханням заготовити нові літери і визерунки до перших літер кожного віршу. Прохав я його ще й про те, щоб він це видання прозвав своїм, бо россиянинові, що, втікши од домашньої цензури, видає загряницею щось нецензурне, звісно могло б добре достатися. Грегр так і зробив. Вийшовши зо мною з контори, де ми розмовляли на другому поверсі дома, на площадку, з якої видно було усі станки й машини і усіх наборщиків, які поміщалися у великій залі першого поверху будинка, він заявив їм, що хоче видати „Кобзаря“ Шевченка, а мене представив їм яко редактора і корректора, що знає українську мову.

Коли виготовили потрібний шріфт, почалися набор і правка корректури, яку засилали мені двічи: раз—u sloupech цеб-то в гранках і другий раз поверстані у нумеровані сторінки. Управитель типографії, готуючися до історічної вистави типографського майстерства, показував мені зразки корректур XVII століття і розьясняв, як теперішні корректурні значки пішли з латинських слів deletur, ligatur то-що, при чому прохав, щоб і я ставив такі ж значки, до яких звикли усі їх наборщики. Почали зпочатку дрюкувати перший „цензурний" том (у 5000 примірниках). Наляканий Полонським, я ще й у Празі продовжував роботу Пузиревського і деякі твори Шевченка, де здавалося мені стрінеться щось нецензурне, виключав і одкладав на другий нецензурний том. В корректурі запомогали мені жінка і земляк з Катеринославської губернії, емігрант Шоров, про бідування якого в Парижі літератор Боборикін написав тоді гарний розсказ у „Отечественныхъ Запискахъ".

Ще не відьїжджаючи з Петербургу, заходився я писати листи до багатьох людей, які знали Шевченка за його життя, щоб вони мені написали свої спомини про його або й свої думки про характер його поезії. З Праги я знов писав до їх, нагадуючи своє прохання; але більшість з їх давали мені одповіді, що не візьмуть на себе право критикувати твори великого поета, бо на те не здатні; дрібні ж анекдоти з його життя, які вони знали, вони казали, не варт згадувати та печатати про те, як він, напр., навчав чоловік 10—15, проходючи через Миколаївський міст у Петербурзі, знявши шапку, казати букіністу, що стояв на мості, одну і ту ж фразу: «я иду на Васильевскій островъ!», або як наймав він дві шарманки різного строю разом грати «Боже царя храни!» щоб розсердити Костомарова і т. і. Найлюбязнійше до мого прохання однісся Тургенев, який жив тоді під Парижем на свойому хуторі Бужіваль. Він писав, що безпремінно пригадає усе, що тільки памьятає з своїх зустріч з Шевченком, але не може зараз сісти писати ці спомини, поки не викінчить тієї роботи, над якою тоді працював. Коли накінець він прислав свої спомини про Шевченка, ми дуже зраділи; Шоров разів скільки перечиту-

вав їх, бо він і в Парижі, і у Карлсбаді бачив цього майстра слова і заслухувався його читанням власних його творів. Так і Полонський, з яким я листувався частенько, надіслав теж свої спомини заздалегідь, так що й вони увійшли у І том. Костомаров та Мікешін вже тільки у 1876 році прислали свої згадки про Шевченка, і ці прийшлося помістити тільки у другий (пецензурний) том.

Коли перший том був готовий, Грегр заслав його у «Главное управленіе по дѣламъ печати», прохаючи дозволу продавати його видання у Россії. З цього приводу Полонський писав мені, що йому прийшлося вести велику баталію, поки він одвоював пропуск І тому через граніцю. Воно й справді вже нелегко мабуть було добитися цього блага, бо не далі як місяців через 3—4 після того вийшов неопублікований закон, яким трохи не зовсім заборонялося видання українських книжок. Перший том одісланий був у Київ у магазін Ільницького, який теж одібрав розрішення на роспродаж цього тома. Другого тома, коли його к весні виготовили дрюком та брошюровкою, я одважився заслати тільки один примірник Я. П. Полонському, яко чиновникові цензурного відомства, і прохав його, щоб він показав той том Мікешіну та Костомарову, бо їх спомини про Шевченка були там надрюковані. Усі ж другі примірники II тома і невелике число примірників І тома залишилися у книгарні Gregra a Dattla для продажі загранишним читачам «Кобзаря».

А щоб ці загранишні люде зацікавилися новим пражським видянням «Кобзаря», жінка моя поперекладала багато де-яких дрібнійших творів Шевченка на французьку мову, зписала коротенько зміст більших поем, по французьки ж переказала коротку біографію поета і ці всі замітки, як матеріал для статьї, передала до редакції «Revue des deux mondes». В цьому ділі реклами нового видання запоміг знов Тургенев, який найшов співробітника цього органа всесвітньої преси, що знав российську мову, і прохав його по матеріалах, засланих моєю жінкою, написати про Шевченка. Той так і зробив, через що й французи почали зна-

комитися з українським поетом, як німці знакомилися з їм після книжечки Боденштедта про цього Ukrainische Dichter.

Може кому чудним здається, що містом для загрянишного видання нового «Кобзаря» мною обрана була Прага, а не Львів, Берлін, Париж, де вже до того часу було надрюковано чимало нецезурних поезій Шевченка. А вийшло це через те, що, з одного боку, мене тоді тягла до себе не стільки статістіка, скільки філологія, і я хотів хоч один семестр прослухати лекції звісного пражського лінгвіста словака Гаттали, який тоді й викладав свою порівняючу граматіку славянських мов, а з другого боку,—що це важнійше, — мені доручено було у родини П. І. Шафаріка розшукати кінець поеми Шевченка «Іван Гус». Коли на кватирі профессора Міщенка у Києві Ф. К. Вовк перевіряв автографи Шевченка з тими рукописами, що були здобуті від петербурських земляків, він запримітив, що і в печатних і в писаних текстах цієї поеми є пропуски або де-яких слів, або й цілих фраз і стрічок, які може цензура не пропустила, або й перепищики чи редактори пізнійших видань, не розібравши слів чи з других яких причин, замінили точками. Надія на те, що у сина П. І. Шафаріка найдеться орігінал цього Шевченкового посланія до його батька, примусила мене зістатися у Празі.

Син знаменитого славяновіда, статістіка, археолога, філолога був тоді профессором астрономії у Празі і з їм знакомий був Шоров. Він познайомив і нас з Шафаріком і його жінкою, нашою ж землячкою з Ананьївського повіту. Заходючи до цієї ввічливої родини на обіди з українським борщем та кашою (які страви мабуть на усю Прагу бували тільки у їх), я роспитував Шафаріка-сина, чи не зісталося де небудь помежи папірами його батька цілої поеми «Єретик»? Він казав, що після смерти батька він перебрав усі його книжки, рукописи, листи то-що, і справді найшов цю поему, але без кінця, бо дальший листочок посланія до Шафаріка десь мабуть зовсім загинув. Те ж, що він знайшов, він передав петербурським землякам Шевченка, коли вони заходилися ще у 60 х роках видавати «Кобзаря». Так розвіялася надія, що хоч у Празі найдеться повний текст поеми «Єретик, або Гус». Але ще в старовину ка-

зали, що habent sua fata libelli: ще 30 літ зберігалася у секретному архиві «Ш отдѣленія» ця поема, поки її там не винайшов д. Щоголев, якому дозволено було переглянути той архів [1]).

К весні 1876 закінчилися і корректура і дрюкування «Кобзаря». Передивляючись вже готові обидва томи, я догледів, що й помилок і невидержок одного якого небудь правопису в обох томах було досить. Були, правда, й такі помилки, за які й не можно було обвинувачувати корректорів. Напр., на 370 сторінці І-го тома, провіряючи з жінкою корректурний набор з рукописом, ми прогавили цілу стрічку і залишили так, як набрав наборщик: «Творили б скрізь понад землею». Ця нісенітниця зісталася і в пізнійших петербурських виданнях «Кобзаря»; дак корректура ж цього листу була в нас тоді, коли вмерла у нас дочка і приходилося її ховати на чужині: не до букв і не до слів було нам тоді! Але траплялося й таке, що теж саме слово у початку, у середині і в кінці книжки пропечатано було різними буквами: стрічалося, що замість «розкувати» зісталося «розувати» (II, стор. 32), що міняло смисл віршу. Зажурився я; списав довгий список помилок на обидва томи і поніс у тіпографію. Але управитель тіпографії сказав мені, що ніколи не слід виставляти тих помилок, що пійшли не з вини наборщиків, а з licentia poëtica.

— «Поет, казав він, може навмисне робити помилки, аби б те слово, яке він вживае, згучало не так, як у других. Гляньте: і в нас Неруда зроду не схоче, щоб ми йому дрюкували його вірши правописом, якого держаться «Národni Listy»! А то ж не Неруда, а Шевченко: коли він бажав, щоб у одному місті було «отце», а в другому «отсе», а в третьому «оце», то вже ні ви, ані ми не сміемо його виправляти!»

---

[1]) Д. Щоголев, переглянувши усе „діло“ про Шевченка, каже, що слід було б усе цілком його надрюкувати, як цінний оффіціальний матеріал про провини Т. Г. Шевченка перед урядом. І на мою думку, того не досить, що опубліковано д. Щоголевим у „Былому“, а треба б усе, що про Шевченка зберeглося у архиві III отд., дати читачам „Кобзаря“.

— А й правда, думав я собі: на що дрюкувати таку силу помилок. Хоч і не знає пражський типограф, у якому хаотичному становищі ще й досі наш український правопис і хто ставив такі чи сякі літери, дак і я ж не знаю, які саме літери у автографах Шевченка. Хай вже зістається так, як оддрюковано: колись будуть же і в нас граматичні правила правопису, — тоді хтось і виправить як слід текст «Кобзаря». А тепер досить того, що й заходи киян і гроші, їми зібрані на це діло, марне не загинули, а саме главне—що всі вірши «Кобзаря», яких дошукалися земляки, надрюковані. Тепер вже не пропадуть ті перли слова українського, які і по-над Уралом, і по-над Аралом, і на Вкраїні, і в Петербурзі і по других містах виливав поет, чи одриваючися од мольберту, чи тікаючи з своїми захалявними книжечками далеко од кріпості у кучугури, ховаючи свої папірці то од Сошенка, що примушував його кидати перо та братися за пензлі, то од старших унтерів, які доглядали за їм. Тепер вже, чи так чи сяк, ці слова, що прилітали до Шевченка з України, де б він не був,—підуть поміж люде; і цього вже досить, а правопис—діло другорядне.

Ще де-які сумніви печалили мене: чи добре я зправився з дорученим мені ділом: чи не втелющив я у «Кобзаря» чого-небудь не Шевченкового, як перед тим зробили це Львовяне, вставивши у «Кобзаря» завідомо усім нам складену Чубінським пісню «Ще не вмерла Україна». Ну, та це вже діло крітіків, а я ж-тільки корректор д. Грегра! — потішав я сам себе.

Повертаючися з Праги до дому, у Відні стрілися ми з Драгомановим, який їхав на чужину розпочинати там нову службу свойому народу. Він вже бачив пражське видання, і за його почали ми розмову.

— Правопис, кажу я, вийшов таки не добре видержаний!

— А який же може бути правопис, коли він не стоїть на грунті наукової фонетіки? одказав мені Драгоманов. Він пропо-

відував тоді, що настав вже час покинути традиції, які вироблені були ріжними правописами українськими—Максимовичевським, Гатцуковським, Кулішівським і особливо галицьким на основі ново-церковно-славянського; пора вже, казав він, зробити таку реформу, яку зробив В. С. Караджич для сербської мови: треба старатися, щоб прийнялаея сістема Кирилла та Меѳодія, розроблена на основі української фонетики. Він виробив, разом з иншими, й правила такого нового правопису, і азбуку, яку через співчуття українців герцеговинському повстанню прозвали «герцеговинкою»; цією герцеговинкою Драгоманов і почав був друкувати де-які з перших своїх заграничних видань. Через те він до правопису, який вживався у київських виданнях і який і я взяв для пражського «Кобзаря», відносився байдужісінько. «А от Ви краще скажіть мені,—повів він розмову далі з тим легеньким своїм юмором, який нам, його університетським слухачам, так подобався ще тоді, коли він у семинарі по історії, що завів був при своїй катедрі у Київському університеті, робив уваги на наші реферати,—скажіть мені: як це з «сенату» у вас вийшов Анат? [1]) або ще: як це Шевченко писав сам про себе і до себе те, що на ділі писав до його Чужбінський:

«Гарно твоя кобза грає, любий мій земляче!»

Вже як собі не хочете, а така передача віршів одного чоловіка другому вже лежатиме на Вашій совісті, як співає Вересай — «до конця віку».

---

[1]) Т. Г. Шевченко. Кобзарь з додатком споминок про Шевченка Костомарова і Микѣшина. У Празі 1876. Стр. 214, де надрюковано так:

Почтар нівроку був підпилий
Оддав Анатові приказ,
Щоб тільки в Віѳлеемі били
Малих дітей.

— Ну вже й Ви, як собі хочете, а моя совість тут ні при чому,—одказав я в тому ж тоні:—чи ж я винен, що видавець «Кобзаря» Єдвард Грерг—чех і що він має право не знати, хто що кому писав: коли він побачив, що рукопис писаний власною рукою Шевченка, то чого ж йому більше? А звісно, що тільки один Бог без гріха!» Да й що справді я міг би сказати на такі замітки про помилки у Пражському «Кобзарі»?

У Львові, їдучи до дому, я бачився там між іншими з одним літератором, який показав мені корректуру своєї відозви про пражське видання «Кобзаря», яку він написав у «Правду». В цій відозві він вихваляв і старанний догляд, з яким додержана була корректура, і ті праці по зібранню матеріалу редакторів видання, через які воно стало найповнійшим, бо повнійшого, по його думці, мабуть вже й не буде. Я прохав його викинути ці два місця, бо ще хто зна, що буде колись далі? Літератор той згодився і замінив ті фрази якимись другими.

У Київі, куди я приїхав здати справоздання про закінчення дорученої мені праці, вже чекали того террорістичного натиску на українське слово, який у подробицях став звісним трохи згодом. «Кіевскій Телеграфъ» став вже органом другого напрямку: «коли хто думає демократичні українські думки висловлювати, то треба тепер звертатися до П. А. Зеленого у «Одесскій Вѣстникъ»! Так казали сумуючи громадяне, з котрих де-кого скоро після того порозсилали то у Петербург, то в Псков, то що.

З того ж літа я став статістіком, зпочатку у Чернигові, а потім у Херсоні, і їздючи по селах, мало міг почувати на собі заборону українського слова. Правда, і мені иноді приходилося у концертах у Чернигові замість «Мені однаково, чи буду я жить в Україні, чи ні!»—співати: «Мнѣ право все равно, умру ли я, иль буду жить в странѣ чужой»... Але проте, що приходилося терпіти скільки літ письменникам українським, писання яких цензура зовсім не пропускала у світ, я вже тільки чув од других людей. Тоді я побачив, що добре пораяв Полонський — не баритися з виданням «Кобзаря», а скорійше випускати його у

світ: бо як би спізнилися ще на півроку, то вже обидва томи зісталися б тільки для загряниці.

От-такі згадки про видання 30 літ тому назад «Кобзаря» не у Россії, а у Празі я можу подати шановній редакції «України» на її запит. Другі земляки, що жили у 1875—76 роках у Києві, можуть тепер пригадати й про другі подробиці того часу лихоліття, яке не легко переносилося.

19$\frac{I}{4}$07. **О. Русов.**

---

# Автографи Шевченка в Московському Румянцевському Музеї.

Покійний О. Я. Кониський в своїй великій праці «Жизнь Украинскаго поэта Т. Г. Шевченка» (Критико-біографическая хроника), Одесса, 1898, — говорить (див. стор. 150), що він чув «будто въ Московскомъ Румянцевскомъ Музеѣ хранится рукописный оригиналъ поэмы Шевченка — «Гайдамаки», датированный 1848 годомъ». Надумавши перевірити, чи правдива ця чутка, я обернувся до Румянц. Музею, де дякуючи д. Я. Г. Кваскову та В. В. Пасхалову, розглянув автографи Шевченка, які там зберігаються. Їх там є не багато — три вірші та один лист до Г. Квітки-Основяненка.

1-й автограф — думка «На що мини чорни бровы», датована «1846 г. мая 12. Кіевъ».

Як відомо, думка ця (в автографі немає ніякого заголовка) надрюкована була ще в перш. вид. «Кобзаря» Ш. 1840 р., на стр. 85, і вдруге в вид. 1844 р. на стор. 26, без жадних одмін в тексті,—виходить, що поданої вгорі дати не можно прикласти до першої редакції «думки», коли ж порівняти дрюкований текст з автографом, то в останньому помітно велику ріжницю, — так напр.: передрюковані де-які рядки, а инших—зовсім немає. Щоб впевнитися в цьому, я подаю цю «думку» усю, як есть, додержуючи правопис оригінала.

На що мини чорни бровы,
На [1]) що кари очи,
На що лита молодіи
Веселы дивочи!
Лита мои молодыи
Марно пропадають,
Очи плачуть, чорни бровы
Одъ витру лыняють.
Свои люде якъ чужыи,
Ни съ кымъ говорыты,
Нема кому росказаты
Чого серце хоче,
Чого воно якъ голубка
День и ничъ воркуе,
Нема кому росказаты
Чого плачуть очи.
Люде серця не спытають,
А скажуть ледащо.
Плачъ же серце, плачте очи,
Покы не заснулы,
Голоснійше, жалобнійше,
Шобъ витры почулы,
Шобъ понеслы буйнесеньки
За сынее море
Чорнявому зрадлывому
На лютее горе.

Т. Шевченко.

1846
Мая 12
Кіевъ.

Як бачимо, в поданій нами копії з автографа після рядка «Одъ витру лыняють» опущено шість рядків, замість яких далі стоїть:

---

[1]) Спочатку було написано «кари», але потім закреслено і вгорі надписано «На».

Свои люде як чужыи,
Ни съ кымъ говорыты.

Потім, замість шести рядків, які стоять по друкованих «Кобзарях», в автографі є тільки чотири—зовсім перефразовані рядки «Ніхто его не питає, не знае, не чуе», а замість «Чужі люде не спитають — тай на що питати?» вписано два рядки з «Катерини»

Люде серця не спитають,
А скажуть ледащо, —

а за ними знову опущено два рядки. Останніх 8 рядків в автографі зовсім однакові з друкованою редакцією; що ж до загального числа рядків, то в автографі їх на 10 меньше,—усього 26, а в друкованому—36 рядків.

Під автографом „думки" поставлено „12 мая 1846 г. въ Кіевѣ". Як раз в той час Т. Г. жив разом з своїм товаришом Сажиним на вулиці, що звалася „Козье болото", і я не помилюся, коли скажу, що „думку" цю вписав Т. Г. на память комусь з нових знайомих в альбом; але як що в альбомі текст значно одрізняется од тексту видрюкованого шість год перед тим, то в цьому винна память Т. Г., яка йому дуже часто змиляла—про це не раз сам Тарас Григорович признається.

Зараз автограф цей не що инше, як один листочок сірого, досить товстого паперу, формату звичайного почтового паперу і написаний дуже дрібним, гострим, і при кінці слів розмазаним письмом. Підпис «Т. Шевченко» значно більшими буквами, як у тексті, а з другого боку иншою рукою написаний невеличкий вірш

Летивъ воронъ
Черезъ сыне море,

який подекуди зовсім не можно прочитати—таке дрібне і скорочене до того письмо. Під віршом дата—„1857, 20 мая". Як самий вірш, так і письмо безперечно не Ш.

Листочок цей зібгано вдвоє і зберегається він в конверті, на якому надписано таку адресу: «Въ Москву. Мѣщанской части, Набилковскій переул., собств. д. госпожѣ Екатеринѣ Степановнѣ Некрасовой». Почтовий штемпель висилки—«Зарайскъ 28 марта 1886 г.», а коли одержано—«Москва 30 марта 1886 г.» На другім боці конверта иншою рукою надписано: «жертвуется въ Музей отъ Ѳ. Н. Китаева».

Решта автографів Т. Г. така: лист його до Кв.-Основьяненка з Спб. од 8 декабря 1841 і два вірші «Н. Маркевичу» та «Утоплена» (баллада).

Все це прислано було Т. Г. разом з листом до Григорія Хведоровича Квітки-Основьяненка, який мав намір видавати якийсь збірник. Але коли видання це чомусь не справдилося, то Кв.-О. передав вірші И. Е. Бецкому, щоб видрюковав їх в «Молодику», українському літературному збірнику, що виходив у Харькові. Вірші ці там і зьявилися (див. «Молодикъ», часть 2, 1843 г.): «Маркевичу» на 108 стор., а «Утоплена»—на 114 стор.

Під віршом «Н. Маркевичу» стоїть дата: «С.-Петербургъ 9 маія 1840 року». Досі певної дати цього вірша не було відомо, і по всіх виданнях поезій Шевченка [1]), почавши з вид. Кожанчикова 1867 г., звичайно зазначували його «до 1847 року». Тепер, маючи цю дату (9 мая 1840), можно думати, що вірш написаний був Т. Г. в день янгола Маркевича, якого звали Миколаєм Андрейовичем.

В автографі вірша «Н. Маркевичу» немає ніякісіньких помарок; написаний він на листочку паперу почтового формату, рівним та чітким письмом, і тілько в сьомому рядку з краю зроблено невеличку поправку рукою самого Т. Г., а власне: додано букву «О» до написаного раніш слова «така» і вийшло: «Отака

---

[1]] Крім вид. товариства «Просвіта», Львів, 1902, на стр. 12—13, де вірш позначено 1842 роком. Редактор цього видання Ю. Романчук мав на увазі, очевидно, те, що вірш цей вперше зьявився в «Молодику» Бецкого за 1843 р., і мав, більш-меньш, рацію на те.

хъ мова»; це, виходить, просто поправлена помилка в рядку який раніш читався «Така іхъ мова».

Коли порівняти автограф з редакцією, що вперше уміщена в «Молодику» Бецкого на стор. 108—109, то в ньому зауважимо два рядки, що читаються зовсім инакше, ніж ті, що видрюковано в «Молодику», так напр.:

| | *Автограф:* | *Молодик:* |
|---|---|---|
| Ряд. 15 | Одынокій... а украйна! | Одинокій... а Вкраина! |
| „ 20 | Тамъ сынѣе море | Тамъ синіе море: |

Очевидно, видавець і редактор «Молодика» Бецкий сам поправив в корректурі ці рядки і тим дуже кепсько прислужився Т. Г., бо вірш цей з його поправками дрюкують і досі. Сам-же Тарас Григорович, болючи серцем од того, що він «сирота» і «тут» і «там» «чужий одинокий», — пише:

Одынокій... а украйна!
А степы широки!
Тамъ повіе буйнесенькій
Якъ брать заговорить,
Тамъ въ широкімъ поли воля
Тамъ сынѣе море
Выгравае хвалить Бога
Тугу розганяе...

Тепер перейдемо до найбільшого вірша Т. Г., який зберігся в автографі його, що зараз зберегаються в Моск. Румянц. Музеї, а власне — баллада «Утоплена». Автограф «Утопленої» писано на 4-х аркушах почтового паперу, таким саме письмом, як і вірш «Н. Маркевичу» і в деяких місцях в ньому знати поправки рукою Бецкого, але поправки дрібні, незначні — найбільш такі, що одну букву замінено другою, так як ото учитель виправляє зшиток ученика, та ще над де якими словами поставлено наголоси; але в двох випадках (про які згадую далі) поправки зроблено значно поважніщі.

Почнемо з початку. В рукописові після заголовка «Утоплена» (у Ш. написано було «Утоплына», а рукою Б. букву «ы» закреслено і над нею надписано «е») внизу в скобках означено род поезії—«Баллада». Так само надрюковано і в «Молодику», але в останньому вид. «Кобзаря» Ш., що вийшов за його життя в 1860 р., означення цього немає, — немає його і по всіх дальших вид.. Що ж до текста самої баллади, то я його тут не подаватиму цілком, бо він зовсім однаковий здебільшого з дрюкованим текстом, а обмежусь тільки випискою ріжних поправок текста, пропусків та таке инше.

В 13-му рядку автографа, спочатку, написано: «Що се, що се, спитаєте»,—так само надрюковано і в «Молодику», але в «Кобзарі», вид. 1860 р., стр. 17, читаємо «Хто се, хто се? — вже, очевидно, друга редакція, перероблена Т. Г. для нового вид. «Кобзаря».

В 15 ряд. над закресленим «Ото»—рукою Б. надписано «Отто».

В 18 рядку—«У насъ на вкраіни». Бецкий закреслив «на вкраіни» й надписав «въ Украини»; так рядок цей і надрюковано в «Молодику» а въ «Кобзарі» 1860 р., стр. 18, рядок 2, Ш. знову подав давніщу редакцію «на Вкраіні» (1-й випадок поважної поправки текста Бецьким).

54 рядок: «Матуся спиває»; так само і в «Молодику», але в «Кобзарі» 1860 р. обидва слова переставлено і вийшло: «Співає матуся»; через цю перестановку втрачено рифму до глагола «моргають».

68 — «Мене заныхаить?!» мабуть помилка, бо і у Б. і в «Кобзарі» 1860 р., стр. 19, сьомий рядок знизу надрюковано: «занехаєшъ?!».

71 строка — «Отака то бува мати» — так само і у Б., а у «Кобзарі», стр. 19, 3 ряд. знизу: «була́ ма́ти!»...

82 — «Тай скажуть: *ледащо*». В рукописові, з правого боку коло підкресленого самим Ш. сло́ва «ледащо», рукою Б. дописано слово—«курсивно». Дійсно, в «Молодику» ви́раз «ледащо» надруковано курсивом. (Див. «Молодик», стр. 117).

88 — «Байстрям нарикає». Після цих слів в рукописові є ще чотирі рядки, опущенні чомусь Б. в «Молодику»; одначе опущених рядків не означено навіть рядком крапок. Немає цих рядків і в ріжних «Кобзарях» — тому дрюком вони зьявляються вперше. Рядки ці такі:

Байстрямъ нарикае;
Байстрямъ... кого, лютый кате,
Кого ты катуешъ?!
Защо, защо дытя свое
Молоде мордуешъ?

Через ці новознайдені 4 рядки тепер ми маємо цільний звязок з дальшими зараз словами «Катувала, мордувала».

95 рядок: «Як макивка па вгороди». У Бецк. і в «Кобзарі» 1860 р.: «на городі».

114 — «до ставка купаця». Так і в «Молодику», а в «Кобзарі», стр. 21, рядок 10: «Купáтись».

120 — «Мліе по тымъ боци...» У Бецк. так само; в «Кобзарі», стр. 21, рядок 17: «на тім бóці».

125 — «Гне станъ гнучкій, розгинае». Однаково надрюковано цей рядок і у Б. і в «Кобзарі», але в самому рукописові рукою Б. закінчення «кій» переправлено на «ій», — через що стоїть «стан гнучій».

134 — Спочатку рукою Т. Г. написано було «За», але потім закреслено і написано далі так: «и въ косы впылася»...

Ряди 141 и 142. Спочатку було написано так:

Кинувсь въ воду, сыню филю
Плыве роздырае,

але потім «синю филю плыве" Т. Г. закреслив і надписав вгорі „плыве, сыню филю"... Поправку цю зробив сам Т. Г., і так вона увійшла і в «Молодик» і в «Кобзарь» 1860 р.

Рядок 144: «Пирнувъ... выринае...»

В автографі переправлено рукою Б. на «нырнувъ», і так надрюковано в «Молодику» (це 2-й випадок поважніщої поправки Бецким текста Т. Г.), але в «Кобзарі» 1860 р., стр. 22, рядок 12, знову поправлено на «Пірнувъ».

— 147: «Изъ рукъ матери закляклыхъ». В «Молодику» Б. через недогляд надрюковано .. „заклятыхъ". По мойому, в автографі справедливіще, бо «заклятыми» можуть буты або душі людей, або щось в природі, а «закляклими» — тілько руки або ноги. В цім разі, руки матері «заклякли» од сильного дуже холоду.

Далі, до самого краю баллади ніякого ріжночитання не трапляється. Зауважу тільки, що Т. Г. скрізь замість «хвыля» пише «филя» — так само дрюкуе і Б. в «Молодику». Щоб не вертатись більш до «Молодика» зауважу ще, що з трьох поезій Т. Г. Шевченка, уміщених в ньому і автографи яких мав у себе Бецкій, не збереглася серед них тільки одна думка,—«Тяжко—важко въ свйти жити», уміщена на 91 стр.; скільки я ни розшукував його серед масси иньших усяких автографів Бецкого, які він подарував в Московський Румянцевський Музей—нічого не здобув.

Я говорив вже, що вірш «Н. Маркевичу» не мав певної дати, і ставили його з иншими віршами, між иншим і «Утопленою» під одною спільною і непевною хронологіею—«до 1847 року»; тепер же в кінці автографа баллади читаемо, що вона написана в «Спб. декабря 8. 1841 року». Цим самим днем позначено і останній з автографів Т. Г., що зберегаеться в Музеї— а власне: лист його до Кв.-Основьяненка, опублікований уже профессором Д. И. Багаліем у «Кіевской Старинѣ» (Див. «Кіевская Старина» 1894 р., т. XLIV, февраль, стр. 323); але тому, що той лист подано там з помилками та пропуском одного слова, я дозволяю собі подати його знову увесь, додержуючи правопису оригінала.

«С.-Петербургъ 8 декабря 1841.

выбачайте батычку, шо найшлося те и посылаю, а Ганнусю сегодня на швыдку скомпонувавъ та и самъ не знаю чи доладу

чи ни. Подывиця вы на неи гарненько тай скажить щиру правду. Якъ побачите шо вона вже дуже *безецна* [1]) (бо вона мени такъ здаеця) то не давайте й дрюкувать. Нехай иде видкиль взялася. Ще посылаю вам кацапськи вирши своеи роботы. Колы доладне що то дрюкуйте, а колы ни то закурить люльку колы люльку курыте.«Це бачте письня з моеи драми, *Невъста*, шо я писавъ до васъ, трагедія Никита Гайдай. Я перемайструвавъ иі въ драму. Я щѐ одну драму майструю — назовеця *Слипая красавица.* Не знаю, що зъ неи буде; боюсь, шобъ не сказалы москали mauvait suget, бо вона бачте зъ Украинского простого быту. Ну та цуръ имъ москалямъ. посылаю вамъ билеты на *Гайдамаки* роздай будьте ласкавы якъ уміете. воны вже надрюковани. Та... ей богу сbooромъ сказать нема чимъ выкупить зъ дрюкарни. малюю вашу панну Сотникивну. Хотивъ кончить до риздва, тай не знаю, бо тутъ теперъ ни день ни ничъ—такъ чорзна. що прокипыся рано тилько шо заходыся малювать дывыся вже й ничъ. отаке то лыхо. тилько пензли мыешъ билшъ ничого. Спасыби вамъ и панови Артемовскому за ласкаве слово. И спасыби всимъ тымъ хто пыше по нашому або пронаше. Поклапяйтеся имъ кого знаете. и хто чувъ про мене. Оставайтеся здоровы, незабувайте. а васъ николы незабуде Т. Шевченко.»

Згадана на початку цього листа «Ганнуся» (одна із дійових особ, в балладі «Утоплена») і есть та сама «Ганнуся», про яку О. Я. Кониський писав, що вона «невідома нам поезия» [2]). Нехай же тепер зрадіє тінь Олександра Яковлевича Кониського, що так багато попрацював і над біографією Т. Г., і мало не над кожним словом въ його творах, які О. Я. з такою любовью обчищав од всякого намулу та воював в печаті з тими, що накидали генію Ш. неварті нічого вірші, бо не тілько «Ганнуся», але і кінець «Івана Гуса», що вважали усі ніби він загинув

---

[1]) Пахабна (прим. Т. Г.)

[2]) См. Шевченко—Грушевський, хроніка його життя. Написав О. Кониський, т. I. У Львові, 1898 р. стр. 106.

навіки,—тепер найшлися; найшлися і ще нікому незнані творі, опубликовані вже в «Новій Громаді», кн. 10, за 1906 р. та в «Кобзарі», що вийшов тілько що в Петербурзі. — Остаеться ще тільки дождатися того щасливого дня, коли буде опубліковано в поправленій редакції «Черницю Марьяну» та невідомий ще «Човен»!—

А автографа «Гайдамаків» в Румянцовському Музеї на жаль не знайшлося,—та його там і не було ніколи!—

Ів. Любов.

# Історія української драми.[1]

II.

Виясняючи зміст драми і її похождення, ми прийшли до пересвідчення, що її піднесла первітня релігія і що цій останній вона завжди й мала слугувати. І ця увага про цей сливе закон драматичної творчости має своє значіння для тих народів, світогляд яких характеризується перевагою релігійного елементу, не вважаючи на те, чи ця релігійність так званого поганського, чи християнського типу.

Це зьявище ми бачили у народів східних, його-ж стрівали ми і в народів античної культури, його-ж мусим ми побачити і в народів культури християнської—і перш за все в світі романо-германському. Германці та романці, що розвивали в себе культуру хрмстіанства, перейшли, звичайно, ту добу розвою, що зветься поганською і що ми бачили вже в народів старовинних. Відповідно цьому повинні були уложитися і їх обряди і зміст тих штук, що мали завданням служити при тих обрядах цілям релігійним. І коли ми звернемося до обрядів, що мали відносини до стародавньої релігії і що заховалися в романо-германському світі аж досі, то ми ясно побачимо зародок в них повної драми.

---

[1]) Див. № 1.

«Народні обряди, що здержались від сивої старовини, що звязані з уклопецням стіхійним божествам — говорить Олексій Веселовський, [1])—скрізь відзначались перевагою живого драматичного початку. Вигнання зіми та привітання літа виображались та й тепер виображаються в Швеції та Баварії в особах».

«Зворіт сонця до весни святкувався в Германії особливим походом, що виображав скванний поїзд Водана з його дикою ватагою». [2]) В старій Англії відбувався поїзд аналогічний. Крім того: «в північній Германії, Швеції і навіть Ліфляндії, настання весни святкувалось так званим майським торжеством». Італьянські «Maggi або Giostre, що вціліли в народньому італьянському житті, напів-пісенні, напів-драматичні твори,... ховають часто за легкою християнською поволокою груптівний поганський привіт весні».

«З багатьох свідоцтв про масничні грища, вкажемо—говорить Веселовський—на невеличкі народні комичні сцени, що виконуються й доси в південному, італьянському Тіролі, на урочисте спалювання уособлення масниці (il carnevale), виображене вязкою соломи». [3]) «Відгомін січневих календ старовинного світу жив багато віків під виглядом різдвяних пісень чи поелів, здебільшого виложених в формі діалогичній і супровождених сімволичними обрядами ношення звізди, перебирання і т. и.» «Завивання вінків та ворожіння про них взімку, перед початком року, скрізь розповсюджені колись в Германії, булі звязані з хороводним співом, танками, змаганням загадками». [4]) Навіть «тризна,—підвисшене віддання шани вмерлому,—оберталась в бенкет, де співи й сцени перебірання на перехрестях, танці й грища гістріонів та скоморохів зміняли одні других». «Діячами всіх головніших

---

[1]) Старинный театръ въ Европѣ.—Историч. очерки Алекс. Веселовскаго М. 1870 стр. 21.

[2]) ibid. стор. 22—3.

[3]) ibid. стор. 24.

[4]) ibid. стор. 25.

обрядів були назліченні та ріжномапітні типи гульливих співців та музиків, на рапню появу яких вказують літописі, духовні і свіцкі свідоцтва; scurrae, mimi, histriones joculatores — звуть їх латинські памьятники; spilman і навіть spilwip,—вказівка на скоморохів-жінок,—гучить їх германське паймення. Не дивно, що всі «подібні про́яви драматичного початку в народних піснях та обрядах подавали готовий сирий матерьял для сценичної обробки». Але крім цього, «один з любиміших виглядів представлень скоморохів на заході... були маріонетки»..; «перші маріонетки німців носили назвисько кобольдів, доводючи, ніби свій звязок з первітнім віруванням народа». [1]) Всі наведені факти не лишають ніякого сумніва про те, що перший зарідок драми в нових европейських народів був у спільці з другими штуками і що вся та спілка, як і частина її—драма, мала тісні відносини до релігійних поглядів народу. Те саме зьявище можемо ми спостерегти і у наших пайблизших родичів, народів славянських.

«Світ драматичних народних обрядів, звязаних з ушануванням сил природи, одкрива пам і в славян ряд могутних зарідків драми, якім бракувало тільки прихильних умовин для успішного виробу». [2])

«Зустріч весни і звязані з нею грища, пісні та обряди більш за все уміщали в собі готових мотивів для драматичної оживленої дії. Боротьба смертоносної зіми з світлим всегріючим сонцем, торжество весни, радісні почування, викликані в людині, що тісно зблизилась з природою, її пробудженням, грища й свята, сполучені з різними хліборобськими роботами і звичаями, всі ці ріжноманітні фактори сходились тут. Весна веде слідком за собою ряд плодоносних туч,—і старовинний славянин, шануючи богиню гроз, взиваючи до неї про послання на землю доща, уособляв її в вигляді молодої дівчини, прибраної у рослини та квіти, як сімвол підбурювання всіх рослинних сил землі;

---

[1]) Старинный театръ.—стор. 26.

[2]) ibid.—стор. 195.

як при настанні весни, так і при всякому бездожжі, він водив за собою в особливій процессії цю обраницю, що одержувала назву *додоли* або *пеперучи,* навколо своїх осель; кругом ішли жінки, що виконували ряд пісень, обернених до божества в цілі його вблагання». Коли не коли процессія спинялась і живе дійство обрядового моління, супроводженого співом і танцями, ніби само переходило в драматичну сцену» [1].

«Західні славяне з особливою любовью розвинули святкування мая, схоронивши й доси в народних піснях і трохи одмінених уже грищах відгомін колишніх обрядів. Вони розпадались на два виділа: зустріч весни властиво і торжество перемоги її над зімою. Перший виділ містить в собі майські грища, що нагадують в багатьох расах італьянські народні maggi та німецькі майські походи (Mairitte). З 1-го мая молодь в Чехії вируба в лісі цівки для майських дерев, що, окрашені корогвами, встромлюються на важливіших місцях, не кажучи вже про ті майки, які кожен закоханий мусить поставити перед домом своеї милої. Коли декоративну частину цього свята споруджено, по селу споряжається похід молоді в убраннях, з піснями і музикою попереду. Він спиняеться перед кожною майкою і викликае особливою піснею ту, на честь якої вона поставлена; межи викликаною та хором починается жартівная розмова, при чому перша мусить подарувати чим небудь прибулих. Вони дякують новою піснею, потім іде танок; ті-ж сцени повторюються при кожнім майськім дереві» [2].

Також по весні «у сербів сходиться декілька дівчат в одягних сукнях, окрашених квітками, вибирають найвродливішу кралицею, другу королем, третю барьяктаром (хорунжим) і четверту королівською ключницею»... Похід, спиняючись, уміщается колом (хороводом) біля кралиці. Король, розмахуючи мечем і супровожденний хорунжим, пильнуе досягти в середину кола, що їх не пуска, одвічаючи на виклики піснями, приспів яких Лельо

[1]) Старинный театръ—стор. 196.

[2]) ibid. 197

(у словаків Донда, руське Дідо) свідчить про звязок цього обряду в первітним віруванням народа і, по ясуванню Гануша, вдає нам все грище виображенням шлюбної спілки весняної богині Діви, цариці небес, з молодим Дівом». [1]) «Боротьба межи добром та злом (життям та смертю, зімовим одубінням і весняною теплинь) малюеться в росповсюдженому в Чехії та Моравії грищі на Hžimbabu. Міфічній цій особі протиставленна Яга-баба (ježi-baba), представниця зла. В пізнішій пів-христіянській формулі старого обряда слугами обох богинь являються янголи та демони. Янгола (душу), цеб-то молоду дівчину, веде Яга-баба з завязаними очима, вимагаючи од неї утрімання од сміху, щоб смішного їй не довелося чути. Вона веде цього янгола в рай, в той час, як супротивниця її пильнує не допустити його туди і примусити зламати обіцянку, підбурюючи в дівчині сміх; коли їй це вдається, вона тягне за собою душу в некло. Сцена кінчається боротьбою товпищ світлих та похмурих духів за владу. Очевидячки, не дивлючись на пізніщу переробку, ми маем тут діло з стародавнім символічним обрядом, що виявляеться й тепер в загальному туманному і загадковому характері юнацького грища». [2])

«Спільний всім славьянським племенам обряд похорону зіми чи смерти, виображеної в вигляді Морани, Моржани (від «мор», умирати) і. т. д., давав також привід до походу, повного драматичного життя і навіть непозбавленного в де-якій дозі еффектних переходів. Опудало смерти чи Моржани клалось у труну, яку з плачем несли до річки, кидали в воду і, ніби на ознаку відшукання весни, вертались відтіля в протилежному пастрої, повному радощів. Одна польська пісня наочно малюе нам цю наївну пісенну антітезу» [3]).

«Пора, присвячена святкуванню русалок, вія і других стіхійних духів, все істнування яких звязано з добою блиску і роз-

---

[1]) Стар. театр.—стор. 197.

[2]) ibid. стор. 199.

[3]) ibid. стор. 200.

цвіту природи, ознаймовувалось рядом веселих обрядів. Заборона, наложена на них в Чехії духовенством, осужує істнуючий здавна звичай під час русальних свят обирати королів, водити таньці, одягатися в стару одіж (перебирання) і иншим чином казитись і т. д. Один сербський обряд дає де яке розуміння про те, якого роду були ці русальні грища. Три особи вбірались в фантастичні вбрання: одна людина надягала на себе волохату одіж, обвішану звірячими хвостами, а лице ховала під маскою; другий вдавав собою вілу, вдягався в білу сукню, повиту квітками; білий намет теж увесь був у квітках. Третій вдавав собою потворну звірину з конячою головою і птичими погами. Всі вкупі ці перебрані обходили навколо сел при гуках бубен, сімволічно вдаючи собою бажаний народові прихід весняних туч, багатих дощем, що по увазі білих дів, то в вигляді істот, одягнених у звірячі шкури, то в формі звірів, коров, коней» [1]).

«Моравське масничне грище виявля де яку схожість з допіру описаним сербським походом; в ній бере участь ведмідь, весь обмотаний листям гороху, парубок, одягнений в жіночу одіж, і врешті (очевидячки, нове обертання), гусарин, що вдає, ніби їде верхи, при чому в нього спереду прироблена коняча голова. В одній руці в нього шабля, в другій батіг. В такому вигляді вони ходять по домах, виконують комічні сцени та діалоги й танцюють» [2]).

«Зімові святошні грища та обряди відзначаються меншою жвавостю та драматичною вдачою. Сполучені часто з перебиранням, вони про те досягають більшого розвитку лише у східних, православних славян. Передденъ Різдва (Божича) самий день свята і потім 31 грудня—суть головні моменти обрядової святошної програми Сербів та Болгар...

Всі трапези супроводжуються набожними розмовами, зичениям счастя дому; вечори проводються молодью в хороводних спі-

---

[1]) Старинный театр.—стор. 201.

[2]) ibid. стор. 201.

вах. Нічь на Різдво гаеться в цілому ряді обрядів; коло вогню довго сидять всі домівники; молодь співа пісні, дівчата звичайно виконують при цьому дуети під супровід хора; врешті надходить пора складання огнища...

Останне складання багаття виклика радісні вигуки; огнище запалюють, а під цей час присутні знов оддаються пісням, грищу на гуслях і т. д. Вдосвіта розговини обертаються знов у ряд молитов, промов і умовлених обрядових формул. В найбільш шанований Болгарами будні-вечср 31-го грудня дівчата й парубки збираються, виносють таз з водою, де плавають квітки, одсікають сучок з грушового дерева, кладуть його в таз, потім діляться на два боки і починають співати почерзі пісню, що складається з питань і одповідів» [1]).

«В дитячих грищах, як і в дитячих піснях, заховуються часто відгомони дитячих грищ, пісень та обрядів, що випадково стали дитячою забавкою» [2]).

«Такі були в загальних рисах прояви драматичного початка в обрядній та пісенній стіхії старовинного побуту славян. В самій вдачі славянина ніби лежить успособлення до драми: він скрізь любить наддавати драматичну форму своему оповіданню, пісні і т. д.; чеські духові пісні мають доси драматичну відтінь і по цю пору в руській роскольничій литературі виразно виявляеться таке-ж пориваnня; не кажемо вже про південних славян, жива, огнена природа яких, зогріта благодаттю південного клімата, розвинула і в пісні і в розмові живий схвильований й сливе драматичний рух» [3]).

Украінський народ, звичайно, не був з цього винятком. Його перший ступінь в дрматичному розвою мусив носити вдачу, спільну в основних рисах з другими світовими народами і перш за все славянськими. Перши драматичні зарідки мусили в нього пере-

---

1) Старинный театръ стор. 202.

2) ibid. стор. 203.

3) ibid. стор. 213.

плітатися з другими штуками і при цьому мати релігіозні відзнаки. А як первітною релігією украінців було поганство, сполучене з антропоморфізацією сил природи, то ця драматичність повинна була відзначатися рисами поганства.

І дійсно «в широкім крузі, — каже Ол. Веселовський, — народних обрядів старої Руси, звязаних із давнійшими віруваннями народа, хоронились багаті зарідки розвою драматичного початку.

Чи хороводна пісня, танець, чи обряд вшанування тої або іншої доби року, чи нарешті весільний обхід,—все приймало драматичні форми; всюди виника поділ ролів, більш-менше жвавий обмін промов окремих особ, солистів та хора,—скрізь з загального фона співу виділяється жива й метка дія, на якій збираються усі сили хорової масси. Первітний вигляд людської забави—передражнювання звірів та перебирання в їх шкури, вигляд, може бути, належний добі появи звіриного епосу, — це перебирання, примішуючись до де яких пісенних обрядів, наддавало їм важливу підвалину костюміровки і закінчало їх драматичну вдачу».[1]) Так малюється в загальних рисах первітний стан нашої драми.

Історичні свідоцтва впевняють нас у цьому також. Ще в «Початковій літописі» ми читаємо про наших предків, що вони: «схожахуся на игрища, на плясанье и на вся бѣсовская игрища». З других джерел ми довідуємося, що «яко труба сбираеть воі, молитва же творима сбираеть ангелы, такоже сопѣли и гусли събѣрають около себе безстудные бѣсы».[2])

Із листування вел. князя Ізяслава з печерськими ченцями, бачимо, як він просить їх: «а ты храмлющая о вѣрѣ научи и ноги текущихъ на игры къ церкви обрати»[3]).

---

[1]) Старинный театръ стор. 213.

[2]) П. В. Владиміровъ. Древняя русская литература кіевск. періода XI—XIII в.в. К. 1900. стор. 108.

[3]) ibid. 148.

Інок зарубський XI віку Георгій теж «повстає проти світських потіх того часу скоморохів, пісень та гуслів»[1].

Побічні вказання на такі грища є також в навченнях новгородських епископів XI—XII вв., де один каже, що „москолудство вамъ братіе не лѣпо имѣти“[2], а в другого теж стріваємо „вирази про грища з перебиранням і грубими обертаннями сміхунів, жартупів: „и о турѣхъ и о лодыгахъ... и о колядницахъ, и про беззаконный бой“[3].

Про такі „веселі обичаї“ „при княжих дворищах в старій Русі говорить життя препод. Θеодосія, написане Нестором, і ще красномовніше говорять фрески на сходах Київо-Софійського собору“ „В Ізборнику XIII в. мається відоме навчення, відносне до старїшого часу, де не радиться виходити на вулицю, коли „играють русалья или скомороси или пьяницы кличуть“[4]. Всі ці данні, разом з аналізом народних обрядів сучасних, дали підставу новішому історіку літератури сказати, що „руська старовина схоронила тільки уривочні вказівки на руську народню поезію... Але безперечно народні грища, обряди та пісні старіше XII віку“[5].

Що ж принукало наш народ держатися всіх отих грищ і віддаватися їм, не вважаючи на всякі заборони?

Звичайно, перш за все їх естетична краса, яко основа для задовольнення, але, найголовніше, принадним був їх зміст, цілком релігійний. Наші предки в релігійному смислі були родичами всіх инших народів, як і в других смислах, і перейшли тіж самі стадії розвиту. Як і другі народи, вони обожували сили природи і їх уособляли. Таким чином ми стріваємося з назвиськами богів Даждь-бога (нім. tag), Хорса, Перуна, Велеса і др., що мають

---

[1]) П. Владиміровъ. — Древняя русская литература стр. 151.

[2]) ibid. стор. 135.

[3]) ibid.—стор. 135

[4]) П. Владиміровъ. — Введеніе въ исторію рус. слов.—Ж. Мин-Нар. Просв. 1895, I. стор. 53.

[5]) ibid.—стор. 51.

безпосередні відпосини до обожування природи. Правда, ми немаємо в себе такої розвиненої мітольогії, як в греків, або вона до нас не дійшла, але в усякому разі природнича вдача нашої первітньої религії цілком очевидна. „Пробудження природи від одубіння при першому проміні весняного сонця, сповняючи радощами серце первітнього народа, пробуджувало йому бажання гаряче вітати живуще настання весни і в той же час виразити всю міру жаха до зімового холоду, що сковував усі сили природы ніби гвалтовно мертвив, морив життя. Два незмінних сояшних зворота, пророкуючи то розцвіт, то летаргій природи, одбивались і в настрої природи і на обрядах, в яких цей настрій виявився. Боротьба весни з зімою, що наочно уявлялась фантазії народа, дала привід до цілого ряда втілювання її в народних грищах“ [1]). І доказом цього слугує сучасна творчість народа, що заховала в собі силу останків старої культури. „Сучасні обряди, грища та пісні,—як каже П. Владиміров,—зьявляють в собі пережиток старовини, і не вважаючи на всі зміни, одбивають міфи природничі або старовинні побутові зьяви“ [2]). „Два рівноденення, два сонцестояння (зімове і літне) і два зворота сонця—на зіму та на літо—стали підвалиною світових міфів про вмирання та оживання сонця; відсіля зьявились і два головних паганських свята, звісних у руських під назвами «коляди» та «купала». В «колядських весняних обрядах відбились представлення обожування сонця та природи; відсіля й дійства закликання весни, доща, розцвітання дерев і трав, чекання врожаю хлібів і приховку товару, а разом з тим і всякого другого гаразду,—шлюбів у роді, сімьї, народження дітей, талану на війні і т. и. Навпаки, в «купальских осінніх обрядах одбились представлення про вмирання сонця та природи: звідси — дійства похорону, потоплення, спалювання уособлень сонця та природи, оклички мертвих, чекання несчастья та смерти» [3]). Всі ці «обряди,

---

[1]) Веселовскій. Старинний театръ. стор. 286.

[2]) Введеніе в истор. рус. слов. — стор. 321.

[3]) Ibid. стор. 322.

звязані з шануванням сил природи і з винливом хліборобства, подають ряд драматичних сцен, більш-менше жвавих»[1]), але ця драматичність свята є тільки однією його частиною, до якої примішувалися і другі штуки, яко спільні його частини. «Спочатку, в старовину, межи цими необхідними частками поганського свята був самий тісний звязок. Пісня ясувала обряд, входила, як конечна частина, в обряд, наддавала йому сили, як моління чи замова. Також і грище в діях мімічно ясувало і пісню, і обряд. З грищами тісно звязані були танці, хороводи, що, певно, доходять до «игрищ между селы» Початкової літописі... Грища сполучувались з перебиранням (туром, биком, козою, конем і т. д.). Хороводи справляли весною і літом: в зімку їх заміняли грища в домах зьеднані з ворожінням, загадками, що ми побачим широко-розвиненим в святошних грищах та піснях»[2]). Нині, одначе, ми бачимо і в нашій народній творчості ту дїфференціацію штук, що осягла і всі другі народи. «Коли ми звернемо увагу на взаємини сучасних обрядів, грищ та пісень, то побачимо, що тільки небагато обрядів тісно звязано відповідними піснями та грищами, а більшість їх значно вже відокремилась. Досить згадати, що пісні, які співаються на масниці, не мають відносин до свята,— зразок цього свята сливе зовсім зник; весільні пісні, найбільш сполучені з відповідними обрядами, змішалися з весняними хороводними піснями; в виділ дитячих пісень та грищ увійшло багато обрядових і т. д.» [3]).

Але, мимо всії тії внішньої діфференціації, лишились головні риси первітних наших обрядів: їх релігійна підвалина поганської вдачи і разом з тим їх колоріт драматичний. Огляд цих народно-поганських свят слугує для цього яскравим доказом.

„З давніх часів у всіх европейських народів колядки-свята супроводились веселими грищами, що відзначались сценічною

---

[1]) Старинный театръ.—стор. 289.

[2]) Владиміровъ.—Введеніе, стор. 325.

[3]) ibid. стор. 325, 6.

вигадливостю, з перебиранням—переважно в звірячі образи, ворожінням про долю, врожай, шлюб і т. и., спостереженням багатьох прикмет, загадками, обрядами, направленими до приклика сил природи в їх уособленню, і звичайно, з офіруваннями"[1]).

Все це, як звісно, мається і в нас.

„Сучасні народні грища та пісні з козою приводять нас до різдвяних перебирань і до обрядів аграрних, звязаних з чарами на врожай хліба, з ворожінням про нього"[2]).

„Аграрні обряди на святках і ворожба, відносні до хліборобства та скотарства, відзначаються стародавностю та повсюдностю... Колядки славлять плуг, соху, оранку, сійбу і пророкують урожай; „плугові" та іграшні пісні супроводяться мімікою, при чому вдаються різні хліборобські роботи". Ще, як описує Саксон Грамматик, поганські Славяне в Арконі одбували обряд, що й доси справляють в Малій та Білій Россії (а також в Сібіру): господарь ховається за купу пирогів і инше їстовне, так що домівники не бачуть його, і одержавши на питання „чи бачите мене?» одповідь «не бачимо», висловлює бажання, щоб «не видко було світла за стогами, за копами, за возами, за снопами»[3]).

«Святки-Коляда єднались і з обрядами та піснями стародавними—військового, чабанського побуту—і з неодмінними товаришами всіх народних свят—піснями та обрядами, що відносяться то сватання та шлюбу»[4]).

Свій дослід про цей цікл обрядів, що мають на меті вихвалювання сонця, Владиміров закінча таким виводом: «риси стародавнього побуту і старовинні поетичні образи в колядках, у відповідних підблюдних та іграшних піснях—несумнівні»[5]), і додає потім: «визначно, що й час дії в колядках є не зіма, яка

---

[1]) Владиміровъ.—Введеніе, стор. 332.
[2]) ibid--стор. 334.
[3]) ibid—стор. 335.
[4]) ibid—стор. 335.
[5]) ibid—стор. 342.

взагалі в колядських мотивах не лишила сливе ніяких слідів, а початок весни, і не ніч, а світання. Ось, може буть, де вказівка на стародавнє значіння і час святкування до-християнської Коляди-Свята». До цього ж цїклу колядських обрядів треба, звичайно, застосувати і наші щедрівки.

Такими ж рисами давнини, релігійности і образової форми перейняті й дальші по календарю свята—масничні.

Зводючи до купи всі відносні до цього цїклу обряди, Владиміров говорить: «не можемо не віднести до глибокої давнини таких масничних обрядів, як виображення масниці в вигляді дерева, обвішаного биндами, або в образі ляльки, часто з соломи, яку потім спалюють, ...малороссійського обряда «Колодія чи Колодки»[1]) і т. д. «В деяких місцях «Колодка-Колодій» являється в уособленні, в вигляді ляльки нарожденьця; цей Колодій, що родився в понеділок на масниці, в суботу він умира, і жинки з плачем його ховають». З цими святами звязані бійки навкулачки, «що йдуть з старовини і дотикаються до такої уваги в Правилі митрополита Кирила XII віку: позоры бѣсовьскыя съ свистаниемь и съ кличем и въплем, съзывающе нѣкы скаредныя пьяницы, и бьющеся дрѣколѣемь до самыя смерти, и взимающе отъ убываемыхъ порты»[2]).

Але найбільше данних про стародавні свята лишилося в нас у тому народно-словесному матерьялі, що відноситься спеціально до зустрічі весни, при чому «весняні обряди, хороводи та свята обіймають собою час від марця до червня». З старих обрядів треба визначити запалювання багаття. «По Кормчій 1282 року обряд запалювання огнищ відноситься до вечера перед Благовіщенням: «передъ храмами своими или враты домовъ своихъ, пожаръ запаливше, прескакають по древнему нѣкоему обычаю»[3]). «Весняні хороводи, сполучені з знаменитими грищами, з яких де

---

[1]) Владиміровъ—Введеніе, стор. 339.

[2]) ibid—стор. 340.

[3]) ibid—стор. 342.

котрі доходять до глибокої давнини, починаються звичайно з Великоднього тижня»[1]) і тягнуться далі, групуючись біля різних свят, наприклад—красної горки, радуниці і т. д. «Назви красної горки і радуниці (неділя й понеділок провідного тижня) доходять до глибокої давнини»; «багацько місцевостів у Великій, Малій та Білій Россії носять назву красної горки»; «радуницю» Миклошич виводить од «рад» і поясня відсіля веселу вдачу поминок: ті, що поминають мертвих, пориваються розважити небіжчиків».

«Але чи не стародавніше всього назва «навьего дня»? навій день — день мертвих (вівторок провідного тижня)» [2])

Біля цих точок і обертаються народні веснянки з їх грищами. «Трохи чи не готовий зміст веснянок складають радощі та турботи про перехід од весни життя до шлюба. Звідси весняновий антагонізм дівчат і парубків, що виявляється в широко розповсюджених і давних грищах — «просо сіяти», «вибір молодої боярами серед княгинь і т. д. Сійба проса — одно з самих стародавних руських грищ»[3]).

Новим осередком, біля якого збіраються народні весняні обряди, стає далі русальский тиждень, так званий у нас клечальний. «Згадки про русалії в староруських памятниках ідуть з XI віку і часто сполучаються з споминами про грища скоморохів».[4]) «Назва русального тижня стрівається в давних літописях. В народі істнує назва «русальних заговін». Це народне свято еднається з шануванням дерев, квіток, з перебиранням, з представленням про русалок». Иноді «ляльку носять в хороводах, співають пісні, а нарешті діляться на два ворожих табори і пильнують вирвати ляльку-русалку з ворожого табору» [5])

В старовину це свято єдналось із споминками про небіжчиків. Стоглав так описує обряд поминок у троїцьку суботу: «по

---

[1]) Владиміровъ—Введеніе, стор. 342.

[2]) ibid—стор. 343.

[3]) ibid—стор. 344.

[4]) ibid—стор. 345.

[5]) ibid—стор. 346.

селамъ и по погостомъ сходятся мужи и жены на жальникахъ и плачутся по гробамъ съ великимъ кричаніемъ, и егда начнуть играти скоморохи, гудцы и предгудницы, они же отъ плача представше начнутъ скакати и плясати и въ долони бити и пѣсни сотонинскія пѣти; на тѣхъ же жальникахъ—обманщики и мошенники» [1]).

Дальшими і надто цікавими святами являються так звані купальські, де «сполучення християнського свята з поганським святкуванням виразилося в давньому назвиську «Івана Купала», що сягає в старовину» [2]). Про купалу ми маємо звістки уже в літописях XIII віку. В Густинський літописі ми маємо пізнійший опис того святкування: «с вечера собираються простая чадь обоего пола и соплетають себѣ вѣнцы изъ ядомаго зелія или коренія и препоясавшеся быліемъ возгнѣтають огнь; индѣ-же поставляють зеленую вѣтвь, и емшеся за руцѣ около, обращаются охрестъ огня, поюще свои пѣсни, преплетающе Купаломъ, потомъ чрезъ оный огонь прескакуютъ» [3]).

Відповідні-ж свідоцтва стріваємо ми в псковського ігумена Памфила і в Стоглаві, що дають докладний і цікавий опис таких купальских обрядів у Великій Россії, які в теперешній час сливе зовсім зникли, схоронившись добре в Малій та Білій Россії» [4]). На Украіні ж ті купальскі обряди складаються: «з стрибання через огнище, обрядового купання, кидання вінків у воду, обряда кумівства, з представленням уособлення купала в вигляді дівчини, називаної в деяких місцях деревом (тополею, кущем), або в вигляді соломяної ляльки, яку палють або топлять, або хоронють, зариваючи в землю. ... Иноді, поруч з лялькою, що представля жіночу істоту (Купалу, Марину-Марену), являеться і чоловіча лялька Кострубонько» [5]). Ці «купальскі обряди подають більше рис глибокої давнини, ніж купальскі пісні». «Обряди Іванов-

---

[1]) Владиміровъ.—Введеніе, стор. 347.
[2]) ibid—стор. 348.
[3]) ibid—стор. 349.
[4]) ibid—стор. 350.
[5]) ibid—стор. 353.

ського кумання — це відгуки давніх форм фіктівного приняття в рід, при замиранні родової помсти, з другого боку — це відгук гетеризму. Стародавньою рисою «Івановської обрядности являються купальскі огнища, перестрибування через які, як і перегін товару, дає здоровля, збавляє від хороб» [1]). «Третьою рисою Івановської обрядности у всіх европейських народів являється двоїстість святошних уособлень (Купала та Марена-Марина) і навіть двоїстість у вдачі обрядів—з одного боку веселих, гульливих, з другого—сумних обрядів, і оплакування потоплених чи хоронених уособлень святкувань—колись поганських богів. ...Це ніби єднання весняних представлень про могутнього світлого Бога і про осінне-зімове його обмирання» [2]).

«В теперешній час єливе всі пісні про Ярила, Кострому і Кострубонька перейшли в число ігрално-хороводних, або навіть у виділ дитячих. Ось як грається «Кострубонько на Україні: дівчина в середині кола тужить за Кострубонька, ніби чекаючи на нього, і пита про нього в подруг, які всі одмовляють їй, що Кострубонько лежить у недузі,—і вона, при цьому беручись за голову, співа плачучи. Врешті їй кажуть, що Кострубонько помер уже і що його поховано, після чого дівчата приймають веселий вигляд, ляскають в долоні і тупотять ногами. В другому грищі Кострубонько ще й ожива» [3]). «Поруч з обрядовими деревами стрівається виображення дерев, прибраних дівчатами. Така нпр., «тополя» в українців.

Літошні святкування й обряди замикаються обжиночними. «Початок і кінець жнивних робот з глибокої давнини були оточені деякими обрядами, святкуваннями». «Жнивні обряди виявляються: в завиванні вінків з колосків жита, пшениці, які несуть з піснями з поля в село і хоронять до сійби, або в дожиночному «снопі-діді», який з подібними ж піснями приносять у доми з поля і ставлять у покуті» [4]).

[1]) Владиміровъ—Введеніе, стор. 353.
[2]) ibid—стор. 354.
[3]) ibid—стор. 355.
[4]) ibid—стор. 358.

До цих обрядів треба ще додати важливий і давній обряд «завивання бороди Волосу, Ільї чи Цапу». «Потебня, в згоді з Мангартом, поясня обряд завивання бороди і звязок його з цапом тим, що, по загальному віруванню сливе всіх європейських народів, «душа ниви є цапо-чи козо-подібна істота, (як Фавн, Сільван), переслідувана женцями і схована в останньому невижатому жмуті колосків або останньому снопі» [1]).

Похорони і «обряд тризни» «супроводився в старовину грищами, також відзначеними вдачею драматизма. З людською істотою по смерті відбувається ніби обертання, заміна одніі форми другою,—і народ одзначив свідомість про це обертання в широкім вжитку перебирання в похоронних обрядах» ...тризна уявляеться нам ніби вояцьким грищем, споруджуним на спомин упалого соратника» [2]). Крім того «грища иншої, без порівняння більш мирної вдачі, хоч і вразливі широкою гульнею, супроводили похоронний обхід». Тут то й траплялося, по опису духовних писателів, «женамъ и дѣвамъ плесканіе и плясаніе, устамъ ихъ непріязненъ кличь и вопль и хребтамъ ихъ вихляніе, и ногамъ ихъ скаканіе и топтаніе» [3]). На Україні, по увазі Владимірова, в глухих місцях і доси «заховався старовинний руський звичай ...веселитись над умерлими, співати пісні та грати на жоломійці, як в старовину на тризні» [4]). Одно слово, в усіх народних святкуваннях, сполучених з обрядами релігійної вдачи, ми завважаемо зарідки драматизму. «Хороводні грища, звязані в ранньою добою повстання хліборобського побуту, містять у собі ще більш життя та дії», а особливо, як «одступаючи від первітнього типа діалогів», вони «поволі одкривали все ширше й ширше простір їх розвою» [5]). Дитячі грища, доповнюють отой комплект народньої драматичности, але весільна

---

[1]) Владиміровъ—Введеніе, стор. 358—9.

[2]) Веселовскій—Стариный театръ, стор. 296.

[3]) ibid—стор. 297.

[4]) Владиміровъ—Введеніе, Журн. Мин. Нар. Пр., іюнь, ст. 338.

[5]) Веселовскій—Старин. театр., стор. 291.

драма, що істнує аж до наших часів, переходить всі зразки тієї драматичности і досягає надзвичайного її ступня.

Українське весілля не стоїть окремо в ряді різних розділів творчости инших славянських народностів і не тільки в нашому народі досяга найвищого ступня драматичного, звичайно, прімітівного розвою. Таке-ж значіння і ту-ж форму набуває весілля і по всій Славянщині. «Не вважаючи на більшу чи меншу приміщку драматичного елементу до описаних народних обрядів, грищ і хороводних пісень (игроводам—як їх влучно зовуть у Болгарії), найголовнійше значіння в ряді їх безперечно належить весільному обряду з усіма його ріжноманітними обходами, особливий розвій якого склада характерну відзнаку славянського народнього побуту. Поділ ролів, участь хора, зміна одних драматичних еффектів другими, журного настрою—веселим і голосіння — комичною приказкою складають великий матерьял для сливе-сценичної постанови; теми розставання, горя молодої, утішання її подруг, втручання дружки, як найвищого доглядача за порядком і незайманністю обряду, поділ прибічників обох, що приймають шлюб, і часті сперечання проміж себе, врешті останки давнійших форм шлюбу, повних драматичного життя, — захоплення молодої чи куплі її та посагу, — така загальна канва весільного обряду. Головним діячем, без якого не могла-б утріматись уся послідовність обрядового чина, являеться, як сказано, особа, що відповіда руському дружбі. В Чехії він звісний під назвами plampač, družba mládenec, при чому йому парою стає дружка чи дружичка. Останні гості звуться сватами чи свахами, а старша жінка, піклуванню якої доручається молода, одержує назву starosvatbi. В дружби вибирається найбільше красномовний селянин з околодка; в Чехів, як і в Галичан, він не стільки має на меті (як в Россії) своїми комічними вибриками і веселими прислівьями оживити загальний сумний тон обряду, але навпаки визначається своїми просторими квітчастими розмовами, що повні цітат з св. письма і відзначаються строгим захованням всіх умовних форм родинної звичайности і тонкої чемности». [1])

---

[1]) Веселовскій. Старинный театр.—стор. 208.

«Обряд запросин (просидьби) нареченої у її отця-матері бува в деяких місцях сполучений з иншими формальностями. Так в Далмаціі брать нареченої виводить її і пита прибулих, хто з них хоче її прийняти». [1])

«В Понеділок перед весіллям у Чехів є звичай приходити молодому й дружбі під вікна дома молодої і приводити з собою двох музик; під супровід їх гри дружба співа де-що на зразок серенади, а наречена, сидючи в своїй кімнаті, плаче, одмовляючи жалібними піснями.—Поїзд, що виправляється по молоду і складається часто-густо з цілого ряду озброєних гаківницями людей-вершників і хора дівчат, що їх супроводять, наблизившись до господи молодої, бачить двері її замкненими. Тут всюди випикає жвава сцена. Прибулі вимагають оддачі нареченої, її подруги з-середини одмовляють чи одказом чи радісною згодою; у Словаків же двічі оманою виводять замість молодої другу дівчину...... В Болгарії, навпаки, вимагають пояснення, на-що прийшли свати. [2]) В день весілля, як попередні церемонії, так і наступний за нею бенькет, подають велику ріжноманітність у подробицях: В болгарському весіллі відзначається сцена куплі молодої чи точніш її посагу; його купує один з родичів нареченого» [3]). «Подібний торг проводиться в Лужиці, закінчуючись питтям обох з чаші та подарунком з боку молодої тому, що купив її вінець, — вітки розмарина і рушника. ..... Коли поїзжане рушать в дорогу до церкви, з дружком—вершником на чолі..., всю дорогу провадиться почережно співання дружок із парубками і свах з дівочим хором. По воріттю, коли підьїзжають до господи молодої, в Болгарії є звичай, щоб молода спинялась на коню перед хатою; їй приносють двох хлопців, яких вона обніма, голубить, цілує, примовляючи різні слова ласкаві. З новими сімволічними обрядами зводють її з коня». [4]) «Слідкує далі шлюбний бенкет, і вказаний уже

[1]) Веселовскій.—стар. театр.—стор. 209.

[2]) ibid—стор. 210.

[3]) ibid—стор. 210—11.

[4]) ibid—стор. 212—211.

мотив оборони молодої її братом від намагань молодого повторюється, тільки не куплею розвязується змагання, а справжним герцем, спочатку словами, дотепами, глузами, потім зіткненням чоловічої й жіночої партії, що нагадує в де-яких рисах давне умикання невіст.

«У Словаків, під-час бенкету, дружба, підносючи миси, виголошує вірші, а зараз-же по скінченню обіда, починаються танці: дружба танцює з молодою, по чому знімa з неї вінець, бинди й квітки з голови; цим танцем і закінчується вся шлюбна церемонія». [1])

У руських Славян, і з-осібна в українців, повторюеться тойже тіп весільного обхода з деякими подробицями і варьяціями. «Ми дозволимо собі, каже Веселовський [2]), — називати весь обряд цей весільною драмою». І сам нарід дивиться на цей обряд, хоч і для нього й надто важливий, як на грище.

«Простонародне руське весілля,—каже Владиміров, — доси обставлено багатьма обрядами, і звязаними з ними піснями, що складають весільне «грище» на протязі кількох день. Народ доси вживає вираз «грати весілля». Лемки в Галичині, по свідоцтву Головацького, не мають уже других грищ, крім весільних» [3]). «Обряди ці, говорить Ящуржинскій [4]), — коріняться в глибокій давнині і мають здебільша міфічне значіння, чим і ясується та глибока шана, яку нарід ховає доси до своїх весільних обрядів. В давнішній час їм наддавалось ще більше значіння. Ми маємо свідоцтво XI віку, що нарід вважав для себе цілком достатним шлюб по своему славянському обходу; церковний же шлюб визнавав якимсь зайвим додатком, призначеним тільки для князів та бояр. В епоху первого руського літописця шлюб в

[1]) Веселовскій, стор. 212.
[2]) ibid—стор. 293.
[3]) Владиміровъ. Журн. Мин. Нар. Пр.—95 г. Іюнь—стор. 324.
[4]) Х. Ящуржинскій. Лирич. мал. пѣсни—Варш. 1880, стор. 25-

смислі християнському зовсім не вживався межи руськими племенами. Навіть Поляне, до яких літописець відноситься прихильніше і силкується приписати їм вищу цівілізацію, виконували шлюб по установам поганським».

«Порівняння сучасних руських простолюдних обрядів та пісень—там же говорить Владиміров, — з давніми письмовними свідоцтвами вказує на пережиток в перших колись живих форм шлюбу. Давність багатьох весільних мотивів у піснях стверджується також знаменитою схожостю їх у різних славянських народностів і навіть у деяких родичів—аріо-європейських народностів». «Простолюдні сільскі весілля грають в осени і в-зімку, по скінченню хліборобських праць. Через те весняні і літні обрядові грища та пісні містять багато натяків на шлюб. І навсправжки, в хороводах, грищах завязуються перш відносини женихів та невіст». [1])

«Треба завважити, що й тепер першими засобами до вибору нареченої слугують ігрища чи так звані хороводи, — каже і Ящуржинський [2]) В старовину з ними зливалась ідея початку кохання весняного сонця до заплодненої ним землі. «Хоровод (коло), говорить Афанасьев, — в якому пісня зливаеться з драматичним представленням, безперечно взято від глибокої давнини. Хороводи одкриваються з весною, коли небо вступа в шлюбну злуку з землею, і небо кличе до такої-ж священої спілки й людину; власне, ця ідея любови й наступного за нею шлюбу е головний мотів, розвинений в хороводних представленнях і піснях». Ще в давній час хороводи мали значіння супроводити зародження любови межи обома полами, любови, що знаходила свое здійснення в шлюбі. Яким чином хороводи слугували попереднім ступнем до шлюбу, вказуе Переяславльський літописець..... На вибирання молодої під час хороводів і тепер — вказують сучасні хороводні пісні. І тепер такого роду грища, а зарівно й вечірни схо-

---

[1]) Владиміровъ—стор. 325.

[2]) Лирич. малор. пѣсни—стор. 27—28.

дини, ніби на працю—для різних веселощів та забавок, звісно в Україні під назвою вечерниць та досвіток. Вони зближують молодь обох полів, і тут парубок має змогу вибирати собі подругу. Найкраще свідоцтво на користь його свободи представля саме умикання, що коїлось по вільній згоді з того й другого боку». Коли будущі молоді нагледіли один одного та покохались, коли справа йде вже до шлюбу, тоді власне й починається весільна драма. «Дієвими особами в ній являються дружко, сват, свахи, дисяцький, мати, брат і тітка молодої; з боку молодого участників без порівняння менше» [1]).

Прологом, так скажемо, до весільної драми являються сватання та заручини. В змовинах «головними посередниками суть: свати, старший сват, старости, бояре, посли, дівоснуби. Ввійшовши до господи молодої, і помолившись на святі ікони, уклоняються батькам її і на питання цих, для якої, мовляв, справи завітали, сливе у всіх місцях одмовляють натяком». [2]) З боку сватів іде оповідання, що вони ловці, натрапили на лисицю чи куницю, князь їх забажав, щоб її було піймано, а вона забігла до них, батьків молодої. От ловці й просять, щоб ту куницю було віддано. Коли акт сватання дійшов до доброго скутку, тоді починається другий — заручини.

Виносяться рушники та хустки і ними «перевьязують, як молодого, так і його сватів або старост». [3]) «Дарування рушників... на Україні є сімволом заручин, і просватана молода каже, що вона рушники подавала». [4]) І через те «заручини складають рішучий момент в долі молодої: пісні, звязані з цим обрядом вдають молоду «запорученою», ніби проданою в чужий рід» [5]). По цьому слідкує новий акт благословення молодих, що в укра-

---

[1]) Веселовскій. Старинный театръ—стор. 293—4, Владиміровъ. Ж. М. Нар. Пр Іюнь, 326.

[2]) Ящуржинскій—стор. 29.

[3]) ibid – стор. 31.

[4]) ibid—стор. 32.

[5]) Владиміровъ—стор. 328.

інських весіллях одбувається не на заручинах, а відноситься до одного з дошлюбних обрядів, що входили безперечно в склад стародавнього поганського шлюбу». [1]) «Отець-мати благословляють молодих хлібом, зложеним з двох зліплених разом, та пучком жита, чотирі пучки якого приносють з клуні і ставлють по кутках хати... По цьому молоді сідають в передньому кутку, чи на покуті, і це сідання зветься посадом, що в українських весіллях має велике значіння». [2]) «В Україні цілується молода з молодим на ознаку своєї згоди на шлюб з ним, після рукобиття» [3]). «Тако ж на заручинах молодий підносить дарунки молодій: чоботи, шитун, сорочку, пряники, яблука і т. д.». «Тут одбивається та купля й продаж молодої, слідів чого так багато в весільних обрядах та піснях». [4]) «По заручинах на Україні одбуваються ще на другий чи третій день розглядини, коли батьки молодої роздивляться господарство жениха і умовляються що-до подарунків на весіллі та посага. Тут також відгомін тих звичаїв, коли молода набувалась куплею і посаг, про який є натяк і в літописі». [5])

По цих попередних діях, що суть ніби вступом до весільної драми, починаються й обряди останньої.

«Перед весіллям, що справляється, звичайно, в неділю, на Україні бувають торочини. В пятницю під вечір молодий ходить і запрошує до себе декілька одноліткІв у дружби, а молода запрошує дружок. Запрошені з хлібом одправляються—чоловіки до жениха, а подруги до невісти, що дає їм *торочити рушники*, цеб-то кожній дівчині дає в руки голку й нитку, по два-три рушники і по шматку *тороків*, які вона мусить пришити до країв рушника... До цього тороченя підступають після триразового

---

[1]) Ящуржинскій—стор. 34.

[2]) ibid—стор. 34.

[3]) ibid—стор. 35.

[4]) ibid—стор. 36.

[5]) ibid—стор. 36—7.

благословення у старости, на яке він одповіда: «хай Бог благословить».

«Головна сумма весільних обрядів пада тепер на вечір суботи і на неділю. В суботу бува так званий дівичник, дівичвечор— по українському. Але ще до дівичника на Україні вьють вильце і вінки та печуть коровай» [1]).

«Обряд з «вильцем» міститься в цьому: «перш, ніж молода з дружками йде просити гостей на свій дівишник, в суботу ввечері починають вити вильце (гильце, ильце). «Вильце — це невеличке деревце, або вірніше, велика вітка, в-зімку завжди смолова, а в-літку—з яблуні, груши, вишні, черімхи. Вітку цю встромлюють у хліб (в деяких місцях в коровай) і кожну гилочку—«погон»— прибирають невеличкими букетами «з калини, овса, барвінку, чорнобривців», жоржин і других квіток; перевязують їх барвистими нитками, шовком, чи навіть биндами. До віток приліплюють також невеличкі запалені воскові свічки. Між гильок «вильця» кладуть жменю жита. Иноді вильце бува так прибрано, що й листу навіть не видко—одні квітки; воно вміщається сливе завжди в кінці столу, протилежнім покутю, і стоїть на протязі всього весілля... Значіння «вильця» і основну думку, що лежить в цьому обряді, можна вивести з порівняння зміста пісень, що співаються при цьому обряді: вильце вдає собою коровгу, під якою збиралась дружина на чолі з своїм молодим привідцею для захоплення йому подружжа життя. Таким чином вильце, що замінило собою корогов, показує па той далекий час, коли істнували ще захоплення невісти... З другого боку окрашене вильце слугує сімволом розвиненої дівочої вроди... Новіше-ж значіння те, по якому дія—вити вильце-дае натяк на те, що молода збирається звити собі нове кубло — нову сімью» ). За цим іде обряд звивання вінка. «Вінок вьють також у-вечері в суботу, після прибору вильця. Цей обряд одбувається таким чином: молода укло-

[1]) Ящуржинскій—стор. 37.

[2]) ibid—стор. 38—9.

няеться тричи дружкам, а старша дружка їй; потім вона схиляється над столом, а старша дружка бере з голови її вінок іріже на-двоє, а потім звивають по два вінки і окрашають їм як голову, так і привязують до правого боку. Перед початком цього обряду відбувається звичайне прохання благословення, спочатку в бога, потім у батьків...

Вінок, як і вильце, сімвол дівчини, дівочої вроди; от через що, коли він крається на-двоє, чим сімволічно вказується на те, що жити вона буде з цього часу вдвох і доведеться проститись з усіма вабами дівочого життя, — молода гірко плаче»[1]). Потім іде обряд з короваєм. «На українських весіллях важливе місце займає обряд печіння *короваю.* Справляється він у суботу, або взагалі за день, за два до вінчання. Печуть коровай, звичайно, молоді жінки, що й приносють для цього матерьял, а власне: борошно, яйця, сало, масло. По звичайному триразовому благословенню, переходять до печіння короваю. «Вийнявши тісто з діжи, роблють з нього коровай; потім до діжи приліплюють пять зліплених до-купи свічок і одну велику до ножа, що лежить на дні діжи. Коли вже зовсім вимісять коровай, ставлять посеред хати ослон, на ньому діжу, на діжи кладуть до-гори рубцями «віко» і на нього навхрест два невеличкі пучки соломи, посипають борошном, замішують і роблють корж, що зветься «підошвою» короваю». По окольному вигляду своєму коровай видається або звичайним великим хлібом, або його готують трошки инакше: «беруть корж, посипають його вівсом, на-горі кладуть копійку або й більше. На цей корж накладають одну на другу «7 паляниць» і на горішній роблють вюбраження місяця, шишки і кайма—все це робиться з того-ж самого тіста. В велику, що посередині, шишку встромляють пять зліплених свічок або навколо обтикають ними коровай, запалюють їх і разом з короваєм садовлять у піч. Крім короваю, роблють «веръ» (дуже схожий з короваєм): шишки пшонишні, булочки, знизу обведені каймою з тіста, а з-гори до низу дві такі-ж кайми, перехрещені

---

[1]) Ящуржинскій—стор. 40.

посередині, де прироблюеться шматок тіста на зразок смолової шишки. Склад короваю має для народа сімволічне значіння: «з середини,—говориться в пісні, — сповнюють його сиром-маслом, около — добрим счастям“ [1]). Про походження та значіння коровая ми маємо дуже стародавнє свідоцтво з XIII віку, це власне „Слово деякого Христолюбця“. Тут видко, що коровай належав до числа офір, що приносили ідолам.....

Значіння коровая, як жертівного дару, більш всього й тепер просвічується в весільних піснях. Він посилається з неба. Потім, в піснях, хоч і христіанізованих, видко відносини його до божеських істот“ [2]).

Дальшою весільною дією є обряди на дівич-вечорі. «На передодні весілля в суботу буває дівишник. Це—можна сказати— прощання молодої з своїм дівоцтвом і істнує як в українських, так і в великоруських весіллях. Головна істота обрядів, що складають дівишник, та ж сама, але суть і додатки, властиві кожній з них. На своєму дівочому бенькеті, що в деяких місцях зветься дівочими запоїнами, молода сідає на самім почеснім місці, на покуті, перед богами. Це зветься посадом і виспівується у багатьох піснях. Це місце вкривається рядном або вивернутим кожухом» [3]). «Иноді молода, перш чим сісти за стіл на посад, ходить з дружками коло столу. Цей обряд чиниться таким робом: «староста бере хустку, дає кінець його молодій; вона, трімаючись лівицею за хустку старости, в правую бере свою хустку та кінець її передає старшій дружці, що, своїм чередом, передає таким же чином свою хустку молодшій дружці. Так вони обходють стіл, навмисне поставлений по-середині кімнати» [4]). «На дівишнику чиниться обдарювання женихом невісти і навпаки.

---

[1]) Ящуржинскій—стор. 43—4.

[2]) Ящуржинскій—стор. 46.—Владиміровъ Журн. Мин. Нар. Пр. іюнь, стор. 329.

[3]) ibid—стор. 47.

[4]) ibid—стор. 49.

Тут особливої заслугує уваги той український звичай, по якому невіста носила своему жениху передшлюбну сорочку» [1]).

«В неділю, перед тим як молодій їхати до вінця, чиниться розплітання коси. На Україні цей обовязок лежить на браті молодої. Коли останього нема, то місце його займа якийсь молодий парубок» [2]) «При росплітанню коси на Україні... одбувається, хоч і не скрізь однаково, такий обряд: [3]) «дружки розчісують косу своеї подруги, мажуть маслом чи медом і вплітають кілька копійок та шматок хліба і т. д. Коса заплітається вінком уже в останне». «На старих весіллях переділяли волосся стрілою, а також піднімали стрілою намет молодої на другий день по шлюбі» [4]).

Врешті одбувається саме вінчання. «До вінця звичайно, молодий та молода виправляються з усім своїм поїздом. При цьому молодий з боярами иноді їде верхи, а молода з дружками на возах. В усьому цьому поїзді, як і в деяких обрядах по вінчанню, відбувається стародавний побутовий звичай войовничого здобуття молодої. Це вказується самими чинами поїзда. Перший такий чин, звісно, е сам князь. Цей чин вказуе, що колись йому належало головне отаманування в поїздах чи наїздах, що мали на меті захоплення невісти. Назви других весильних чинів свідчать, що останні були колись чинами вояцької іерархії. Такі назви підкнязя, бояра, тисяцький, староста, дружки, що нагадують собою дружинників. Перед рушенням поїзду до церкви для вінчання діеться обсипання молодого й молодої хмелем, хлібними зернами, сіллю». «На Україні поперед поїзду їдуть дівчата, — так звані світилки, що несуть шлюбні свічі і предківський меч, перевитий рутою, барвінком, ласковицями, васильками, калиновим цвітом і другою зеленню. А иноді попереду несуть корогву, зроб-

[1]) Ящуржинскій—стор. 51.

[2]) ibid—стор. 52.

[3]) ibid—стор. 53.

[4]) ibid—стор. 54.

лену з хустки, привязаної до ціпка. Як меч, так і корогва, суть свідоцтва вояцького поїзду» [1]).

По вінчанню, що відбувається цілком в християнському стілі, ми знов переходимо до цілого ряда нових обрядів драматичного типу, що ведуть свій початок від далекої старовини. Перший із них це—«обводити жениха і невісту коло діжи, коли вони повернуться од вінця. Обряд цей відбувається таким чином: [2]) «дружко бере рушник за один кінець, другий подає молодому, що своїм чередом подає кінець своєї хустки молодій, і таким чином дружко, йдучи попереду, обводить тричі коло діжи, поставленій навмисне для цього коло двору. Потім тесть, обертаючись до зятя, каже: «був ти нареченний, а тепер суженний». По цьому батьки молодої здіймають в гору на руки кришку (віко од діжи), а молоді проходють в ці, так сказати, ворота, що зложились з одного боку з підняття руки батька, а з другого—матері, що підтрімують віко».

В неділю ж, по вінчанню, одбуваються обряди, що мають натяк на колишні форми народнього шлюбу, нпр., на «умикання дівчат, про яке свідчить літопись, і захоплення молодої гвалтом, сліди чого ми знаходимо в весільних обрядах та піснях».

«Так в Украіні, коли жених по вінчанню в неділю виправляється з своїм поїздом до молодої, то перед ним замикають ворота, споружають зразковий бій і лише по бійці пускають його до господи молодої» [3]). «З обрядами, що вказують на захоплення молодої, істнують сливе вкупі обряди, що показують на куплю молодої. Останні, не вважаючи на свою сумісність, відстоять на цілі віки од епохи, що характеризується гвалтовним захопленням молодої. Обовязок продавати молоду в украінських весільних обрядах лежить на браті останньої. Купля молодої в первітні часи відбувалась тим способом, яким огулом провадилась тоді торговля, цеб то міновим способом. На це вказує звичай украінського весілля, через який брат молодої захоплює коня в жениха, коли

---

[1]) Ящуржинскій—стор. 55.

[2]) ibid—стор. 57.

[3]) ibid—стор. 59.

останній приїзджа по молоду, щоб вести її до вінця, і віддає його тільки по викупу» [1]).

«Від куплі молодої вчинився перехід у протилежний бік. Таким переходом я вважаю звичай давати за молодою придане, що по українському зветься посагом». Одвозювання посагу до молодого звязано знов з церемонією: для цього призначаються і спеціально дівчата, що «називаються дівками приданками».

«По викупу молодої чи по викупу її коси, починається розплітання коси в останне, по якому зараз надходить вкривання її жіночим головним убранням. В деяких місцях перед покриттям голови істнує одрізування коси» [2]).

Далі, по вінчанню, молодим «подається вечеря, що має сімволічне значіння. На Украіні в цьому випадку подають півня або курку. Иноді самим приготуванням цього півня вказується на його особливе значіння; так, в Підляссі виходять за село на яку небудь гору, привязують півня живцем до драбини і роскладають під ним вогонь, потім варють і подають молодим» [3]). Часом теж «жених і невіста разривають межи собою півня чи курку».

По різних обрядах, що мають дотик до фізіологічного змісту шлюбу, «шлюбне торжество закінчується вакхичними веселощами, що довжаться ще кілька день по весіллю. Ця гульня по українському зветься перезвою. Власне кажучи, тут не стрічаємо ніяких особливих обрядів» [4]).

Тут власне і є край весільній справі, що названо було попереду весільною драмою. Звісно, драми в сучасному смислі тут нема, тут нема якоїсь «інтриги», або послідовно запровадженої псіхологичної боротьби. Весільна драма швидче нагадує сучасні драматичні картини, але тим часом для давнього періоду культури, до якого цей цікл весільних обрядів відноситься, він справді

[1]) Ящуржинскій—стор. 61.
[2]) ibid—стор. 63.
[3]) ibid—стор. 65.
ibid—стор. 69.

має вигляд і значіння широкої драматичної картини з єдиною ідеєю—віддання молодої в чужу сімью і картини її почувань та відносин до ції неминучої перспективи. Представляючи з вінїшнього боку безперечну діалого-драматичну форму, весільна драма разом з тим виявля себе на тому ступні, на якому взагалі стоїть первітня драма. Драма, яко дія в слові та міміці, переплутана тут з музикою, особливо з співами і врешті з танцями,—це-б то вона видається нам в формі первітній відповідно, звичайно, тому ступню культури, до якого вона відноситься.

В цьому смислі наша весільня драма з осібна, і славянська взагалі, цілком відповідає тій загально европейській драмі, що ми бачимо в похоронних сценах египтян, або грецьких елевзиніях. Але й по внутрішньому своєму характеру наша весільна драма має аналогічний зміст і напрям з драмою первітньої загальнолюдської культури. Вона має зміст цілком релігійний, звичайно, міфічно-поганський, що видко в кожному з перелічених обрядів, актів тії драми.

«Культ сонця, каже один з дослідників нашого весілля—переймає весь весільний рітуал славянських народів.

В весільних обрядах заховались риси деревового анімізма і навіть обожування предметів рослинного царства» [1]).

«Головні релігійно-міфічні риси украінського весілля виявились в високо-рочистім і обрядовім приготуванні та вжитку коровая»; «величезна роля... в украінському світі короваю умовлена тим, що коровай замінив собою головну жертовну скотину арійців—корову». «Корову кололи в офіру богам і на шкурі вбитої для офіруровання скотини садовили жениха та невісту». «Біднота загадала замінити корову образом її з тіста. Спочатку коровай вдавав собою подобу корови. Не дурно й тепер на весіллях — зверху короваю наліплюють ріжки і в пісні співають: а рогат я і богат, в піч не влізу». Болгарська боговиця, що виявля заміну

---

[1]) Сумцовъ. Религіозно-миѳическое значеніе малорусской свадьбы. „Кіевская Старина“ 1885, мартъ, 425—6.

коровая, має форму довгастої булки — вителки з ріжками на кінці. На Украіні рочисте приготування короваю зветься «бгати коровай», при чому слово «бгати»... мається в найблизшому споріdженню з болгарською назвою обрядового різдвяного хліба боговицею». [1]) В «полтавській губернії печуть ще на весіллях в доповнення до короваю, рідко також на заміну його, особливий хліб: дивень—в формі великого бублика. Що дивень відноситься до сояшного культу, видно, між иншим, не тільки з його круглої форми, але й з того, що молода дивиться кріз нього на схід». Ту саму релігійну основу бачимо ми і в обряді з вильцем. «Ходня коло зеленистого дерева входило в старо-славянський весільний рітуал, і весільне вильце слугувало заміною цього звичаю в зімовий час, і ходня коло дерева, що малась у звязку з ушанованням дерев, ні трохи не виключала обрядів сояшного культа» [2]). «Ходня коло столу, коло діжи відноситься до старої форми шлюбного обряду. Вона має схожість з хороводами на честь доброчинного впливу сонця на землю, що е овочом любосних відносин першого до останньої і взагалі має звязок з представленням сонця, як божества, що заплодняє землю,—під образом колеса. Бог сонця есть бог любови та плідности» [3]). «Від часу дівишника жениху та невісті засвоюються особливі назви, власне — жених одержує имья князя, а невіста — княгині». Афанасьев бачить у цьому відбиток вірувань про шлюб небесних світил, вважаючи, що князь, польське xiężус, означає «місяць» [4]). Ящуржинський-же в княгині бачить небесну зірку. І Сумцов стверджує, що «стародавне представлення про шлюбний связок місяця та вечірньої зорі на Украіні заховались виразно, через поетичність цього представлення. «Обрядовим проявам стародавнього релігійно-міфічного представлення місяця та вечірньої зорі, яко пари по-

---

[1]) Сумцовъ—стор. 428—9.

[2]) ibid—стор. 430.

[3]) Ящуржинскій—стор. 50.

[4]) ibid—стор. 52.

друж, являеться схоронений на Украіні звичай виправляти молоду в господу чоловіка до схода зорі»[1]).

«Діжа, з якоі печеться хліб, е сімвол багацтва, счастя, а разом з тим своею круглою формою вона нагадуе сонце, під яким у міфічну добу розумівся бог, що заплодняв землю і разом з тим опікувався любовью та шлюбом» [2]).

Таким чином религійно-поганська основа нашоі весільноі драми цілком очевидна. На думку Сумцова, «особливість украінського весілля міститься в тому, що в ній зустріваються в більшій чи меншій мірі всі прояви религійно-міфічного світогляду, при чому прояви найбільш рочисті та поетичні заховались у знаменитій чистоті та виразності» [3]).

Весільною драмою закінчуеться загальний розгляд зарідків нашоі драматичноі творчости, оскільки вони виявляються в сучасній народній поезіі і виражають первітний стан всіі взагалі нашоі виображаючоі штуки.

Коли ми до цих драматичних обходів додамо ще такі речі, як різні дитячі игрища, з відбитком в них колишніх поглядів старовини, [4]) то ми вичерпаемо головний матерьял, в якому містився зарідок нашоі драми.

По розгляді іі зміста і головних чинників іі істнування, ми мусимо вияснити нове питання: хто був виконавцем всіеі отіеі широкоі обрядовості, що й доси відбуваеться нашим народом на протязі цілого року? Розглядаючи драматичну творчість різних народів, поки в спільці з иншими штуками, а потім і в широко розвиненій властиво драматичній формі, як в елевзініях, ми не могли не побачити, що участь в виконанню обрядовості бере весь народ. Кожен з участників якогось хоровода або драми перш за все тішиться тим, що він своею участю віддае відповідну шану

---

1) Сумцовъ—стор. 438.

2) Ящуржинскій—стор. 58.

3) Сумцовъ—стор. 434.

4) Moczyńska—Zbiór wiadomości—Komisyi antropologicznéj akademii umiejętności w Krakowie. T. V.

своєму божеству. Але цей користливий інтерес не може заслонити зовсім того основного грунту, естетичного, на якому тільки й можливо це ушанування богів ззапомогою штуки. Участник не тільки вдовольняється одним фактом участи, і до того тільки своєї,—важливо, щоб ця участь одбувалась мистецьки, як тим самим, так і його, так сказати, співробітниками. Добре виконання останніх чи в співі, чи в танці, чи в музиці підбадьорює і його самого; він мимоволі робиться й глядачем, або слухачем, і тут уже закладається початок двом естетичним контрагентам—глядачам і публічності. Перш злиті до купи, ці два елемента театру поволі відокремлюються і набувають самостійне значіння. В первітньому навіть обряді не всі його участники відзначались однаковим хистом у всіх штуках; одні з них являлися більш відповідними для своєї ролі, і роль виконавця помалу стала переходити до них, яко спеціалістів. І це сталось неминучим, особливо тоді, коли кожна з штук виросла до великого ступня техничного розвою.

Тоді народжується цілий стан людей, обовьязком якого стає потішання народу виконуванням різних частин його обрядовості і взагалі справляння йому задовольнення. Мали вони, як ми сказали, різні назвиська, але відзначались однією спільною для всіх народів рисою—слугування народній естетиці. Коли ми, для розгляду їх функцій і становища в соціальному устрої, звернемось до пізніших одночасних з нами доб життя західно-европейських народів, то побачимо яскраві свідоцтва про них різних західних письменників. «З слів Алкуїного листа видко, що і в його час уже досить міцний був нахил в суспільстві до цього стану, проти якого потім так дуже повставало вище духовенство» [5]); «в IX-X вв. жадна, хоч трохи важлива подія, як в громадському, так і в особистому життю, не обходилась без ігор, співу й музики» [5]);... у співців-ремесників «рецітування епічних пісень,

---

[1]) Полевой. Историческіе очерки средневѣковой драмы. Спб. 1865, стор. 23.

[2]) ibid—стор. 24.

супроводжене і сповнене жестами і мімікою, складало важливіший бік їх ремества“ [1]). Коло XI в. співці, розважателі народа, поділились на заході на народніх співців-скоморохів (joculator) і співців придворних чи домових (ministeriales). Народні співці-скоморохи «були вельми улюблені та вшановані в народі, через цю шану користувались, порівнюючи, вельми значними прівілеями» [2]).

У західніх славян ми також цих „старовинних розважателів народа-скоморохів“ [3]), бачимо їх то яко співців — музик, то яко „перебраних» у різних звірів [4]).

Те саме бачимо ми і в украінців на самих перших ступнях їх естетичного розвиту, насамперед, звичайно, в обрядах. „Участниками всіх важливих народніх обрядів або, вірніше, справжніми організаторами їх ми стріваемо приемних народові у всі віки скоморохів; через те і в сфері зарідків народньої драми їх діяльність виступає виразливими рисами» [5]). „Відчуваючи природному пориванню народніх масс знайти змогу до забуття дрібних турбот життя, переважити її рівну течію веселощами, що переходили міру, скоморохи завжди являються милими народу, що мав до них потайний потяг навіть і тоді, коли, при зміненій під впливом християнства вдачи народнього життя, скоморошества оффіціально набувало значіння відступницької поганської ваби; народні пісні, казки й прислівья часто виявляють цей сильний потяг народу до скоморохів. Веселе життя на-осліп, вічне тренкання гудка або трель сопілки, що мимоволі посіпувала плечі слухача й примушувала ноги його йти в танець, здаються народові предметом справедливої заздрости [6]). „Навіть у прислівьях, що ніби іронічно відносяться до скоморохів,

---

[1]) Полевой—стор. 27.

[2]) ibid—стор. 32.

[3]) Веселовскій. Старинный театръ—стор. 214.

[4]) ibid—стор. 201.

[5]) ibid—стор. 301.

[6]) ibid—стор. 303.

чути прихилля до них“. „Доходючи до старших письменних і мовних памяток рідного слова, ми з ранніх часів стріваємо вказівки на особливий розвит скоморошества. Обертаючись, нпр., до творів Феодосія Печерського, в казанні його про казні божі, стріваємо згадку, в числі других спокус роду людського, і про скоморохів з гуслями, сопілками та всякими играми і «дѣлесы неподобными». В житії Феодосія, писаному Нестором, малюється ціла картина бенькета при дворі київського князя. Прийшовши раз до князя, Феодосій застав його оточеним силою співців та скоморохів; одні грали на гуслях, другі на органах, инші на голосах співали пісні. Феодосій збентежив князя на хвилину питанням, чи так буде і на тому світі, і веселощі на час спинились, щоб поновитись по відході святого, бо «таковъ былъ обычай у князя». Непереривний ряд доган, якими духовенство завжди картало любьязних народу скоморохів, доган, що не спиняються сливе вщерть до XVIII віку, свідчить про повсюдність їх і живучість скоморошества, і при цьому побічно переказує найбільше число відомостів про нього. Пересвіди ці малюють нам скоморохів головними участниками народніх обрядів; в весільній драмі вони грають одну з перших ролів і завжди йдуть з піснями, танцями й імпровізованими жартівлими сценами на чолі весільного поїзду. Чи повстає тризна по вмерлому і на гробовище зійдеться юрмами народ, мимоволі настроений на журний лад, являються скоморохи, і настрій життя міняється, печаль поступається місцем для невтріманих веселощів, і «мужи и жены отъ плача преставше начнуть скакати и плясати и въ долони бити и пѣсна сатанинскія пѣти». Купальскі й колядні обряди теж не обходились без участі скоморохів. Гра на музичних струментах, замрах чи зурнах, домрах, гудках, трубах, гуслях, жартівні пісні, раз утворені і схоронені народньою памятью, цілі сцени з поправним поділом ролів між скоморошої артілі, зодягненної в рябі вбрання, обвішанної балабончиками, перебирання в звірячі шкури чи людські убори і врешті надягання масок (харі, скурати), що здавалось через щось в очіх пуристів найбільшим і найтяжчим згрішенням «глумотворців»,—такі були заняття, такий ре-

пертуар або, вживаючи правдивий вираз, промисел скоромохів. Беручи участь у народніх обрядах, вони входили у внутрішній побут народа, досягали в сімейне життя і, славлючись дотепом та спритностью, часами ставали посередниками у розвязані важливих сімейних питань» [1]).

Таким чином, як в західній Європі та Славянстві, так і в нас були всі прикмети, всі зарідки дійсного народнього театру. Була драма чи її зарідки, були й актьори з дуже широко розвиненими кебетами,—народня драматична творчість ніби накреслила вже собі шлях; їй зоставалось тільки розвиватись і йти цим шляхом виображення народних почувань та вірувань, бути реальним одбитком життя і естетичною його окрасою. Але внішні обставини судили инакше: вони не спомагали розвиту народньої штуки в такім стані, в якім вона була, вони перечили її впливу на народ і таким чином надовго примусили її зостатись тільки зарідком.

**І. Стешенко.**

*(Далі буде).*

---

1) Веселовскій. Старинный театръ—стор. 302—3.

# Сьогочасна часописна мова на Украіні [1]).

Що сказати за мову, теперішніх часописів, що в останній час зьявились на Украіні? Йіх мова налякала не тільки публіку, але навіть наших націоналистів. Налякала і вдивила вона таки добре й мене. Як тільки зайшло визвольницьке рушення, і трохи одлигло в цензурі, можна було сподіваться, що наші демократи й радикали заходяться коло народньоі просьвіти і почнуть видавать популярні часописі для народа само по собі чистою народньою украінською мовою і тільки вставлятимуть подекуди слова вищого порядку, назначаючі усякові абстрактні тямки (понятія, тямок—понятіе), щоб думки були ясні для народа. А тим часом наші видавці часописів, окрім д. Шемета, занедбавши народні часописі, одразу заходились видавать часописі й журнали для широкоі публіки. Усі ці газети й журнали, і альманах «З потоку життя» вийшли не на украінські народні мові; декотрі навіть були писані зовсім таки галицькою книжньою мовою, неначе видавці зумисне вивчили ту мову до словечка, забувши й занедбавши свою народню украінську мову.

Перший вийшов «Хлібороб» в Лубнях ще на прикінці 1905 року. Як показуе заголовок, газета призначалась таки для народа. Редактор очевидячки не мав на думці сідати на високого коня політики, як колись давно казав Драгоманів, а роспочав

[1]) Див. № 1.

газету й справді задля хліборобів. Але редактор певно так вже начитався галицьких газет, так недоброхіть вже промкнувся тією галицькою мовою, що перший номер вийшов написаний галицькою мовою, змішаною з украінською народньою, і с польськими предл. падіжами: в століттю і т. д. За те ж дальші номері вийшли вже багато кращі, були писані простішою украінською мовою. Тільки подекуди траплялись деякі галицькі слівця ще й два польські падіжі, од котрих селяни тільки б цмакали та чухали потилицю. Але сказавши загалом, стиль в часописі був чудовий, легкий, мова жвава, народня. Було знать, що автор має здатність до цієі справи, має й хист. Часопись була видана давньою справжньою кулішівкою, а не премудрою желехівкою з рядками умовних значків і точок. На четвертому номері «Хлібороб» спинився по «незалежним од видавця обставинам». Бажалось би, щоб шановний редактор знов поновив своє видання, бо його часопись все таки видавалась простою чистою украінською мовою, і редактор очевидячки призначав своє видання вийнятково для селюків-хліборобів.

Перші номері „Громадськоі Думки" вийшли писані такою галицькою книжньою мовою, такою недоладньою, що ніхто з широкоі публіки не міг йіі розібрать: вона видавалась галицьким «новоязичіем». Та дивовижна мова просто таки налякала й мене. Міні чомусь здалось, що я чую розмову давнього квітчанського благочинного, отця Николая Бажановського. Передо мною ніби вигулькнув звідкільсь «отче Марку, випий горілки чарку». Але ці панотці вимовляли оті стародавні слова київо-могилянськоі мови більше по-украінський, по-народньому, ніж писала йіх «Гром. Думка». Тут так і посипались, як з мішка, галицькі «повідомлення, пояснення, оголошено, оголосив (украін голосив, плакав над мерцем), поступовий (не прогрессивный, а по-народні мові це буде «уступчивий» купець, що поступається въ ціні на крам). Запанували скрізь три польські падіжі. Посипались в редакцію нарікання, усякі листи, що тієі мови ніхто не втямить. Редакція трохи схаменулась і почала видавать дальші номері вже кращою мовою, але не одцуралась од польських па-

діжів та од тіх галицьких: від, відзначати, відповідати, біля і т. д., котрих на селах зовсім не розуміють. Тільки згодом потім, як став редактором д. Матушевський, в газеті мова стала більше українська, чистіша: він почав пускать й українські форми: цей, од,—стало легше читать газету. А як почав видавать «Раду» д. Грінченко, мова стала сливе українською, якби тільки не заважав отой галицький *від*. Редактор повикидав польські слова й падіжі: видань, оповідань, до городу... Але як д. Грінченко покинув редакцію, знов запанувала мова с польськими падіжами, хоч все таки мова стала більше українською. Можна сподіватись, що як редакція трохи посилкується і викине польські падіжі й отой *від*, що накидає на мову ніби темний покрівець, «Рада» стане українською. Але ця газета не для народа, а для інтеллігенції. Народ йіі мало разбірає, мало разуміє, бо вона видається вищою мовою, як мало разбірає великоруський селянин будлі яку российську газету. Харківська часопись «Слобожанщина» писана такою ультра-галицькою страшною мовою, котрою можна не налякати, а просто насьмішить українських читалників, навіт націоналистів. От зразець цієі дивовижноі мови: «Декорація площі (пляца, майдана) й церква (на картині «Переяславська Рада» на харківські виставці) змальовані після історичного досліду (по историчніх досьлідах) і роблять відповідний настрій(?) (направу). Шкода лише в тому, що натовп козаків, рада... скомпонована недосить живо!.. Се не може бути оправданням для майстра, се є тільки спростування. Невеличкі етюди доводять нам (доказують), що в справі историчніх убрань художнику довелось зібрати цікавий матер'ял... рада козацька навколо (навкруги) центрального сюжету (сюжета), в порівняню (в порівнянні, польс. предл. п.), і т. д. (Слобожанщина 1906 р. № 1). «Слобожанщина» неначе зумисне запросила для редакціі якогось инструктора з Галичини, доброго знавця галицькоі книжньоі мови. Прочитавши таке курзу-верзу, недоброхіть молитимися, як той анекдотичний піп молився, надівши вивернуті ризи: Господи! і не спосьпішай, і не пострічай, і дай, Боже, час недобрий! Несамохіть впадеш в смуток та в тугу, гадаючи про долю украінськоі

книжньоі мови, як прочитаеш таку нісенітницю. Чи це ж не справдешні гармати на украінську публіку? Недурно ж «Слобожан щина» спинилась на першому номері: йіі ніхто не міг читати.

Юмористичній «Шершень», що стосуеться до зміста й напрямку, до сатиричнього жала, стоіть нарівні с столичніми сатиричніми виданнями, а своім справдешнім украінським юмором та сьмішками й вдатними малюнками стоіть навіть вище од йіх. Перші номері «Шершня» брали наза́хват. Часопись пішла добре. Але в «Шершні» в декотрих авторів мова така галицька, ще й с польськими падіжами, с силою польських слів, що йіі читать дуже трудно. Часопись важко й сістематично заводить галицьку мову й правопис.

Полтавський «Рідний Край» видаеться кращою мовою, ніж «Гром. Думка», хоч в йому так само манячять польські й галицьк слова й три польські падіжі, і скрізь рябіе сістематично й очевидячки по заздалегідні змові заведяне старомодне—від, відвічальний, біля, навколо, окремо (окроми), також (так само), лише окремий і т. д. Але між усякими пісьмениками я назначую статті, підписані Д. Д.—ко, М. Д. і Гр. Коваленко. Статті ціх пісьмеників написані літературною прехорошою мовою, котра згодом потім може лягти в засновок вищоі науковоі украінськоі мови при дальшім розвитові авторів. Шкода тільки, що д. Коваленко вживае стародавні—сей, ся мені, і т. д., котрі вже вимерли по всі Украіні і ще тільки й животіють подекуди в північні Черниговщині, як остача старовини. Ще шкода, шо згадані добродіі дурнісінько ганжують своі статті такіми словами, як—від, відвічальний (одповідальний), ріжні (усякові), розпочали (роспочали), відроджуватись (одрожуватись), недоторканість особи (незачіпання особости), военноі здібности (здатности), французький отряд (ватага, загін війська), розвой (—польське rozwój, розви́ток). Заважають і польські падіжі: з Петербургу, в століттю (в столітті), і т. д. Але коли «Гром. Думка» по мові затого стане украінською газетою, „Рідний Край“ не робить посьпіху в мові: в 36 № «На память Котляревського» бачим от які штучки: спіткала, дотикались, при відкриттю, у порівнанню, яко, скарги, позаяк, завдань, і т. д. І «Рідний край» газета не народня.

Я ще не перечитав усіеі «Вольноі Украіни». Але усе, що я там вже перечитав, написано гарною плавкою мовою і легким доладнім (изящнымъ) стилем. Тільки аж жаль мене бере, що й тут мова така ж сама галицька, зганжована провинціялизмами: від, навколо, біля, мені і. т. д. Скрізь безліч галицьких і польських слів і польські падіжі: шаленство, роспука (стар. 12 Лічко), завше, в зруйнуванню і поділенню (в зруйнуванні й поділінні); се не є наслідком (наслідок), у пір'і, обійм (обіймів, по народньому—обнімочків), істота переймалась (виходе—перенималась откуда-то, заимствовалась), пóчасти (частками). Є тут і йменння предметні на *е* на кінці: почутте і. т. д. (Шибитько). І в усіх авторів стоіть галицька «розпука та польский розпач». На селах не кажуть: садки й квітки розвиваються, а кажуть: садки й пупянки квіток роспукуються. Селяни, сільські батюшки й дідичі, котрі усі чудово знають до дрібязків народню мову, читаючи в „Вольні Украіні» за ту *розпуку*, певно подумають наздогад, що то значиться роспукування пупянків, і зрозуміють так, ніби авторі з якоісь причини все роспукуються, щоб зацьвісти, та ніяк не зацьвітуть. Пісьменики в «Вольні Украіні» неначе закохались в ту галицьку роспуку, ніби вона якась напродиво гарна красуня! Навіть сусід, псевдонім д. Смутокъ, не підказав йім за украінську тугу та смуток. Чудна тенденція!... Я страхаюсь, що незабаром і сам д. Смуток впаде в „роспуку". Польського слова—розпач—не вживають навіть галичани. Це слово взято з «Ходимо за Ним» Коніського, виданого ними ж таки в Петербурзі. Видали якесь опудало мови, та й ідуть за ним насьлідці... Доціеі джумиги (муті) ще й натикано великоруських слів: заскорузлий (зашкарубілий), тусклий, недоразумілість і. т. д.

Увся ця галицько-польська мова в часописях потрушена зверху, неначе маком над буквою *і*, обтикана значками, єриками та паєриками, цією остачею церковно-славянських титл. Усе це писано ніби якимсь турецьким правописом з його точками та хвостиками, або з якимись стенографічними умовними значками. Але і в «Вольні Украіні», як і в «Рідному Краі» є статті д. Не—я. Л. Бич. та д. Смутка, написані хороше: і гарним сти-

лем, і гарною мовою. А найбільше гарна мова в статті д. Не—я. написаноі короткими не тягучими фразами. Вона ще не позбавляна народности в мові. Дві другі статті д. Смутка та Л. Бич., як і статті Д. Д—ко та М. Д. в Рід. Краі, написані трохи на взорець звичайних газетніх российських статтів. Вони трохи тягучі; в йіх дуже довгі фрази, котріх нема в народні мові, і написані вони по звичайному газетньому шаблонові, ніби транскріпція российських газет. Але мова ціх авторів теж згодом ляже в засновок вищоі науковоі украінськоі мови, як тільки авторі згодом потім посилкуються і обчистять своі статті од таких архаізмів та польсько-галицьких слів, як от: донедавна, доперва, дотепер, убрань, оповідань, від, біля, розпука, розпач, шкідливе, також (так-само), окремо (окроми), страйки (стачка буде краще, ніж страйк), лише, (великорус. лишь) що рясно розсипані в йіх статтях, та ще й до того коли вони не вживатимуть тіеі нісенітниці, що нею густо обсипана «Вольна Украіна», як от: наблизько, почасту (стор. 49), позаяк, яко (?) (стор. 48), повідомленне, почуте, живучи *з завтром*, до тепер; це неначе в церковно-слав. книгах читаемо—до здѣ (до тут) слово св. Василія; не тямлючи (не тямлячи), оскільки (наскільки), незграбна (польське, украін.—хамулувата, зателепувата, ломовата, одоробало, ведмідкувата, вовкувата), перешкода (притичина—препятствіе), перешкоджае (пол. пшешкадза, украін.—заважае, перебаранчае), робітницьке поруშення (порушився чоловік—по украінський значиться підвередився, підірвавсь, од чого й хвороба ця зветься *поруха*; тут виходе по народні мові—робітницьке підвередіння, а не—движеніе, рушення); протягом цілих століть (в протязі цілих століттів), вдоволення, невдоволення (вдовоління, невдовоління), головнійшим чином (способом: в церковних книгах пишуть: «Чинъ св. Литургіи» це б-то: порядок діяння, одправи).

Про мову й стиль «Новоі Громади» довелось би казати те саме, що сказано й за мову в «Вольні Украіні» та в «Рідному Краі. Вона напхана сливе вщерть польськими й галицькими словами та польсько-галицькими падіжами. Польські й галицькі слова в неі вже виписані мною передніше. «Вольна Украіна» й Рід-

ній край» часописі вийнятково політичні; «Нова Громада» більше бельлетристичний журнал. І ця часопись таксамо потрушена стенографчнім маком сьвятого макотруса, це б то желехівкою. Але в неі не брали спілу такі талановиті пісьменики й стилісти, як в перше згаданих часописях. Тільки по стилю статті д. Грінченка належяться до тіх, передніше згаданих статтів, що написані вищою пісьменською украінською мовою. Неприемно в «Нові Громаді» ріже очі і той партійний старосьвіцький *від*, та провинціяльне—біля. Окрім польщизни та стенографчніх значків, «Нову Громаду», доволі цікаву на зміст, дуже обважнює псіхологична повість д. Винниченка. Ця повість сливе без фактів, без подій: тягнуться самі за себе думки та усякові міркування с причини якогось незначного факта, якоісь випадковоі стрічі, або спотички героя с своею коханкою. Це не повість, а ніби стаття в дієвих особах, або якісь стародавні «Діалоги». За цю повість можна сказать те, що в свій час колись казали критики про повість Стендаля (Бейля) «Чорне й червоне»: доки герой повісті Жульен повернеться раз або двічі, автор встигне написать два листки. І через те ця повість не мала посьпіху в громадянстві в Франціі. Не мав та й досі не мае поспіху в Англіі і такий поет, як Браунінг, поет с таким сливе талантом, як Лермонтов. Сенкевичова відома психологична повість, «Без догмата», заснована на философських принціпах, таксамо читаеться з великою напругою і наводе таки добру нудьгу. Про утвори Достоевського венгерський відомий пісьменик Морис Іокай писав, що йіх можна читать тільки по кільки листочків водноразь. В д. Винниченка й справді вийшла якась достоевщина, нудна, пренудна. Я прочитав йіі суспіль (сплошь) тільки половину, а решту мусів тільки перебігти бігцем. Це щось схоже на «Ніобею» д. Кобилянськоі, написану такою галицькою «академичньою мовою», котру місьцями треба просто таки перекладать на живу украінську мову.

При всьому моему спочуванні до сюжета в повісті д. Винниченка я повинен сказать, що в наш час нашим пісьменикам нечля писати таких нудних психологічних повісьтів і треба б йіх

занехаять на якийсь час. Публіка позіхатиме й не читатиме йіх. А публіка, як кажуть, за все вибачить авторам, окрім нудьги. Философські та психологичні повісьті нігде не мали посьпіху в пісьменстві. В нашому пісьменстві і без того написано чимало нудних народніх оповіданнів та повісьтів, і ніби статтів в лицях.

Те саме, що я сказавъ про зміст і правопис в часописях› доведеться сказать і про партійний альман: «Зъ потоку життя», недавно виданий в Херсоні. Цей альманах, виданий ще давнішим скарбовим силуваним правописом, ще не потрушено желехівським маком с точок, і через те правопис в йому більше фонетичній. В йому одначе вже є натрус з галицьких апострофів, бо він вже партійний, що стосується до ціеі справи. Його обсіло скрізь *від*, *біля*, сей, сю, як і «Нову Громаду» та часописі, сіпеначе те гемоньське гайвороння обсіло дуба над кручею в «Сірі кобилі». Коли непоміркований сільский дядько спровадив од нетямучести свого дуба й кобилчину в Сулу, то я теж страхаюсь (опасаюсь), що наші неміркованi видавці спровадять в Лету й своє часописне пісьменство.

Я вже передніше казав, як баламутять тяму в читалників напхані в часописях польські та галицькі, незрозумілі для українців слова. Напхано йіх доволі і в цьому альманахові, та ще й без усякоі потреби, тільки через те, що такі слова вживають галичани в своіх часописях. Є в цьому альманахові позичені польські слова, котрі не ввійшли в мою передніщу перелічку: зимний—холодний (Франко), облуда—помилка (Яновська), прецінь, (польське-пшеціє, впрочемъ, Кобыл. ст. 241), прагне-жадає, потвора—(дивовище, страхіття—польське, в Чернявс), се зле,—це погано, Шевченко загрубий—дуже грубый, зимньоі ночі, одукована панна (Вороний); є тут і такі штучки: підле, в чоловіці люблю, пощо (ро со—польське), завіряв мене (впевняв мене), дурак, пітьма, і враз (одразу) упав, чекають ночі, з Адамом ураз, перед Єви, маляр кращий над усіх нас—(кращий од усіх нас ст. 185 Черняв.); є тут і польські предл. падіжі: в життю, з потоку (с потока), на Поділлю, оповидань, до циклю, до народу, від холоду, стовбців (стовпців), просипавсь (прокидавсь). І скрізь

насипано непотрібних апострофів: б'є, в'язни, б'ючись, з'явила і т. д., по відомі вже нам сьогочасні часописні сістемі. Є тут уся та нісенітниця, що може запагубить наше пісьменство... бо од його одкинеться широка публіка. Найбільше покалічили мову в своіх оповіданнях д. Ефремов, Вороний та Чернявський. Оповидання д. Єфремова «Однаково—чи живъ, чи загынувъ» вже зумисне написане зовсім галицькою мовою. За це оповідання варто поміркувать. Коли ще спілка «Викъ» видавала в Киіві свій альманах «Литературный Збирныкъ»; коли вона переробила правопис в присланому з Чернігова д. Коцюбінським альманасі «Дубове листя» на «Дубове листе», тоді вже виникла в ті спілці тенденція й система заведіння книжньоі галицькоі мови й правописа й на Украіні. Альманах «Зъ потоку життя»—це вже цьвіт тієі хибноі й шкодливоі для Украіни сістеми, як і всі сьогочасні наші часописі. В передніших альманахах заводили ще тільки галицькі форми слів: поколінне, листе, сей, отсе, мені, готуючи поволі украінську публіку до приймання такого добра, як галицька книжня мова. Альманах «Зъ потоку життя» вийшов вже закиданий галицько-польськими словами й падіжами та дивовижною галицькою синтактикою: подавалась вже готовісінька зварена потрава на наш стіл. Усіх украінських пісьмеників в альманасі вже підвели і в знаках і в мові під галицьких пісьмеників, котрих оповідання поміщені в альманасі, замісць того, щоб подекуди виправить чудну мову та польські слова по-украінський въ самих галицких оповіданнях і підвести ту мову під мову наших авторів. Видавці альманаха (чи то пак по йіх—альманаху) показали себе просто по-рабському перейнятливими незгірше староі Грибоідовськоі Москви. Та велика украінська оригінальність і самобутність в Котляревського й Гоголя, що заклала новий напрямок в двох літературах, самобутність Квітки, Куліша й Шевченка зостались вже позаду, в давніх часах, як спомин в історіі. Десь зникла самостійність в видавців та й авторів, а найбільше в видавців, що силою справляли, гнули й підвертали під свою вигадану сістему утвори усіх передніших наших авторів, само по собі в йіх не питаючись... А д. Єфремов в своему утворі:

«Однаково,—чи живъ, чи загыпувъ» вже показав ідеальний зразець наступаючої книжньоі вищоі мови на Украіні на будущий час.

Якби пак наші часописні авторі брали з галицькоі мови слова вищі, наукові, то на це ще неможна було б дуже нарікать. Але вони часом беруть такі галицькі слова, а то й, знезнавки та нетямучести, й польські—просто дурнісінько, бо таких самих одповідніх слів є сила і в украінські мові с таким достоту значінням: наприклад. «Вольна Украіна» бере польські слова: шалено, шалений, а в украінські народні мові є такі слова: безглуздо, безглуздий, скажено, скажений, навіжено, навіжений, навісний, тороплений, оглашений, неприкаяний, прицуцуватий, забісовано, забісований. Хоч приполом бери! така багата украінська мова! Але чомусь отих народніх слів і не зачіпають, бо наші книжники та сьогочасні молоді, кабінетні пісьменики вже одбились од народа, сидять по великих містах; а є ще й такі, що кажуть, ніби то неможна брать усіх тих слів, які вживає народ, а треба робить вибірку між ними... Ми бачимо, до чого допровадила така вередлива вибірка: допровадила до переймання польсько-галицьких слів з галицьких книжок та часописів. Тим часом тих народніх вищих слів, котрі я перелічу на прикінці моеі статті, чомусь ніхто й не бере. Певно знезнавки. Добродіі певно про йіх не знають, бо вони народні.

Навіть перейняті пісьменські галицькі вищі слова, перероблянi с польських, страшенно баламутять читалників на Украіні, як, наприклад, слова: пóступ, поступовий (прогресс, прогресивний, по-польський—пóстемп, постемпови). В нас на Украіні подумають, що мова мовиться про чоловіка, або купця поступового, котрий при продажі чого-небудь поступиться в ціні на гривню, чи на злотого. Та й то на селі сказали б, що такий чоловік, чи купець поступний, (уступчивый, укр. здатливий), а про слово—поступ,—подумали б, ще це значиться—«уступка». Можна уявить собі, як зрозуміють на Украіні ті фрази, де натикано таких слів. На Волині слово—«поступ»—значиться те, що в нас слово—посьпіх. В альманасі. «С потока життя» вживається польське й галицьке слово пóтяг—(пóцьонкг), як залізнодорожній

поїзд. Тим часом на українські народні мові слово потяг значиться:—«стремленіе, влеченіе» до чогось. На селі кажуть так: в мене один син має потяг до книжки, а другий до чарки. Автор оповідання „Пустоцвіт“ (ст. 278) оповідає, що він йіхав в вагоні з якимсь паничем. Панич розгорнув і показав авторові лист од якоісь «одукованоі» панни. Це польське слово значиться—просьвіченоі панни. Приіхали до станціі. Панич схопився з місьця і наприкінці размови ще пригадав і промовив Франкові вірші: «Ми йдем, в одну громаду скуті (сковані) одною думкою», і зараз скочив з вагона на платформу. Далі автор оповідає по-галицький: «я лишився сам (зостався сам). Потяг рушив»... Хто знає польську мову, то ще наздогад втямить значіння слів:—скуті, лишився, потяг». Але як цю фразу зрозуміє той українець, котрий настояще знає тільки народню українську мову? Само по собі що йому слово—*скуті* здаватиметься чимсь чудним, химерним; слів:—„одукованоі панниі, лишився“ він зовсім не втямить, а слово—потяг він зрозуміє, як великоруське „влеченіе“ або „стремленіе“. В голові складеться щось таке, ніби автор сидів в «стремленіи» з якимсь паничем, що питав за якусь „одуковану“ панну, а потім сказав вірші, де мова мовилась ніби про якієсь кутні... Пісьля того „стремленіе двинулось“... Оттака каламутня зосталась би в голові того українця пісьля прочитання отіх фраз. Цікаво знати, чи автор йіхав тоді „курьерськимъ“ стремленіемъ“, чи „пассажирськимъ влеченіемъ“? І не доведи, Боже, якби ті поізди стикнулись! Якби трапилась така спотичка поіздів, читалники не мали б приемности читать авторового цікавого оповідання.

Видавці альманаха «Зъ потоку життя», по українському звичаю, покалічили мову і в моему оповіданні „Гастролі“, ще й змінили подекучи правопис та наставили церковно-славянських, зовсім непотрібних апострофів, хоч я ціх значків ніколи не ставив і ставить йіх само по собі не просив. В такі, мовляв, великі справі, як заведіння загальноі для Украіни й Галичини пісьменськоі мови, нема чого церемониться з законом незачіпання пісьменськоі осóбости. Загальна, громадянська справа, мовляв,

вища од особо́вої. Народне слово—запа́губить (занапастить) змімили мині на—запогуби́ть, і вийшла така нісепітниця, якої нігде нема в мові па всі Україні. Народне слово поката́в (помчался) навіщось переробили на—слово—покоти́в. В нас в Київщині й Херсонщині кажуть так: пан покатав на поле конем; хлопче, катай мерщі на тік! Це тільки на далеких кінцях, на окраінах, в Черніговщині та в Подольські губерні вживаеться слово— мчав, помчав, як і слова „мутний, блискавка сверкае“, (блискае, каламутний). Як на мій погляд, то краще було б не вживать отих окраінних слів, а натомісць писать: покатав, катав, блискавка блискае, вода каламутнѝ, як в Котляревського Наталка Полтавка сьпіває: «Чого вода каламутна?» В осередку Украіни не кажуть—скоро, а швидко; не кажуть—темно в хаті, а—поночі в хаті, надворі поночіе (Лубенс. п., Канів. п. і т. д.). Треба сказати, що в кожному племьі тільки в осередку народ мае свої найрізкіші опрічні національні прикмети в усьому, а таксамо і в мові. В місцях, далеких од це́нтра, мова вже потроху, хоч в кількох сло́вах нахиляеться до мови межуючих инчих народів, доки не стане перехідньою до инчих сумежних чужих мов.

Замісць мого неологізма—сутно́та (сущность) в альманасі поставили мині—сумно́та, що значиться пайвища міра смутку, як от кажуть на селі: мирно́та, дрібно́та, соннота. Народне слово—сади́ба навіщось змінили на великоруське слово—усадьба. Тим часом слово садыба е в літописі XIII віка: несоша Ростислава (вбитого) до его садибы (Кіев. ст. 1906 г. „Плачи“., В Київщині слово—садиба вживаеться, як слово—оселя (усадьба). Два рази в двох випадках зоставили мині народне слово— одми́кував (избѣгалъ, отвиливалъ), а раз таки перекрутили його на галицько-польське слово—одникував (польське-unikal), котре вже пішло по наших часописях. За це слово вже слали мині в листах докір, що, мов, в Словарі д. Спілки моім йменням підписане слово «одникував,одникувать», а ви в повісьтях вживаете слово инакше, пишете: одмикувать, одмикував. А діло вийшло так: я, вертаючись влітку с села, завжди читав нові, записані на ярмарках та на селах народні слова небіжчикові

Конисському, а він зараз було записує деякі слова, котрі були йому чимсь уподобні, в свій рукописний словарець. Раз якось читаю йому записані на селах слова, а він каже: «буде краще писать—одникувать, ніж одмикувать» та навіщось і записав так. Міні за це було байдуже: я думав, що він записує задля себе. Тим часом він подавав і свої слова записані на селах, і мої в Спілчин Словарь, а я подавав свої слова, упорядчикові академичнього словаря д. Грінченкові. І вийшло так, що в Спілчиному Словарі під моім йменням записано—одникувать, а в Гринченковому Словарі таксамо під моім йменням записано—одмикувать. Тим часом в народні мові міні не доводилось чуть слова—одникувать. Єсть слова: виникать, зникáть, никать, вмикуваться, микаться (вмѣшиваться) і одмикувать (не вмѣшиваться, уклоняться, одхилятьcя). За усякі перекручування слів і усякові знаки в моіх утворах, зміщених по альманахах і в галицьких часописях, я не можу одповідать. Чого там в мене не знайдешь! Чого тільки там не натикано!

Одколи я почав писать, я писав прикметники, призведяні од йменнів предметних, вкупі с приставками: вдень, вночі, вгору, напиз, догори, і. т. д. В Галичині вживаеться в цім разі свій правопис: там і досі ставляють прийменники окроми, нарізно од йменнів предметних, і само по собі і в мене в оповіданнях разураз роздерали прикметники надвое по своему. На Украіні вже давно пишуть ці слова вкупі. Видавці «Зъ потоку життя» навіщось в «Гастролях» порозделали міні прикметники (нарѣчія), поставивши прийменники окроми,—і вийшло в мене оттак: в гору, до гори, а с слова—влітку вийшло дві слові: «в літку». Вийшов якийсь *літок*, якась нісенітниця. Не думаю, щоб видавці таки зовсім забули грамматичні частки мови: вони тільки по-рабському йдуть слідком за галицьким правописом і певно наводять і мене на добру путь, щоб і я прийняв йіх—силуваний правопис, щоб, мов, не одходить од галицького. Але ж.. і закони грамматичні, закони мови животіють таки на сьвіті. За цю непрохану послугу, за таке напутіння, я не подякую видавцям. Вони, через свое галицьке переймання, ладні вернуть і мене до российського

правописа кінця XVIII віка, що я покажу потім згодом. А за це й дякувать неварто, та ще й за те, наприклад, що наставили міні польсько-галицьких падіжів: до оркестру (до оркестра), до обіду, і. т. д. хочь (д. Грінченко й казав міні, що такі род. падіжі доволі часто трапляються в харківщині на заході. Але в харківскім повіті це переселенці с подольськоі губерні, що позаносили туди й ці галицько-польські падіжі). Од такоі послуги, од такого папутіння хоч поли вріж—та тікай і на Кубанські степи, або й далі.

Я вже не пишу *й* в дат. та предл. падіжах поодинчого числа йменнів прикметних, лічбових та прикметних заименників, і одкидаю це *й*, як одкинув його й народ, як от приміром: на чужі стороні, в своі хаті, в перші годині, бо цей кінчик вже вимер на Украіні. Видавці попристовляли міні в «Гастролях» цей еръ № 2, це б то—*й*, таки викопали з могили того мерця й виставили в своі книжці ті реліквіі певно теж задля поідпання з галицьким правописом, якимсь чудним, навіть опрічнім од усяких грамматичніх правил в инчих літературах.

---

Ми вже бачили, як партійна мова роспукалась і зацьвіла в альманасі «Зъ потоку життя»; бачили, які овоці вийшли в часописях с того цьвіту. Ми розберемо тут ідеальний зразець тіеі мови, виставляний в альманасі «Зъ потоку життя». Але перше од цього я повинен згадать за прототип цього новочасного мовного напрямку, котрий і дав направу (настроеніе) молоді партіі. Це есть переклад чи переробка відомого Сенкевичового: «Ходімо за Ним», надрукований передніше в Галичині, а потім виданий опрічньою книжкою з гарненькими малюнками «Петербургскимъ благотворительнымъ Обществомъ изданія дешевихъ украінськихъ книжокъ» 1905 р. № 30. В небіжчика Конисського була тенденція писати так, щоб мова була як мога далі од великоруськоі. В останніх оповіданнях він навіть давав селянські ймення панам та паннам, як от: Грицько, Параска, Палажка і т. д., так що, читаючи оповідання, довгенько не розбереш, чи мова мовиться про селян, чи про панів та паній, аж доки не паткнесся

на будлі-яку панську одежину на йіх обох. В своему перекладі чи переробці Сенкевичового оповідання небіжчик силкувався як можна далі одхилить мову од виликоруськоі книжньоі мови. Туди галичани вже повставляли галицькі прийменники—від, і т. д. котрих до того часу він ніколи не вживав в своіх утворах, понакидали польських та галицьких слів: розпач, розпука, небавом (незабаром), на-сам-кінець і. т. д., й повставляли польські падіжі: «ти шукав йіі в раюванню, а я в мізкуванню, в життю, до народу і. т. д. Є тут і галицькі стародавні, це актові слова з чудною стародавньою синтактикою: спричинилася до того, перейняло (пройняло) його таке вчуття, йому пайдило у сій справі, перегодом, дивáчна людина,.. таким шляхом спекалися свого життя,.. він тримав меча,.. нарешті я здобувся на те,.. нас оточала темрява, страждань, отсе, сей, заким і. т. д. Ще добре, що петербургські видавці зверху не потрусили цього дива нàтрусом з ериків, паериків та желехівським маком с точок. Сам небіжчик казав міні, що його переклад, підправляний в Галичині, вийшов надто вже далекий по мові од великоруського переклада, навіть вважав, що він зганжований в мові. Сюжет цього оповідання «Ходімо за Ним» Сенкевич перейняв в старого німецького романтика Гофмана з 2 ч. «Серáпіонових Братів» ( пол. собр. соч. Гофмана 1873 г. бік 93). Менча дочка підполковника П* Адельгунда слабувала такою хворобою, що як тільки ввечері настае девята година, перед нею зьявляеться постать білоі лицарші й потім зникае В «Ходімо за Ним» Антеі так само все зьявляеться опівдні мертва голова з чорними очима, аж доки вона не побачила, як роспяли Христа. Цю християнизовану Гофманщину, написану страшною галицькою мовою. Петерб. Благот. Общество видало для *украінського народа!*

Вийшло щось, правда, вже надто далеке од российського, але разом с тим воно вийшло на стільки ж далеке й од украінського. Художність та штучність (штучництво—це так як от—мальовництво, ремество, исскуство) Сенкевичового оповідання десь зникла під чудним намýлом мови перекладчика. Як даси якому украінцеві прочитать цю книжку, то кожне з дива тільки очі

витріщає та каже: Господи, що ж це за чудна така мова! І справді, вийшло щось тільки схоже на украінське, але украінським назвать його неможна. Цей переклад, чи переробка, своєю чудною робляною мовою трохи пригадує дивовижну книжню мову епохи Петра Великого, якісь, само-по-собі, на свій спосіб: «Приклади, како пишутся компликенти разніи» або мову самого Петра В. котрий казав: «господинъ Стефан Яворскій преизрядные пре́дики сказываетъ... знаетъ изрядно елоквенцію».

Через те то я й застерегаю наших видавців часописів не дуже то квапиться зумисне одхилять мову як мога далі од российськоі, бо через це можна стулить таку нехоладню мову, котра навіть буде якоюсь опрічньою од усіх славянських мов, якимсь «язичієм» на зразець галицького москвофільського «язычія», але ж така мова буде далека й од украінськоі. Широка публика просто таки не втямить такоі мови і підніматиме йіі на сьміх. Усі ці стародавні слова, натикані в часописях, як от: сей, сю, від, також, лише, зупинятися і т. д. і незрозумілі, і просто таки сьмішні, як в наш час стали сьмішні старосьвіцькі моди: оті роброни, фіжми, білі та сиві парики, білі заплетяні коси, турнюри й криноліни. Усі ці стародавні провинціяльні слова в наш час стали просто таки чудні й сьмішні. І справді, хіба ж для нас не сьмішний козелецький—хвуст, городнянський дек (дяк), ек (як), поліський—кунь, макогун, куінь, вуіл, вуил, вуел, чорнобилське—вуга́лля, річицьке—вуге́лле, роблють, ходють, убрань, весіль, карпатське—курче, гусе, поросе̇, відсік, і. т. д. А в нас тепер в часописях пішла поведенція закидать часописі, окрім галицько-польських слів, ще й такими, ніби старомодніми турнюрами.

«Ходімо за Ним» це був вже ніби зразець книжньоі мови на Украіні, за котрим були повинні йти сьлідком украінські пісьменики. В альманасі «Зъ потоку життя,» упорядкованому ще років зо два передніше до вихода наших часописів і виданому вже пісьля того, як почали виходить нові часописі, вже пішли сьлідком за мовою в «Ходімо за Ним» деякі пісьменики. В цьому альманасі д. Єфремов надрукував свій невеличкий ліріко-

психологичній етюд: «Однаково—чи жив, чи загинув»... з хвилевих настроїв (направи). По мові знать, що в автора було на думці написати свій етюд галицькою книжньою мовою, бо ця, безсуперечно зумисна галицька мова не має нічого спільного с тією чистою українською мовою, котрою автор колись передніше писав свої оповідання й статті задля Галичини. Автор зумисне минає деякі українські слова й форми, котрі перше вживав, а натомісць скрізь понаставляв галицьких. Цей невеличкий етюд ввесь засипаний густо та рясно галицькими та й польськими словами, куди не кинь оком. Автор вже не пише—панич Юрко, або парубок (як писав Кониський), а каже—юнак Юрко, може й для високого стиля. А далі бачимо й польські, і галицькі, і навіть подекуди й Кулішівські черниговські архаічні слова: прагнуло (польське, украін.—жадало), зъ—окрема (окроми,—нарізно), надолужити (вознаградить), озивалось (обзывалось), відъ світу (од сьвіта), кому-будь (кому-небудь, будлі-кому), поузъ його (проз його), писню юнацьку, потóму (потім), до свитла вертати (до світла вертаться), затримала (задержала), засвитывъ на нимъ (на йому, на ньому), мійський (це польське, украінск.—міський), млость, въ своій владі (władza—міць, сила, а не власть), рухливий, (ворушливий) і враз (одразу, в одну міть), зъ розпукою, одволодыть уста (одвологнуть—отсырѣть, це середній дієслов, як от — ходить, і не ставиться з вин. пад.), ступни (ступіні — польське), однако (однаково), навколо (навкругы), хтів (хотів), тебе лышъ (великорус. тебя лишь), скоро ты руку простягнешъ (лишь только ти руку протянешь, «скоро» тут—по-українському—незабаром), тыхше (тихіше), скарга, згирдлыво, розпачлыво, завмірало (з одчаю вмірало, замірало), зоколу, з'осибна, навколо, всевладною ласкою. И скрізь—ступні ступнями, неначе автор одразу забувсь про українські ступіні! і скрізь галицьке — сей, сю, від, отсе, неначе українського — цей, цю, од—вже й на сьвіті не животіє! Про йіх животіння він неначе вже й забувсь!

Оттака хмара галицьких та польських слів облягла три листочки, чи шість боків етюда! Багато українських слів чи зумисне, чи несьвідомо, автор покинув й змінив йіх на польські

та галицькі. Можна сказать не вагаючись, що й сама занедбана й покинута українська мова в оповіданні дійшла до такоі «розпуки та розпачу» (одчаю), до такого смутку та одчаю, до якого дійшов і сам юнак Юрко. Є тут і российська—стужа, і зашлий, Кулішеві слова—несвітський холод, юнак, днедавніи літа, лівиця, правиця, і т. д.

В цьому невеличкому лірико-психологичньому етюдові дієвих пригод, дієвих фактів сливе нема ніяких. Молодий юнак Юрко, нагулявшись та находившись одного пишного весняного вечора, входе вобляги в свою тісну кімнатку, сьвіте сьвітло. В нічні тиші, в самотині на його несподівано находять сумні думки, що він живе один в самотині, що йому нема до кого й слова промовить. Глянув він на книжки, хотів сісти за роботу, але потяг до праці чомусь зник в його, так що він не міг навіть присилувати себе до роботи. Книжки стали йому неприемні. Чудовий весняний вечір, пахощі бузку, недавне прогуляння—все це не дуже то спріяло кабінетні книжні роботі. Він почав никать по кімнатці, ступив кільки ступінів, (в його ступнів), але хода́ в тісні кімнатці, ті кільки ступінів взрушили його душу і ніби злякали. Він простуе до вікна, одчиняе його: скрізь надворі тихо й мертво. Нігде ні живоі душі. Він впадае в смуток та задуму, що він один на сьвіті, що ніхто не пригорне його. Він не сподіваеться ні од кого ласки, не жде, щоб його погладила будлічия мяка рука. На його находе одчай і туга, чи то пак він впадае в польский «розпач», і каже: «однаково—чи жив, чи загинув». Оце й увесь дієвий зміст, уся фактична основа оповідання. Яке ж пітканпя лягло на ту основу?

Лягло на ту основу щось дивовижне, щось таки просто декадентське; неначе поезіі в празі, неначе вірші, розібгані й розгорнуті, та ще й вірші, безперечно складяні классичнім гекзаметром, і до ціх віршів ніби лодані прозаічна прелюдія та деякі місця в оповіданні, вже таксамо написані прозою. В тоні оповідання примітний потяг до величности стиля: стиль тягучий, ростягнутий, мов стародавні классичні гекзаментри. Д. Єфремов, прихильник кулішевого поважного, величнього стиля, котрий в

Куліша часом переходе в робляність, а то і в манерність. Але в Куліша такий стиль трапляється часом вряди-годи, місьцями, і тільки в своєму «Богдані Хмельницькому», историчньому етюді, Куліш силкувався підробитись під мову козацьких дум; робив такий самий роскладъ слів в періодах, ставив дієслови на кінці мислі, а йменння прикметні ставив позад йменнів предметних та ще й с стародавнім черниговським повним закінченням: на стороні чужіі, в дорогу далекую, на води тихіі, на зорі ясніі, і т. д. Таку переставку йменнів зробив небіжчик Куліш і в моєму рукописові «Причепи» і подав в Львів до друку. Питався я в його, на віщо ви попереставляли так йменння? А він каже міні: для поважности й величности мови. Я мусів знов переставлять ці слова на свої природні місьця, видаючи в Київі «Причепу», та й тоді де-не-де таки позоставався цей, тепер чудний роскладъ слів в «Причині». Д. Єфремов взяв собі за зразець цей буцім-то величній, але й справді надто старомодній і манерний Кулішів стиль, і... вийшов в його просто таки стиль псевдоклассичній, та ще й з гекзаметрами подекуди навіть в прозі, до чого вони зовсім не стосуються, і де вони не придатні.

Як я почав читати це оповідання д. Єфремова, то довгенько не міг втямить, що воно таке? Міні спочатку все здавалось, що це якийсь переклад з грецького, щось схоже на Гнідичів переклад «Илліяди», або що. Роскладъ слів якийсь чудний. Слова скрізь не на своєму природньому місьці, ніби перетасовані і в безладді роскидані, де трапилось. Дієслови часто стремлять аж на кінці довжелезних фраз; йменння й падіжі поставляні по-латинському, як от, приміром: «один тільки *скрегіт сердитий ключа* привітав мене... того *глибокого стін німування*... Я опинився в комірчині тісненькій... I знов круг одинця *убійчая* темрява і *тиша могильная* панує». Часом трапляються фрази, пеначе вивернуті навиворіт, або навпаки: «болюче й гірко йому на души стало. Наче сполохані пташки, трівожно думки навертались...... і міцно держав в своій владі все тут.

Це такий кінець фрази. Я пробував місьцями читать такі місьця навпаки, од кінця, а потім од середини фраз, і тільки, пе-

реномерувши слова зверху, постеріг і виймав тяму в тіх дивовижних періодах.

Цю прозу в оповіданні можна подекуди навіть скандувать, неначе якісь грецькі або латинські вірші: «Помáлу, повóлі смеркáло, немов пóтихéньку земля зáпадáлась в бéзóдню глибóку; все дáлі та далі і т. д. Як баче читалник, в оповіданні вийшла не Кулішева величність мови, не величність мови в козацьких думах, а вийшла просто таки стародавня мова старого классицизма, вийшло щось с такими довгелецькими риторичніми періодами, що на превелику силу можна дочитать до кінця. Стиль його скинувся на псевдоклассичні передніші утвори XVIII віку в Феофана Прокоповича та в Ломоносова, або в Тредьяковського.

Опріч того, в оповіданні скрізь роскидані слова вкупі с синонімами, чи що, по двоє вкупі, злучені сподобною для галичан припиначкою, чи тіре:—пустун—вітрець, мачуха—доля, неслися—котились, затремтіло — забилось серце, просило—благало, не ласка—тепло, зігнувсь—похилився, иронично—глумливо, потиху—помалу. Неможна назвать цю форму двойчастих, ніби складових слів не народньою. В казках часом трапляються такі слова: «Помалу—малу, братіку, грай! Я коза-дереза, Лисичка-сестричка, курзу-верзу і т. д. Д. Мирний часом вживае такі ніби синоніми чи омóніми по двоє слів вкупі, хоч йіх доконешне треба б ставіть окроми, нарізно одно од одного, і не злучать докути через тіре. Д. Єфремов певно вважав на таку форму, як на прикмету поважности й величности стиля, і накидав цієі величности цілий оберемок, так що од такоі величности читалника бере сьміх. Є в оповіданні деякі форми, перейняті з дум: «не мов би на вольную волю, на тихіі води, на ясніі зорі дверей в них (в стінах) шукають»... Але й ці слова в думах, де мова мовиться про дуже далекий вольний рідний край, і справді придатні там і стоять ніби на своему місці. А в оповіданні вони ніякоі величности не додають, бо стосуються до звичайного, вузенького життевóго сюжета в оповіданні. В д. Грінченка, правда, часом трапляються Кулішівські церковні слова, як от: пішли бо вони (бо вони пішли), яко—замісць як, але це в його

трапляется дуже рідко і не дуже ганжує його народню чисту мову.

Як бачимо, пупянок новомодньоі мові в «Ходімо за Ним», так дбайливо виданому в Петерлурзі, вже роспукався й зацьвів в альманасі «З потоку життя» в утворі д. Єфремова дивовижною квіткою. Цей утвір д Єфремова дуже скидаеться на такі поезіі в прозі, які пишуть декаденти. В цьому оповіданні така сама, ніби віршова форма, такий самий потяг до стародавньоі мови, як і в французьких декадентів, такі ж сливе самі думки й почування при незначні скількости фактів. Тон оповідання субьективний, пессимістичній без поважних причин, або особових, життєвих, або соціяльних чи національних, як у нас часто поводиться. Смутні почування вилились неначе віршовою прозою; подекуди навіть трапляються нібі випадкові рифми. Колись автор нападався на декадентських пісьмаків, а найбільше на декадента д. Хоткевича, а це й сам він, чи зумисне чи незумисне, несподівано став декадентом, та ще й дуже смутним. Але горе почутливого Юрка, та й «юнаків» сум так заплутавсь з головою в довгелецьких старомодніх періодах та в польських і галицьких чудних словах, що й не взрушує серця, не збуджує в душі спочування й спобоління (состраданія) до юнака Юрка. Усе тут дуте, мертве, бо робляне й тенденційне. А в пісьменстві, як і в инчому штучництві (искусствѣ), усе робляне й підробляне, усе вигадане не може буть художнім, і через те не може буть і сподобним для читалників.

По мові цей утвір д. Єфремова скинувся на мову відомих риторичніх, буцім то величніх, промов Ломоносова й Тредьяковського з йіх латинським роскладом слів, з латинською відомою синтактикою, з дієсловами на самому кінці довгих періодів. Було б краще, якби автор покинув оту нову поведенцію (моду) на все галицьке, та ще й оті ніби-то величні—долі-мачухи, оте — навколо, з'окрема, тихше, згірдливо (гордовито), оте сьмішне—від, біля, позаяк, зокрема, що тхне чимсь чужомовним, ніби словацьким, та старомодне, вже вимерше сливе скрізь на Україні—сей, ся, сю, отсе,—та не «вернув» (як пише автор по-галицький), а

вернувся до народньоі своєі звенигородськоі мови, котрою він ще недавнечко писав і вже написав чимало для Галичини статтів і для Украіни гарненьких оповіданнів народньою мовою.

Нехай автор, (та й инчі сьогочасні часописні пісьменники), не подивує, що навіть мова утворів таких галицьких пісьмеників селюків, як от д. Бордуляк та д. Кобринська, це ж буде мова багато більше украінська, навіть чисто украінська в прирівнянні до неі мови д. Єфремова в його згаданому утворі, та й мови декотрих инчих украінських утворів, зміщених в альманасі «С потока життя». Читальники вже уявки бачять, які овощі вродили з цього цьвіту в альманасі, складяному ще колись передніше, ще до видавання часописів, і тільки запізняному виданням певно через цензурну тяганину, або з якоісь инчоі невідомоі видавницькоі причини.

При ці нагоді я мушу додать, що саме підроблювання під такий буцім-то високий стиль козацьких дум було помилкою і в небіжчика Куліша, і в його насьлідувачів. Високий, чи якийсь там опрічній стиль в козацьких думах зовсім не стосується вийнятково до дум, бо і в думах той стиль не свій власний, не самостійний, а таксамо перейнятий, позичений. Д. Житецький, як вчений і досьвідний кміта (наблюдатель) над давною украінською пісьменською мовою XVII й XVIII віку, докладно виявив і доказав, що думи складав не народ, а складали йіх певно якісь спудеі або книжники с Киіво-Могилянськоі академіі[1]). І справді, навіть недуже кмітлива людина одразу може прикмітить, що в думах не такий росклад слів, не така й синтактика, як в звичайних народніх пісьнях, що в думах стиль не народній, а більше книжній, вірші надто довгі с книжнім тогочасним псевдо-классичнім роскладом слів. Виходе, що й Куліш, підроблюючись в своєму потягові до величности стиля під стиль дум, замісць того...

---

[1]) В думі: «Гей не дивуйте добріі люде!» є вірш, де вживається слово—жизности, замісць—до живоття: „доки нашоі жизности“. Це слово й тепер вживається коло Білоі-Церкви. Певно автор ціеі думи був книжник білоцерківець.

недорохіть потрапив на давній книжній, псевдоклассичпій стиль. А прихильники Кулішевого, ніби — то величнього стиля вже зовсім збились на стежку псевдоклассичнього стиля в Феофана Прокоповича, Ломоносова та Тредьяковського, добре відомого йім по школі. І вийшло в йіх щось і справді навіть «днедавне» (ветхе деньми), багато давніше од козацьких дум, що подихає ще давнішим староттям (древностью).

Коли ще в тридцятих роках в Максимовича зьявилась думка, щоб трохи наближить українську книжню мову до российськоі, так щоб і великороссии змогли розуміть українську мову, він тоді ото й завів свій правопись: *о* з дашком та *ѣ* — кôнь, вôлъ, хлѣбъ, снѣгъ, огўрки і т. д. і через це наробив багато шкоди для украінськоі книжньоі мови. В наш час ті добродіі, що силкуються як мога далі одхилить украінську книжню мову од российськоі, ще гірше йіі пошкодили, бо напхали в книжню мову багато стародавніх галицьких та велику силу польських слів, ще й до того завели галицький правопис з церковно-славянськими ериками, паериками та умовними точками, перейнятими таксамо з церковноі мови. Вони виробили якусь партійну часописну мову, мову свого власного кружка, чи, як теперички кажуть, свого клуба. Цю часописну сьогочасну мову можна назвать украінською тільки в широкому розумінні пісьменства, як от до украінського пісьменства треба ж прилучувать і «Литовський статутъ XVI віку, і волинські літописі, і пісьменство XVII та XVIII віку, і акти козацького періода украінськоі історіі, й утвори Григорія Саввича Сковороди і т. д. Часописна теперішня мова галицька, але не украінська. І самі видавці часописів непаче пишуть не для украінського громадянства, а самі для себе. Самі пишуть і... самі себе й читають, бо такоі недоладньоі й чудноі мови публіка не перетравить. Що часописна мова партійна й зумисна, що не всі польські й галицькі слова беруться тільки знезнавки та з нетямучести, це видно по тому, що, наприклад, усі часописі похопили слова: від, відповідав, або й польські слова: мешкання, помешканне, («Гром.-Д.» «Вольн. Укр.») він мешкає, мешкав («Рід. Кр.» «Слобожанщ.»). Я певний в тому, що кожний с тіх пісь-

меників добре знає хоч це, що таких слів нема в украінські мові, а є слова: квартира, житло, комірне, (жилище, хата), квартирує, живе на квартирі. Одначе усі вони вживають ці слова, буцім-то галицькі, само-по собі зумисне... Йім байдужісінько про те, що публіка не втяме того—мешканнє, помешканнє, мешкав, і т. д. Нашим пісьменикам треба таки зараз покинуть оту галицьку мову й писати народньою украінською мовою, котрою в наш час говоре народ на Украіні. З далеких окраін та говірок можна брать тільки поодинчі слова, а не падіжі та усякі перехідні до сусідніх мов форми слів. Перше за все йім треба змінить галицьке--від на украінське—од, через що стане легше читать часописі й книжки, бо цей *від* в приставках заважає розбірать тяму слів і неначе надіває на слова машкару, котру передніше треба скинуть с слів, щоб вишукать (видшукати) справдешнє украінське слово. А це ж загайка в читанні часописів.

А коли держаться живоі сьогочасньоі народньоі мови, то треба доконешне повикидать з нашоі часописноі мови чимало померших форм, як от: мені, сей, отсе, від, відгукнутись, відсікти, галицьке—відшукать, відчувати (почувать), також, лише та й саме, *й* в дат. та предл. падіжах йменнів прикметних та лічбових і писати, як говорять, та як сьпівають в пісьнях: «На *ті* калиноньці сивая зозуля» (Каменец. — „Кіев. Стар.“ 1905 р.). «Гей ходыть мыленькый, та й голуб сивенькый та по *круті* горі».—(«Матеріалы по этнографіи бессар. русиновъ». Нестеровського. «Кіев. Ст.» 1905 г. окт. бік 92). «Парубкам по гарні дівонці» («Кіев. Ст.» 1906 р. мар.). Міні вже давно казали усякі читалники, на що то в моіх писаннях на кінцях показаних передніше падіжів теліпається оте—*й*, що дуже заважає в читанні, як щось зайве. А наші деякі пісьменики кажуть міні зовсім инче: що читати ті слова без букви—й на кінці дуже трудно: все недобровхіть спиняєсся та шукаєш того *й*. На це треба сказать, що незвикших до цього пісьмеників — жменя, а читалників, хвалить Бога, вже маємо може й миллійон, а може й більше, та ще й між селюками, котрім це непотрібне—*й* і справді дуже перебаранчає в читанні, як щось зовсім зайве. Шкодитиме воно й шко-

лярам в школах. Кому ж треба годить? чи жмені, чи миллійонам, котрим і справді найуподобніше читати так, як вони самі говорять? Наші пісьменики все забувають, що книжки животіють для читалників, а не для саміх пісьмеників, для йіх невеличкого гурточка, таксамо як усякі правлѐники та урядовці животіють для громодянства, для суспільства, а не громадянство—для йіх і ради йіх, неначе якась інертна кучугура. Це треба нам завсегда мати на увазі. В давнє староття (древность, народ. слово) кружок пісьмеників—це була теж каста на зразець касти жерців, котрі таксамо мали свою кастову літературу, переважно духовну сьвященну, і в усі часи завжди держались непохитно й уперто своєі давньоі першоі книжньоі мови, тіеі, на котрі зьявились перші книги йіх пісьменства. І ця мова с плином часу ставала навіть сьвятою. Римські папи й тепер тільки вісім стародавніх мов вважають за сьвячені мови, на котрих тільки й дозволяно одправляти службу божу... Це нам треба завжди мати на увазі... щоб часом с плином віків такі провинціялизми, як от, прикладом, отой галицький *від*, подольське *біля*, (попсоване — підля, подлѣ), задеснянський *сей*, галицьке—*також*, *лише*, листє, єстнованнє (Зап. Наук. Т. к. Ш, бік 44. 1906 р.) *оголошеннє* (оповіщення, оповістка) і т. д. не присьвятились в книжках, коли вже не тільки молоді пісьменики, але й немолодий д. Русов в 134 № «Громадськоі Думки» перейшов на такі стародавні галицизми, як: «що *мені* у *сьому* дописові... Не казав я *також*... українського клубу (клуба, польськ. род. п.)... прошу *від* мене заявити... що я *обстоюю* (окружаю—буде по-украінскому) аграріів (встоюю за аграріів). Аж чудно міні читать усе це при таких метаморфозах в старого, досьвідного в мовних справах пісьменика, коли замісць того, щоб встоювать, він «окружаеть аграріевъ».

В одповідь на претензіі галичан, щоб ми на Украіні в українському пісьменстві заводили йіх буцім—то вже вироблену книжню мову з йіі желехівським правописом, це б то з єриками, пáєриками та з церковним иже — ї, на котрому вони й самі скрізь плутаються (в праці чоловіка... цінять в музиці,—і тут таки

зараз написано: в людській *натурі* (Зап. Наук. Товар. кн. III. 1906 р. бік. 45). Треба сказать, що українцям варто переймать з йіх пісьменства тільки усякі складяні вдатно й виробляні з коріння народньоі мови неологізми, нові слова вищого порядка, але, таких там дуже, дуже мало. Не переймати ж нам йіх чудноі стародавньоï синтактики, польських падіжів, як от: при ходженю, (при ходінні), *бі*ганю й *лі*таню (біганні й літанні), при рубаню, молотінню, кованю (при рубанні, молотінні, кованні), до народу, питань, речень, (Зап. Н. Тов. 1906 р. III кн. бік. 45), та польських слів, нам зовсім непотрібних, бо в нас є своі народні слова, йім ѝдповідні. Не будемо ми переймати слів, виробляних з церковно-славянськоі мови, як, наприклад: переймлене, предпріемство (заповзяття, дивісь у Рильського) подвигнене, виемок, ходжене і т. д. Я радив би самим галичанам, не гаячи часу, зараз таки ви́мкнуть с своеі книжньоі мови[1]) безліч польських слів і замінити йіх українськими бо в йіх книжках е польських слів вдвое більше од тіх, що я перелічив в наших часописях, як от: покавалкував, розпарцелювати (пошматував, разшматувать і т. д. Тоді йіх книжня мова принаймні була б приступніша для українців і не здавалась би такою чудною. Та й наші часописні пісьменики не хапали б з галицьких книжок та газет польських слів, галицьких форм мови та польських падіжів, і не збавляли б своеі народньоі мови, як би в Галичині ссякло те джерело, звідкіль черпають усяку непо́тріб наші надто вже перейнятливі пісьменики.

Я не мав на думці в ціˊ роботі сістематично й поодницю перелічувать і писати пооди́нчі граматичні правила. Але я мушу згадать про одно правило,—про род. падіж множ. числа тіх йменнів предметних середнього рода, котрі кінчаються на *я* найчастіше з двома однаковими попередніми (предыдущими) півзвуч-

[1]) Вимкнуть—выключить, умкнуть—включить. „Чого ж ти, голубко, гудеш? Як же міні не гудіти: — Ви́мкнули пірця с правого крильця еще вчера звечора. (Кіев. Ст. 1906 р. бік 75. Пісні хотинс. повіта бесараб г. П. Нестеровського).

ними буквами, та за род. пад. йменнів предметних на ъ; як от: весілля, убрання, провалля, прислівья, ймення, скатерть, оброть. відомость, подать, печать, ніч і т. д. За цей падіж згаданих мною йменнів в мене часто питають, бо ці слова і в розмові, і в книжках трапляються дуже рідко, та й таких слів в мові загалом небагацько. Слова на *я* в поодинчому числі серед. р. с попередніми двома однаковими буквами, по народні мові, кінчаються в родіт. пад. многого (або помногого) число так: весіллі́в, прова́ллів, убра́ннів, прислі́вьів, йменнів. В Галичині цей падіж в народні мові вживається вкороченим, сукупно с польським: весіль (Зап. Н. Т. 1906 р. кн. I) убрань, змагань і т. д. На Україні якби хтось спитав в селян: чи в вас в селі багато весіль? то вони й не розібрали б, про що йдеться мова, і подумали б, що питають про те, чи в їх в селі багато ве́сел, або таки й зовсім не втямили б, за що їх питають. І я таксамо не зрозумів, як вперше почув галицьке слово—піль, та чернобильське (радомисл. пов.)—пуль (полів). Селяни кажуть так: ходив коло прова́ллів, було багацько весіллі́в, в нас багато полі́в. Я ходив коло людських житів, пшениці́в, вівсі́в, просі́в, ячмінів; накупив багато ситі́в; в нас повна жертка убраннів; є багацько усякових (разлічних) йменнів. Слово—сімьів—записане мною ще й од прочан ольгопольського й липовецького повіта. С таким закі́нченням в род. падіжі многого числа треба писать і решту книжніх слів такого порядка, як от—виданнів, оповіданнів, сподіваннів, як в наш час пише вийнятково тільки д. Грінченко та д. Кримський. А в «Рідному Краі» вже підвели під такий род. пад. і слово—злидні: «намагаються позбутись *злидень*» (число 36) замісць українського — *злиднів*; *злидень* — це ж имен. пад. поодинчого числа. В йменнях предметних женс. рода, що скінчуються на *ъ*, або колись скінчувались на *ъ*, а теперь втратили його, род. пад. помногого числа в сьогочасні народні мові кінчається на *ів*, рідко на *ей*: скатерть—скатерті́в, печать—печатів, оброть — обротів (канів. пов.), обро́тей і обротів (васильк. пов.), оброте́й (остерс. пов.), вісь—о́сів, ніч—но́чів і ноче́й (це—ноче́й—я чув на віку тільки раз), піч — пе́чів; (муляр казав міні

так: цього року я в хатах поставив багацько пе́чів), пядь — пядів, тінь—тінів, подать—податів. Такі слова на ъ, як міль, сить, (жиръ), сіль, дерть, брость, за́брость (почки на деревѣ), по́терть (потеру́ха), шерсть і всі слова, назначуючі абстракті тя́мки (понятія): печаль, ненави́сніcть, зави́сніcть (заздрість, зависть), ці всі не мають мног. числа. Ще в дитячих літах я чув од старих людей слово — скатертей. Теперички міні такий кінець став чудний, як чудним здається слово — відомостей, що часом трапляється в наших часописях. Треба писать відомості́в (знаній): це буде по—народньому.

Слова: йменя, сімя́, тімя, вімя, поле, весілля, провалля, прислівья, подвірья, вірья і т. д. в народні украінські мові в род. п. мног. числа вживаються ось як: йменнів, сімьів, тімьів вімьів, полі́в, весіллів, проваллів, прислівьів, подвірьів, вірьів і т. д. По часопісні мові та по граматиці галицькоі говірки д. Залозного род. п. мн. числа ціх слів буде инче: ймень, сімей, тімен, вімен, поль, (піль), весіль, проваль, прислів, подвірь, вірь і т. д.

На украінському часописному «новоязиччі» та по псевдоукраінські граматиці д. Залозного вийде, приміром, така конструкція при вживанні ціх слів в фразах, само по собі часописних: зустрічаючися та зупиняючися с своєю милою аж за селом, біля останніх подвірь, біля самих вірь, пад окопом, він відходив від неі аж світом. Якось раз, розпрощавшися, він зупинився далеченько за селом аж біля останніх вірь на окопах, та біля поль (або піля, підля піль). Саме тоді на селі справляли багато весіль. В перекладі з цього часописного жаргона по псевдо-украінські, це б то по галицькі граматиці, написані в Полтаві д. Залозним, на украінську народню мову це все вийде так: стрічаючись та спиняючись с своєю милою аж за селом, коло останніх подвірьів, коло вірьів на окопах, він одходив од неі аж сьвітом. Якось раз, роспрощавшись, він спинився далеченько за селом, аж коло останніх вірьів на окопах та коло полів. Саме тоді на селі справляли багато весіллів.

Само по собі вийде, що ні широка публіка на Украіні, ні наші селяни не втямлять такого новоязиччя, що то за «біля, поль, подвірь, весіль» і т. д. Коли небіжчик Пипін в своі статті про мову галицьких москвофилів: «Особий русскій язык» назвав те москвофільське *язычіе*, якимсь опрічнім, «четвертим» русским язиком», то ми маємо право так назвать й оттаке украінське новоязиччя.

Це вже не кульокиди на широку публіку, а щось багато більше й дужче. В Берлині в час революціі 1848 року після того, як король звелів стрелять з гармат на стовпище людей на майдані, одна куля загрузла в сьтіні на самому вуглі одного дома. Якийсь штукарь вночі прилініив на ті кулі листок паперу з написом: «моєму коханому народові». Такий достоту напис можна б притулить і до нашого украінського новоязыччя: «нашому коханому украінському народові», а я ще додав би:—і нашим коханим украінським школярам. Бо цю ж мову й галицький дивовижний правопис вже заводять в школьні книжки для народа. Недурно ж широка публіка схарапудилась і стала гопки од таких гостинців—«нашому коханому народові».

І чудне діло скоілося в нас. Усі пісьменики ніби закохались в деякі галицькі слова «Вільна Украіна» закохалась в «роспуку» та в польський «розпач», д. Чернявський закохався в польські «кроки», в «оповідань» та в якусь—«вільну лаву». Инчий закохавсь у якісь «ступні» (ступіні). А всі часописі загалом закохані в «біля» та в «від—а», та ще так, що його вставляють «заднім числом» і небіжчикові Старіцькому (Зоря) і Кропивницькому і т. д.

Ми й справді народ якийсь опрічній од инчих народів, з особовими потягами та симпатіями до якихсь одніх слів, з неприхильністю до инчих, та ще й своіх рідних. Ми трохи скинулись вдачею на талмудського бога, про котрого пишеться в Талмуді, що він зранку до обіднього часу оглядає сьвіти, а в пообідній час одпочиває—й бавиться буквами еврейськоі азбуки. Але йому найсподобніші дві букві: велике *мем* та мале *нун*. І він садовіть йіх собі на коліна, а вони сьпівають йому дивні

пісьні. Щось і в нас є схоже... Чи це не якесь декаденство новоі моди? Чи це не манерничання?

В псевдо-украінські граматиці П. Залозного (це вкорочена граматика галицькоі підмови, або говірки) поставляно, як зразець, для склоніння йменнів предметних з наростками, на *мя*—слово ім'я (имя) с творительним наділкем—ім'ям, іменем, предл. (в ім'ю) (имью), з іменіт. і родит. мног. числа—ім'я, імен, ще й приписана примітка: «по цьому взірцеві відміняються (зміняються) іменники середнього роду (рода): тім'я, вим'я (вімя), плем'я і т. д. Це виходе, що такі й схожі на йіх украінські слова повинні склоняться оттак: предлож. пад.—на тімью. на вимью, в племью і в племені, а за ними й такі слова: на вірью, на подвірью, в коноплянім сімью; імен. падіж. мног. числа, буде так: тімя і тімена, вімя і вімена, племя і племена, а родіт. пад. мн. числа—буде—вімен, тімен. племен і т. д.

Д. Залозному зовсім нетреба було ставить самого слова—імя, як зразець для склоніння слів з наростками. На Украіні старе це слово вимовляють: ймя, а не імя, воно певно вже й вивелось з народньоі мови. В колядках воно ще трапляється. В колядці: «На Сіянські горі церковця стоіть» сьпівають: «Дали йому ймя сьвятого Петра». Але про народні пісьні треба загалом сказати, що в йіх держиться багацько стародавніх слів. В народні живі мові замісьць його вживається в наш час слово—йменння. Ще в сорокових роках, як я був хлопцем, міні доводилось чуть од старих бабів питання: «як тебе на ймя»? а теперички я вже цього слова не чую на селах, хоч воно може ще й животіє десь в Галичині. Через це то по цьому зразцеві, поставляному д. Залозним для склоніння слів з наростком і вийдуть такі чудні падіжі, як от: на вімью, на тімью, в полумью, вімен, тімен й инча нісенітниця. Предлож. пад. поодинчого числа він поставив навіщось не украінський, а галицько-польський. По-украінський цей падіж буде так: в имьі (в йменні), на тімьі, на вімьі, в коноплянóму сíмьі (не має множ. числа) і т. д., а в мног. числі такі й инчі підхожі слова склонятимуться так: тімя, вімя, йменння, племя, тімьів. вімьів; йменнів, племьів, а слова—сімя́ матиме так

ці падіжів мног. числі: сімьі, сімьів, як і такі от слова: подвірья—подвірьів, весілля — весіллів, проваллся—проваллів, прислівья—прислівьів, а не—подвірь, прислівь, проваль, весіль і т. д. Слово—*сімьів* в родіт. пад. мног. ч. записане мною в канівс. повіті і од прочан. липовецького повіта київ г. та ольгопольського повіта камянецької губерні.

Такі склоніння в падіжах, як от: піль, пітаннь, в ім'ю (в имьі), на тімью (на тімьі), дрючча (дрюччя), дрюччу, річчу (дрюччю, річчю), на обличчу (на обличчі), закінчень (закінченнів,) нічччу (нічччю) і т. д. (дивись боки 25, 27). Такі слова і, загалом, скрізь с приставками замісць—од галицького від: відділ, відміна і т. д. чудна галицька мова, котрою написана для українців грамматика д. Залозного —це ж і справді круповська рушниця, або й гармата на українську публіку й школу, що налякає й роспудить українську публіку і, загалом, багато пошкодить українські пісьменські справі. Од такого лиха нам теж треба б напитувать визволеників (освободителей), та роспочинать своє пісьменське визвольницьке рушення.

Цей провинціяльний прийменник від, та ще *біля*, котрі чомусь претендують в наших часописях стать всеукраїнськими і зовсім знищити наші—од, коло, займають невеличкий район. Часом питаю в якого-небудь пісьменика, на що він пише оте—від та біля? Він одказує міні, само по собі «знезнавки та з нетямучести», що так кажуть скрізь на Україні.

А тимчасом слово—від ще животіє в Галичині та переходе в сумежні з нею повіти подольської губерні і в староконстантинівський п. волинської. В Київські губ. його зовсім нема. Я роспитував в прочан з Шабастівки, Иллінець, Манастириша (липовец. пов.) й з инчих, що знаходяться на самісінькі гряниці Подолі; вони казали, що в йіх нема в мові ні-від, ні біля, та вони не чули ціх слів і в подольських селах, близьких од йіх. Слово—від я чув од прочан ольгопольського повіта подольськ. г. за 60 верстов за Балтою. На Правобережні Україні додержалось воно ще на далекому Поліссі в гродн. губ. в північні частці кобринського повіта, як подає міні Алек. Амвр. Левіцький.

В Карпатах я теж щось не чув його. Слів—біля, підля, піля—нема в Галичині, а вони є в чималі частці подольськоі губерні та на сумежні Волині в староконстант. а трохи далі трапляються спорадично; район йіх дуже малий, як бачить читалник. В дубенському повіті Вяч. Камінський записує в піснях (Кіев. Стар. 1906 р. март) «Ми хвартушка одберемо: хвартушок од слизок мокренький... Оддала мене матуся заміж (ст. 315); одвідати сядеш коля (коло) мене. В Кременці й під Острогом (с. Гульча), кажуть таксамо—од.

За Дніпром ще животіють від і біля коло Харкова, бо Квітка-Основьяненко вживає ці слова, та й за ним ще харківці — д. Грінченко і д. Загірня. Зостались ці слова в полтав. губ. коло Кобеляк (Орес. И. Левіцьк.) Там вживають ці слова давні переселенці с подольськоі губерні. Бувши в Полтаві на службі, проіхавши полтав. губерню с півночі де Кременчуга, я ніґде ні разу не чув ціх слів в Полтавщині, не чув йіх і од прочан харківців... В київські губерні міні трапилось чути слово — *підля́* од селян с сіл коло самого Василькова: Гатне та Вільшанка. Там кажуть так: «наша хата підля́ (подлѣ) церкви, підля́ ставка». З цього стародавнього слова мабуть і вийшли вже попсовані слова: біля й піля. В Галичині ні підля, ні біля та піля нема в народні мові, як казав міні галицький пісьменик Ів. Джиджора (с. Підгаєцьке, Галичина); замісць ціх слов скрізь вживається українське слово—коло.

Як казав міні д. Джиджора, слово—біля галицькі пісьменики переймають з нових українських часописів, с тією гадкою, що це слово вживається скрізь по всі Україні, а воно в наших часописях чомусь стало моднім. В цім разі вже наші українці пошкодили галицькому пісьменству. Та й я ніґде не стрічав в галицьких пісьмеників [1]) цього слова. Це просто таки пішла якась пове-

[1]) Галичани пишуть не-пісьменик, пісьменство, а письменник, писменство. Тим часом на Україні кажуть:—пісьменний, а не—письменний (канів. васильк. повіти, сквирськ. п. записано мною од Спиридона Жили, село Осокирки, остерс. пов. черн. г. село Пізняки, од

денція на ці слова в українських пісьмеників. Тим часом народ зовсім не розуміє слів—біля, піля, ні дієсловів с приставкою—від: відкрив, відсік, відвертать, відхилився і т. д. А закидать народні книжки оттакими незрозумілими й чудними для народа словами, як вже й роблять декотрі наші пісьменики, це ж зовсім не педагогічно, та ще й тоді, коли в українського народа є свої одповідні слова й свої приставки до таких слів. Звідкільсь несподівано виникла в нас ніби пісьменська «династія ціх Від—ів! Мене бере острах (опасеніе), щоб часом ця династія не занапастила українського пісьменства. Я щиро жадаю, щоб ця династія мерщі перетялась, як бувало с багатьома некористними династіями. Як настане перетяток (пресѣченіе) цієі династіі, тоді може знов запанує в нашому пісьменстві народня, истино українська мова.

Чудні для нас і декотрі дієслови с таким написанням, як от, прикладом: б'є, в'є і т. д. Академик Шахматов в своі рецензіі на український академичній словарь д. Грінченка радить повикидати оті непотрібні апострофи перед буквою я і т. д. і це він дає добру пораду. Видавцям украін. словаря доконешне треба повикидать оті, совсім зайві апострофи та дві точки над ї, що тільки ганжують книжки. Але кн. Шахматов радить писати дієслови оттак: бє, вє. Але—бє, вє це ж будуть дитячі викрики (междометія), а не дієслові. Дітям кажуть на селі: бе! кака! ве! не бери в рот! Згадані дієслови й инчі підхожі слова найкраще писать з мяким знаком: бьє, вьє, бью, вью і т. д. як і в инчих словах, бо в таких випадках в словах і справді в нас в вимові не буває зовсім тверда півзгучна буква, а середня, як от в словах: більше, менче, мелник, і т. д. (окрім Полісся та Галичини).

---

Федора Назарчука). Од слова—пісьменний і виводяться слова — пісьменик, пісьменство, а не од слова—писать. В галичан, а ще більше в буковинців примітна велика нахильність до—ы та ще й широкого, сливе великоруського: Петровы Івановы, ны хочу і т. д. Усі такі слова, як — Петрови, Іванови, письменик—будуть чудні для украінців.

Ще мушу додать, що в Галичині в народні мові зовсім нема слів: зустрічатися, зупинятися, супокій, як теперички пишуть всі українські часописі без вийнятку. Д. Джиджора і проф. Пачовський казали міні, що в Галичині кажуть: стрічатися, спинятися, спокій, як і в нас на Украіні народ каже: стрічаться, спиняться, спокій, або часом кажуть: зострівся з чоловіком. На цей раз міні доведеться знов кинуть докір нашим часописям, що й вони шкодять галицькому пісьменству. Мабуть наші часописі вхопили ці слова: зустрівся, зупинився, супокій з буковинських часописів та книжок, бо там певно такі форми слів животіють в народні мові, коли я натикався на йіх в буковинських книжках та в хотинських народніх піснях, бо хотинський повіт межується з Буковиною. При цьому треба додать, що деякі галицькі слова, специяльно місцеві, для нашоі публіки здаватимуться ніби чужомовні і, само по собі, незрозумілі, як от приміром: позаяк, майже, небавом, вказівка, пересічно і т. д., та й подольське— біля або піля, та ще й тоді, як вони натикані суспіль в рядках, як от в одного перекладчика стоіть: «усі вони були майже біля нас... Це все так ясно, якби хтось написав ці дві слові по-німецький: усі вони були *небен бей* нас. Чи може ж читалник догадаться, або витовмачить собі, що то за штука написана? А такі галицькі слівця часом трапляються таки густенько. І на що вони здались? Хіба в наші народні мові нема слів с таким достоту значінням?

Недоладу скрізь вживається в наших часописях і слово: надавать, надає в таких місцях: «це надає слову зовсім инче значіння». На селах кажуть: надало міні, або—чорт міні надав потьопаться па ярмарок в таку нéгідь та сльоту; або в пісні: «усім хлопцям по дівчині,—міні бабу чорт надав». Ще кажуть і так: була я в гостях в сусіда, та в його садку надавали міні й груш, і яблук, і слів повну пазуху: дали й наддали! це б то дали надто багато, аж над міру, через міру щедро. Через те то в показаних мною місьцях треба б писать так: в цім разі такому слову наддають ще инче значіння, це б то: окрім простого звичайного значіння, цьому слову дають ще значіння більше його міри,

над його міру, як от, прикладом, пишуть; звичайний випадок, надзвичайний випадок, наднатуральне зьявище. Хоч, само по собі, добре писать і так: цьому слову дають ще багато й инчих значіннів, окрім звичайного.

Слова: розуміється, зрозуміло--замісьць российського «понятно» зовсім зайві в украінські мові. Та через його вживання часом баламутиться й сама тяма фраз, як от, наприклад: «це зрозуміло, що в дальші часи так не може бути». Тут замісць российського «понятно» поставляно—прикметник (нарѣчіе) зрозуміло, инакше минувший час дієслова—розуміть, і через це несамохіть виходе оттака пісенітниця: «это поняло, что па будущее время так не можетъ быть»... В нас в часописях часом бувають такі писання, ніби це просто таки зробляний переклад з российського—до словечка, як стоять слова по-российський. От і треба було навіщось замістить слово — понятно, котре великороси звичайно люблять вживать дуже часто, навіть замісьць: еге! да! Тим часом в инчих мовах цього слова не вживають. Німці в цім разі кажуть: gewiss, es ist gewiss, це б то: вірно, правдиво, вѣрно. До нашоі мови це слово—понятно не підхоже й навіть чуднё в уживанні. По-украінський треба сказать; само-по-собі, що в даліші часи так не може буть.

Декотрі галичани ще ремствують на те, що в нас винують галицьких пісьмеників, буцім то через йіх пішов в наші часописі та в популярні книжки польський род. падіж, муж. род. поодинчого числа, як от: до обіду, до народу, до Риму і т. д. Ці добродіі казали міні, що в йіх в Галичині в народні мові може тільки трохи більше таких род. падіжів, ніж на Украіні. В Галичині, прикладом, не кажуть: до городу Львову, пішов до містечку, до баркану, поіхав до Парижу, а кажуть; поіхав до Парижа, до города Львова і т. д. і тільки дехто вживае в пісьменстві через помилку та звичку більше таких польських падіжів. І справді, галицькі пісьменики таки мають право обвинувачувать вже наших пісьмеників на цей раз.

Я міг би поцітувать кільки статтів в «Рідному Краі», та в «Громадські Думці», де сливе суспіль усі такі родіт. падіжі по-

ставляні з буквою *у* на кінці замісць букви *а*; до городу Одесу; з маніфесту, до обіду, с классу, 17 подолисту, до вигону, з базару і т. д. Ці пісьменики і справді стали—plus roi que roi, перейшли через своє переймання та підроблювання усяку міру і по механичні звичці підводять під одну форму сливе усі паліжі в цьому рядку слів. Д. Грінченко казав міні, що на східні межі харківщини та катеринославщини трапляються ці паліжі таки густенько. Але з цього не виходе, що такі паліжі треба пускать в пісьменство. На ті східні окраіни, як видно по мові, багацько перейшло людей с подольськоі губерні ще в XVII віку. В йіх мова зосталась стародавня, задубла й закоцініла на далекі од центра країні і не порушилась вперед в своему розвиткові. Пишуть же, що на острові Джерсеі в французів зосталась і досі мова XVI віку вкупі с тодішніми громадянськими звичаями й громадянським укладом в Франціи, а в Канаді в французьких переселенців XVIII віку ще й досі навіть будують доми на зразець стародавніх, з високими здоровецькими камінами аж під стелю, з стародавньою обставою XVIII віку, з нутрішнім убранням в горницях, з добрящою, але завальною старосьвіцькою мебіллю з віковічнього закатного дерева. Така там і тепер велика різнація у всьому ціх країв од сьогочасноі Франціі! Усяка народня мова розвивается й росте органично по біологичніх законах в самому осередку націі й росповсюднюеться потроху до окраін, де ще довго животіють і зостаються цілі віки старі форми мови. А в колонистів, одірваних од центрів націі, цей розвиток мови ніби спиняеться, й мова атрофіруеться. Це треба сказати й про наші окраінні слободи в Слобожанщині.

Там на окраінах і в черниговщині ще й досі трапляються такі 3 лиця діесловів 2 спряжіння: ходють, роблють, мочуть, курють, жалють і т. д. Я стрів чернигівського чоловіка, котрий навіть казав: терплють, сплють, і т. д. Усі ці форми, і показані передніше паліжі—все це схоже на допотопні животини й рослині в Австраліі та на острові сьв. Єлени. Оці всі—сплють, жалють, до городу Одессу і т. д. це просто таки щось схоже на допотопні папоротники, на утконосів та кенгуру з ногами довгелецькими, як

коцюба, і через те то ці форми сьмішні, і неможна ж таки й справді засьмічувать ними пісьменську мову.

Ще треба додати, що в наших передніших пісьмеників, в Котляревського, Куліша, Глібова скрізь стоіть слово *филя* (волна), а молоді пісьменики сливе усі вже пишуть *хвиля*. Буковинці теж пишуть—*филя*, На Волині на селах вже кажуть *фаля*, по-польський. Треба писать *филя*, а не хвиля, бо українська филя мабуть сестра—впервих польські *фалі*, і обидві вcase зникли з одного давнього коріння. Подаючи своі писання в Галичину, я вживав слово *втямок* (понятіе). О. Огоновський змінив це слово на тямок, тямки (понятія) в своі «Історіі рус. літератури» В. Марка Вовчка (в оповіданнях, виданих київським «Обществомъ грамотности») трапляється слово—стота (существо), а в Дмитренковому «Кумі мірошникові» є слово—стодьній. Це безсуперечно—стотній (существенный). Обидва авторі десь то чули в народні мові ці слова—стота, стотній, хоч міні й досі не доводилось його чуть. На мій погляд ці слова треба б зоставить в книжні мови, так як вони писали, а не по галицько-польському — істота, істотній. Позичені галицькі слова — істнувати, єстнувати, істнування доконче треба змінить на українське народне слово животіть, животіння. Слова—добробит (польське), добробут краще б змінити на серед. рід: добробуття, схоже на слово — життя, хоч і неологізм — доброжиття був би ясніший і зрозуміліший для народа. Замісць слова — *суття* діла — краще було б вживать — *сутнóта* діла (сущность дѣла, существо). В часописах пишуть: міні належить, це залежить не од мене, а на селах кажуть так: огород належиться до мене; це од мене не залежиться. В часописах пишуть: *володів* полем, а народ каже: ми *облáдуємо* батькове поле (владѣемъ); дитина вже волóдає ручками, стара баба не володає вже ногами.

Ще додам кільки слів про значковий чи стенографичній правопис в наших нових часописях, бо фонетичнього правописа щось невидко... хоч кожний пісьменик нащось уявляє собі, що він пише чистою фонетикою. В наш час на Украіні що не часопись, то й инчий правопис. Навіть в одні ті самі часописі в кожного

пісьменика знайдеться щось своє, особове, свій опрічній правопис в значках с причини його особового погляду на ті значки. Усе це схоже трохи на середньовікову схоластику, котра в ті давні часи морочила голови вчених, коли ніби то вчені й тямущі в науках мужі поважно обмірковували таке питання: скільки може зміститься янголів на лезі ножа? Желехівський в Галичині завів того «сьвятого макотруса» (так звуть на селах сьвято Маккавеів), взявши його з «ветхого завіта», з церковно-славянських книг. Де ж шукать того поіднання книжньоі мови й правописа в наших часописях! Теперички в нас хоч пиши диссертацію, скільки треба ставити точок над займенником її, чи дві, чи три, чи чотирі. Хіба ж це не тхне схоластикою? Де ж те йіднання, через котре теперички збили бучу? Не дурно ж один пісьменик, збитий с пуття отіми морочливими точками та ериками, казав міні, що вже наважився видати в недалекому часі книжку біз ніяких точок.... Так вони йому осточортіли! Само по собі, що це була б оппозиція проти правописного безглуздя, що в наш час опанувало усі сливе часописі... Що стосується до мене, то я бачу одні ліки проти цієі значковоі хвороби: вернуться до давньоі кулішівки, як вернулись до неі д. Шемет, Міхновський, більше самостійні люде, в «Хліборобі» та в «Слобожанщині», та д. Немоловський в своі «Хаті», занехаявши оту значкову нісенітницю. Треба б нам буть більше самостійними, не вмикуватись в галицькі правописні справи і занедбать механичне переймання. За таких переймачів в нас в канівщині па селах кажуть так: «якби будлі хто одрізав собі пальця, то й ти б одрізав».

Якби в нас довелось завести докладну й чисту фонетику, як от в німецькому або сербському пісьменстві, то нам треба б писати так, як писав Драгоманів: ја прийшов, моја рада, з мојеју радоју,... (як в сербів), або так: с тъйейі причини, с твойейі хати, він читайе, йійі, нъіс, постав стъіл, мойі, рудъі та білъі. Ця фонетика в деяких виданнях траплялась. Але це все буде для громадянства дивовижне і, загалом сказавши,—буде зайве. Це були б такі круповські гармати, котрі прогнали б і одхилили б навіки

од нас усяку публіку, не тільки широку. Та й навіщо розпложувать таку силу букв і збавлять надаремно папір?

---

До якого періода розвитку российськоі книжньоі мови можна прирівнять книжню галицьку і нащадок йіі—сьогочасну часописну мову на Украіні? (Літературна книжня українська мова не могла до цього часу обьявитись в Россіі—через цензуру).

За для цікавости я зроблю деякі виписи з зробляного Ніколаем Осиповим переклада німецькоі книжки: «Алкивіадъ, твореніе Мейснера, изданное в чотирёх томахъ). «Во градѣ святаго Петра 1798—і 1802 года. Це було в той час, коли 1798 року вже зьявилась на сьвіт перша частка «Перелицьованоі Енеіди» Ів. Котляревського. Книжню мову Фон-Візіна, Новікова, Богдановича, та й загалóм мову того періода ще неможна назвать вченою, вищою мовою. В Фон-Візіна й Новікова в другі половині XVIII в. була гарна розмовна, міська мова, але ще не наукова, не вища. Осипову довелось зробити на тогочасну, перейняту с Києва, ще Ломоносівську, більш риторичну, ніж наукову мову переклад з німецькоі, вже дійшлоі, навіть трохи науковоі мови, до котроі тоді ще не доросла книжня российська мова. Окрім того в той час ще не було российськоі чи «русскоі» грамматики, а була тільки церковно-славянська грамматика Ломоносова, перероблана с київськоі грамматики Мелетія Смотрицького, та дві коротенькі российські грамматики, видані в Харкові украінцями для украінців, для полегкости вивчення россійськоі мови. Через це то Осипов в звичайну тодішню, не дуже то розвиту российську мову понатикав доволі густо дивовижвих в наш час заплішок з чудних слів та й фраз. Ми виписуемо деякі чудасіі: «Когда человѣкъ бываетъ обладаемъ безпредѣльнымъ любочестіемъ»... Сіи дѣянія въ сосѣдственныхъ земляхъ... Сей богатый и плодоносной островъ (Сицілія)... тогда были знатные флоты (значительные, большіе)... Островъ утопалъ въ роскошахъ... Посольство рѣдко возвращалось изъ Афинъ безъ удовольствія (безъ удовлетворенія)... Они пріуготовляли для себя щиты,... чтобы простерть свои по-

бѣды до геркулесовыхъ столбовъ...·Когда спрашивали Алкивіада тому о причинѣ (це щось схоже з галицьким)... до сего времяни... сіи времяна́... сѣмяна, наимянованый, завтре, посылаемыя войски, сумнѣнія, щитать, изъ коликаго числа... еще жесточае... Онъ отказался отъ препоручаемаго ему званія (назначенія), уповательно... Онъ произвелъ в дѣйствіе (привелъ въ дѣйствіе). Вся площадь раздавалася проізрѣкаемыми ему похвалами. Предпріемлется наружная война неизбѣжна (щось схоже на галицьке переймлене). Въ надѣяніи получить... Были особливые знаки означенія (в ворожбі)... Тогда были явленія предвозвѣщающія... письма *раз*печаталъ. *из*требивъ (це зовсім так як в наших часописах: *ро*став сніг—ростав, *роз*кіш—роскіш, *роз*крыется—роскриєсся (Вільн. Ук. бік 98)... Едва вѣрили всему пространству своего щастія. (Книга 4. бік I. кн. 5 боки 85—91. Не уловитъ меня въ Лакедемоніи никакая прелесть кромѣ только любленія слави». В ціх книжках Осипова скрізь вживаются чудні форми прикметників (нарѣчій) та злучників (союзів), прийменники стоять окроми, нарізно од прикметників: по томъ (потомъ), не ужели, изъ давна, съ лишком (слишкомъ), не льзя (нельзя), при томъ (притомъ), въ прочемъ (впрочемъ), естьли (если), по тому что (потому что). Це вже достоту так, як і досі пишуть прикметники в галицьких книжках, а в нас на Украіні такі форми поставили усім пісьменикам і навіть міні видавці альманаха «Зъ потоку життя» в Херсоні. І галичани, і видавці того альманаха так пишуть прикметники: в гору (вгору), до гори ногами (догори ногами), в день, в ночі, на ніч (вдень, вночі наніч) опів ночі (опівночі), в низ, на низу (вниз, панизу) і т. д. Видавці альманаха в моему оповіданні «Гастролі» навіть роздерли слово: влітку (лѣтомъ) і поставили дві половині слова нарізно: в літку, і вийшло таке йменння предметне—літок, літку, якого нігде й на сьвіті не животіє. Але... так пишуть в Галичині, то так і вони понаставляли усім пісьменикам таких форм без усякого самостійного міркування, само по собі не спитавшись в авторів, чи згодяться вони на таке псування йіх утворів. Видавці «Зъ потоку життя» поодрізували собі пальці... на галицький зразець.

Як бачять читалники, галицька книжня мова, та й наша часописна в наш час вже багато краща і вдатніша за российську письменську вищу мову кінця XVIII в. і початку XIX в. Вона навіть краща й більше виробляна, ніж мова в „Вѣстникѣ Европы“ Каченовського в двадцятих роках XIX віку. Але і в галицькі і в українські часописні мові ще й досі часом трапляються форми слів і навіть фразі, котрі скинулись на показану нами вище российську мову Осипова. Є чимало слів в наших часописях, що скинулись на Осипові „времяна, бѣляе, тяжчае, бываетъ обладаемъ любочестіемъ“, як, приміром, старі провинціяльні форми слів: отсе, осе, осей, від, біля та мова в „Шершні“, як от: „зелених поль і степів, чекати на весну, (чекать, ждать весни), осе погано... осей слободський оселедець захтів, між дикарів... не ширила казна—яких видань, надзвичайну охорону (зáхисть), охороняти (захищать), чи приступна ж ося хороба для курування?“ (для излеченія, для ліків—польське слово. Шершень 1906 р. № 22—23). Як бачимо, в нас з часописів тільки мову одного „Шершня“ можна поставить нарівні з мовою Осипового переклада „Алкивіада“. Але „Шершень“ заповзявся систематично й нáзря проводить на Україні ультра-галицьку книжню мову. Мова в инчих наших часописях багато краща од препоганоі, якоісь вийнятковоі мови в „Шершні“. Хіба ж такі слова, як: біля, від сього, осе, осей, (отсей, оцей) чекати *на весну* (польська синтактика—ждать весни), видань (видaннів), трое день, не ті ж Осипові—войски, времяна, жесточае, бѣляе і. т. д.? Це так пише в „Шершні“ Чміль (Джміль). Певно він родом з якогось закутка, де говорять якоюсь стародавньою мовою, як от говорять на півночі черниговськоі губерні в новозибковщині та в стародубщині, або в чорнобільщині. Але ж д. Чміль повинен мать на увазі, що „Шершень“ видаеться для усіеі Украіни. Для читалників усі ці стародавні закуткові говірки здаються чудні й сьмішні. Сподіваемось, що „Шершень“ змінить свою стародавню провинціяльну (а може й тенденційно-галицьку) мову на щиро українську.

За те ж в декотрих галицьких пісьмеників, котрі вже давно зробили силкування (усилія) писати чистою украінською мовою, та в статтях Кониссього, Грінченка, Лотоцького та Єфремова, колись передніше надрукованих в Галичині, пісьменську украінську мову вже можна поставить врівні з российською книжньою мовою 50-х, навіть 60-х років XIX в. Пипін в своі „Истоpiи рус. літератури“ згадуе, що ще в тридцятих роках в российських пісьмеників були деяки змагання, хоч і незначні, як писати деяки форми слів і самі слова. А як Гоголь почав друкувать своі утвори, то його мова с простими й простацькими словами так не припала до вподоби старим критикам карамзинівцям, що вони ославили його мову „лакейською“, „мовою лакейськоі кімнати“, й негоденною й не вартою салонів порядних панів. В самого Гоголя (в сорокових роках) ще трапляеться подекуда мова, не гаразд виробляна, трапляються трохи чудні слова. А сам Гоголь в 40-вих роках писав в Петербург до своіх знайомих, що вони не так пишуть деякі слова, як пише він.

В наш час украінська пісьменська й наукова мова і в Галичині, і на Украіні в декотрих пісьмеників, як от проф. Пулюй, Олександер Барвінський, проф. Студінський, д. Грінченко, Кониський, Маковей, профес. Кримський дійшла вже до такоі міри развитку, до якоі дійшла российська мова в 60-х роках. Через це то ми думаемо, що вона варта університецьких кафедр, варта й кафедр церковних, і то не тільки сільських церков. Наукова стаття проф. Кримського: „Деяки непевни критеріі для діялект. старо-русских рукописів“, видана в Галичині 1906 р. написани вищою, академичньою украінською момою, вартою університецькоі кафедри. В ці статті проф. Кримський пише по украінський: це, цей, од, одступити, і т. д. а не по-галицький. Такою ж вже виробляною вищою літературною мовою написана й його повість „Андрій Лаговський“, видана в Галичині позаторік. Пісьменська украінська мова згаданих авторів вже виробляна зовсім добре, та ще й на грунті чисто народньоі украінськоі живоі мови, переважно в проф.

Кримського, д. Грінченка і проф. Студінського. Йіх книжня наукова мова сливе завершена, і нею можна орудувать для вищоі науки, навіть можна вже обійтись нею при перекладах наукових европейських утворів. Форми мови в йіх вже встоялись і вставились міцно й правдиво. В неі згодом потім доведеться тільки вставлять вищу терминологію деяких наук, вибіраючи вдатніші терміни, виробляні галичанами. Вже маємо зразці вищоі мови, котрі встоять непорушно на довгі часи, і котрих не доведеться змінювать на инчі.

До такоі ж міри розвитку мова дійшла в згаданих мною передніше пяти-шісти молодих сьогочасних наших часописних пісьмеників, але в йіх мова поплямована польськими словами. Само-по-собі, йім доконешне треба обчистить свою мову од польських, перейнятих од галичан слів та од невдатних галицьких, котрі так лякають украінців й одхиляють в нас од украінського пісьменства широке громадянство. За правопис я вже й не згадую: цей значковий, просто таки сьмішний правопис треба знищить і зьмінить його на простішу фонетичню давнішу Кулішівку, не попсовану приміпкою желехівки. Ті польські слова та желехівські правописні значки тільки ганжують (безобразятъ) в пісьмеників в часописях чудову йіх пісьменську мову.

---

Вже на прикінці писання ціеі розвідки, міні с Полтави прислали, як додаток до 13 номера „Рідного Краю“, оповістку „Від (од) полтавськоі громади украінськоі радикально-демократичньоі партіі“. В ці оповістці вживаються такі польсько-галицькі слова і с польським значінням, котрі перевертають догори ногами тяму оповістки, бо виходе зовсім не те, чого домагаються спілники тіеі партіі, а щось зовсім противне тим вимаганням. В оповістці при кожному пункті вимаганнів поставляні галицько-польські слова: мусить бути, мусять бути (musi być) замісць украінських—повинно буть, повинні буть. Слово *мушу* в украінські мові має значіння таке: „я принуждёнъ что ни-

будь сдѣлать, я вынужденъ сдѣлать въ крайнемъ случаѣ“. Кажуть такъ: я й не хотів би, але мушу позиваться з лихим сусідом; я плакати мушу (народ. пісьня); я мусів спродать воли й худобу, бо не було грошей на оплать податів. Тільки в таких випадках і в такому значінні і вживається слово мушу. Але автор програмноі оповістки пише слова: „мусить бути, мусять бути“ и там, де по-украінський треба б сказать: повинно буть, повинні буть (должно быть, должны быть). І вийшли вимагання партіі ось які: „усі арештовані... мусять бути випущені на волю“. Це виходе таке вимагання, щоб арештовані були присилувані до того, щоб йім визволиться с тюрем. Далі в оповистці говориться: „члени Державноі Думи „мусять мати“ право рішати всі діла... Мова украінська мусить бути заведяна в судах та урядах“. Це по-украінський виходе от що: спілники (або спільці) Державноі Думи силуються до права (принуждены) рішать усі діла. Мова украінська присилувана до того, щоб йіі було заведяно в судах та в урядах; це б то, мову украінську треба присилувать до того, щоб вона зайняла мисце в судах та урядах. Далі в оповістці виходе так, що треба силувать сільські й городянські уряди складаться з виборних, що Украіну треба присилувать до автономіі; неначе вона цього не хоче, а йіі треба силувать до автономіі. В усіх ціх пунктах треба було поставить замісць слів:—мусять бути, мусить бути, слова: повинні буть, повинен буть. Тільки в пункті про поліцію слова—мусить бути—постовляно на своему місьці, як сьлід. Поліція и справді повинна буть присилувана, повинна буть силою передана громадянству. Потім далі знов ніяк неможна сказать по-украінський, що землі удільні, манастирські й дідицькі *мусять бути* передані хліборобам на силуваний викуп (принудительный выкупъ). Землі мертві, і нікого не можуть силувати, то й йіх ніхто не може присилувать до чого-небудь. Можна тільки сказать, що дідичі та манастирі (це-б-то ченці, а не церкви) і справді *мусять* згодиться на силуваний викуп. В украінські мові зовсім не вживається ота польська фраза: *мусить бути*: йіі зовсім нема в наші мові. Через ці фрази полтавське опові-

щення (оголошення—по часописному й галицькому) доводиться читать і добуватьея до тями в йому тільки навпаки, наздогад. Я мусів прочитать цю оповістку двічі, доки розібрав і гаразд втямив, про що там мова мовиться. Ці польсько-галицькі фрази не тільки ганжують українську мову, але й збивають с пантелику того, хто гаразд знає українську народню мову, а найбільше селян. Мова цього оповіщення через показані не українські фразки таксамо скинулась на „курьерское стремленіе“ (потяг—поізд) та на „пассажирское влеченіе“ въ херсонському альманасі „С потока життя“ або й на Осинові фрази 1798 року: „они едва вѣрили всему пространству своего счастія“. Але ця оповістка якась вийняткова через помилку в двох тільки словах. Цю галицько-польську фразу: „мусить бути“ доконче треба зовсім вимкнуть з украінськоі мови, бо вона шкодить ясному й докладному разумінню написаного, перевертаючи тяму фрази зовсім навиворіт, догори ногами.

Автор спочатку своеі оповістки скрізь вживае галицький приименник *від*, але трохи згодом мабуть забувся і збився на український приименник *од*. Я жада́ю (по-польськ.—прагну), щоб автор все так збивався: вийшло б в його чисто по-украінському. Ще мушу додати, що автор добре зробив би, якби зовсім перестав вживать стародавні займенники: сей, отсей, сі, сю і т. д. бо й ця старовина заважае при читанні його оповістки.

Сказавши поправді, якби не тільки наші, але й великоруські пісьменики друкували в часописях усі статті такою мовою, якою пишуть усякі дописувачі корреспонденти і не пиклювались справлянням, то і в российських часописях вийшла б мова чудернацька і зовсім таки не літературна. Само по собі, на редакторах лежить повинність виправляння (препогане слово—обовязок треба б теж викинуть з мови) мови въ корреспонденціях. Але як редакція буде тенденційна, що стосуеться до книжньоі мови, а за корректуру візьметься якийсь нетяма, або таксамо якийсь тенденційний оглашений чоловик, то вони, само по собі, зганжують [1]) (обезобразять) і спаскудять украін-

ську книжню мову. Недурно ж в нас кажуть, що теперь на Україні заводять правопис не пісьменики, а йіх видавці та корректорі. І це таки правда.

Коли наші часописні пісьменики вже промкнулись перейнятою галицькою книжньою мовою так, що вона органично зрослась з йіх психичнім приряддям, коли вони вже й думають такою мовою, та ще коли в йіх засіла в головах тенденція, тоді справа книжньоі украінськоі мови буде на довгий час непоправна або й запагубляна. В украінському пісьменстві тягтиметься такий період книжньоі мови, який був в великоруському пісьменстві пісьля Тредьяковського в другі половвині XVIII в. і спочатку XIX віку, коли ще писали, наприклад: „тепляе, черняе, жесточае, кой, великой дождь, войски, времяна́, о причинѣ времяни, за оную гордость, третіе (третье) посольство, въ надѣяніи, безпокойствіе, изтребить (истребить) і. т. д. (Алкивіадъ, перев. Осипова, книга 4. 1802 г.). Хіба ж тепери́чки в наших часописях такі слова, як з-окрема, з-осібна, окремый (опрічній, окро́мний, на́різний) розкіш, розтав (ростав) в століттю, від, відвіт, сей, (оный), о-стільки, лише, оповідань (оповіданнів), мусить бути (повинно буть), також (так-само), біля, піля (підля́, подлѣ), не те ж саме, що великоруське тогочасне—времяна оные, войски, въ надѣяніи, изтребить і т. д. коли ще не знали гаразд, яким способом склонять деякі слова, або хапали і вносили в книжню мову усякові провинціяльні форми слів, падіжі та все инче, як і в нас не знають таких украінських падіжів, як от: йменнів, сімьів, значіннів, оповіданнів, весиллі́в, проваллів, полі́в, житів, пшеницiв, просів (посіви), ситі́в, салі́в (в здорах), в столітті, в значінні, в житті (в життю)

---

[1]) Слово ганжа́—порча, изъян, походить од слова га́нить—порицать, опоганювать. На селах кажуть так: цей кінь з ганжою; кирпатий ніс ганжуе й непогане лице (безобразитъ, портитъ лицо). Слово поганий вийшло од дієслова—га́нить; поганий значиться—обганяний, опоганяний, а не од латинського paganus—сільський, идольський, язичеський.

народа (а не народу), оркестра, до обіда, до города, а не оркестру, до обіду, до городу, і т. д. Як же це все залежиться од незнання народньоі мови, та од нетямучести тільки в декотрих пісьмеників, а не в усіх, тоді тямущим редакторам нетрудно буде обчистить та обшкребти цю всю луску через механичне виправляння мови.

Само по собі, що в наш час ще неможна вимагать од молодих часописних пісьмеників, щоб вони, не пройшовши украінськоі школи й не знаючи украінськоі грамматики, доконешне постачали в часописях зразцеву та ще й вищу украінську мову й без усяких чужомовних слів. Це була б неправдива намбга, або й причепливість людей непоміркованих, нетямущих в справах вироблювання книжньоі мови, або не спріяючих розвиткові украінськоі пісьменськоі мови. Таких причеп та ворогів, ладних чеплятьса до нас, ми маемо навкруги таки доволі. Але нам нетреба вважать на причепливість та лайку таких напасників. Украінська мова вже дійшла до значноі міри пісьменського развитку: в нашому пісьменстві стільки значних, видатних талантів, що нам можна й нехтувать усяким ворожим гявканням та лайкою. Кожна европейська книжня, пісьменська мова це е мішанина з відусіль перейнятих слів, нахапаних з стародавніх мов, окрім хіба німецькоі мови, може найчистішоі од усяких приміток. Небіжчик Пипін в своі „Исторіі русскоі літератури" каже, що „литературный русскій языкъ самый *пестрый* изъ всѣхъ европейськихъ языковъ". І справді, до Петра Великого, це-б-то до початку XVII віку в московському царстві все писалось церковно-славянскою мовою. В перші половині XVII віку Ломоносов, добре вивчивши в Киіво-Могилянські академіі тодішню славянсько-украінську вищу, вже виробляну наукову мову, парейняв йіі й приточив до великоруськоі мови, але не народньоі сільськоі, а міськоі, само по собі повикидавши украінські слова і поставивши натомісць великоруські, ще й зоставив стародавню латинську синтактику. Карамзин та Пушкин виправили той дивовижний стародавній росклад слів в фразах на зразець французькоі мови (та й своеі), в котрі росклад слів

ближчий до российського. Згодом потім, як почались развиваться науки, великоруські вчені не вироблювали нових слів та наукових термінів з великоруськоі мові, а брали йіх з европейських мов і напхали йіх велику силу в книжню наукову мову. В медицинських книгах і теперички трапляються часто фрази, в котрих як раз половина слів, позичених в чужих мов. Россійська книжня мова і справді така ряба, така мішана, що один англичанин довгенько поживши въ Россіі, ще не так давно писав в англійські часописі, що в Россіі говорять воднораз на двох мовах: на народні великоруські мові і на церковно-славянські. Той украінець, що гаразд знае церковно-славянську мову, або той, що вчився в духовних школах, одразу заприкмітить в книжні россійські мові ті дві течіі, ніби білі та чорні нитки, сплетяні докупи. А до ціх двох течій ще додана третя течія: кільки десятків тисяч усякових чужомовних слів, нахапаних звідусіль. Вийшла й справді таки добре ряба мішанина. Якби Ломоносов не забрав с староі киіво-могилянськоі книжньоі украінськоі мови того шара вищоі науковоі мови, виробляного в церковно-славянськоі, то той верхній вищий шар так і зоставсь б в наші книжні мові й до нашого часу. Через те, само-по-собі, в наші книжні мові було б біле пітканя, і основа з чорних нитов, і наша книжня мова була б недуже приступна й зрозуміла для народа, як теперички книжня российська мова неясна й недуже зрозуміла для великоруського селянина, бо в неі натикана сила слів, викованих в Киіві з церковно-славянськоі мови. Для нас випало може и лучче, що Ломосов позгрібав ті верхні шарі з давньоі киівськоі мові, й загарбав для российскоі тогочасьноі книжньоі мови. Усякові неологізми, чи як йіх дражнять всьмішки, „ковані слова" в сьогочасні наші мові безсуперечно будуть приступніші й зразуміліші для украінського народа, ніж слова, виковані за „царя Хмеля" с церковно-славянськоі мови, бо наші неологізми виробляються с коріння народньоі сьогочасноі живоі мови. А там на півночі ще і в наш час, наприклад, деякі „укази та маніфести" і, можна сказати, суспіль усі архіерейські й синодальні «посланія» та оповіщення

ще й досі пишуться такою стародавньою мовою, неначе йіх ще в старотгя, (въ древности), ще в XVII віку писав в Киіві або Феофан Прокопович, або Лазарь Баранович, тільки повикидавши такі слова, як от: альбо, поневаж, кгди, ясне в Богу освѣцоному вельможному господину кир... митрополиту, і т. д. В ціх оффиціяльних российських писаннях скрізь навіть поставляні йменння прикметні позад йменнів предметних.

З ціеі причини в российські книжні мові й досі вживається безліч таких стародавніх, кованих з церковно-славянськоі мови слів, що тільки плечима здвигнеш, коли гаразд розбереш йіх і розчовпеш, звідкіль вони повстали, хоч би, приміром, такі дивовижні слова, як: пріобрѣтать, пріобрѣтеніе (неначе «обрѣшеніе главы Іоанна Хрестителя»), человѣконенавистничество, человѣконенавистническій, сверхъестественный, вдохновеніе, единомышленникъ (украін. народне—однодум, односум), соотвѣтствіе, соображать, сообразительный, предшественникъ і т. д. Що то за—*шественник*, або *мышленник* та—(со) ображать, або (со) образительный? Коли вже там держаться пісьменики таких форм в мові, то треба писать так і инчі слова, як от: морешественникъ, пѣшешественникъ. Усі такі слова нагадують ирмоси й тропарі, як от, приміром: «Яко посуху пѣшешествова Израиль по безднѣ стопами»... Опріч того в российську мову промкнулось багацько слів *умовних*, котрім тільки по звичці дають яке-небудь значіння, як от приміром: равнодушний, благодушіе, равнодушіе, подчиняться, подчиненіе і т. д. Що це за рівна душа? Що то за блага душа? Слово — *подчиняться* більше наводе на думку значіння — *поддѣлываться*, (од чиніті), ніж покоряться. Що за слово—вдохновлять, вдохновеніе, восторгъ, восторгаться, восторганіе (буквально буде — вырываніе: «ученицы восторгаху классы (колоски) и ядяху)? Якоі засьпівали б нам, (як от «Кіевлянинъ») якби ми, напхали в книжню украінську мову такоі чудасіі? Недавно в «Кіевлянині» підняли на посглум галицьке нове слово — попередники. А хіба ж краще российські слова: предшественники, та й усакі там «шествія», пріемлю, шествують і т. д. Про сьмішки «Кіевлянина» можна сказати народньою приказкою: «насьміялась верша з болота, коли гляне!

аж і сама в болоті», та ще й у багні дуже стародавньому, котре тхне цьвіллю XII та XI віків.

Опріч того в российські книжні мові ще й досі мовна творчість вироблювання нових слів йде не на ґрунті народньоі, сільськоі великоруськоі мови, а, по давні звичці, на грунті церковно-славянськоі мови, як от вироблянi слова: непріемлемо, неотъемлемый, предпріятіе, і т. д. Ці всі слова такого порядка пригадують нам сьогочасні галицькі книжні слова, таксамо виробляні с старого джерела киіво-могилянськоі староі мови, як от, приміром: переймлене, подвигнене, предпріемство, і т. д. Через те то ці галицькі слова для нас, украінців теж неприйня́тні (непріемлемы), бо таксамо одгонять старовиною й мертвотою, як і российські... Само по собі видно, що якби в школах люде звикли ще змалку до таких слів, то вони б не здавались чудниними та *неприйнятними*, як теперички здаються нам, звикшим до живоі народньоі мови. Якби колись в давню давнину, приміром, замісць российських слів—сообразить, сообразительный, поучительный, мореплаватели—були зяведяні слова:—образить (од образ), образительный человѣкъ, учительный, морешественники і т. д. то в школі звикли б і до таких недоладніх та чудернацьких слів, і вони може здавались би навіть доладніми й гарними, доки не зьявився б якийсь сьміливий реформатор, що позмінював би йіх, або й повикидав з мови. Усякі такі газетчики, як от, приміром, ті, що піднімають нас на сьміх в «Кіевлянині», роблять це просто таки знезнавки та з нетямучести, окрім своеі відомоі тенденціі — вбити й знищить нашу мову до—останку. Невже ж можна писати нам докір за те, що ми не виробляемо нових слів с тропарів та кондаків, а з живоі народньоі украінськоі мови? Що невдатно виробляно, те й само зникне с книжньоі нашоі мови, як багацько слів вже вимкнули й викинули з российськоі мови, бо вони вже надто стали старі, й знікчемніли так, що стали навіть сьмішні, як от слова:—юный, сіи, сей, оный, сѣмо, овамо, також, воочію і т. д.

Деякі российські письменики радять нам брати такі велокоруські наукові слова, котрих не достачае в народні украінські

мові. Але таких слів не достачае в наші мові недуже то багато. Народня украінська мова дуже багата. В наші мові е дуже багацько слів вищого порядка, котрим одповідають в российські книжні мові слова, вироблянi з церковно-славянськоі мови, або й просто слова робляні, вигадані. Народня украінська мова і без робляних слів дуже багата на слова вищого порядка, як от, приміром: вдача—характер, врода — естество, кмітить—наблюдать, кміта — наблюдатель, однодум, односум — единомышленникъ, вандрувать, мандрувать—путешествовать, странствовать, вандрівка, мандрівка, мандрівочка—странствованіе, путешествіе, мандрівець — путешественникъ (мандра—зайда, почти бродяга), вподоба—вкусъ, припало до вподоби—пришлось по вкусу, сподобний—любимый, уподобний—угодный, любый, любъ, уподобно — угодно, митикувать, міркувать — соображать; поміркований, непоміркований, немiркований — сообразительный, несообразительный; статковитий чоловік—положительный, силкуваться—дѣлать усиліе; силувать—принуждать, силуваний—принудительный, силкування — усиліе (галицьке пероробляне з российського недоладне—зусилля), присилуваний—принужденный, животіти — существовать, животина — животное, рослина—растеніе, нехтувать—пренебрегать; глузувать, знущаться—издѣваться, присилувать — принудить, силування—принужденіе, потяг — влеченіе къ чему, стремленіе; направа—настроеніе, направлять инструментъ—настроить, вимкнуть—исключить, вимикать—исключать, одли́чка—отличіе, разница (галиц.—ріжниця) загарбать щось, загарбання — присвоить, присвоеніе; заграбувать, заграбить—конфисковать; чевріть — прозябть, чучверіть—прозябать; зачевріть, зачучверіть, занидіть,—захирѣть; загонистий чоловік — увлекающійся, принадний — привлекательный, красивый; принада — привлекательность, досьвідний чоловік — опытный, свѣдущій; вчинок — поступок, надбання, придбання—пріобрѣтеніе, надбать—пріобрѣтать, дбать—стараться; пиклюваться, пеклюваться—пещись, заботиться; пиклювання — стараніе, забота; ста́раться, розста́раться—раздобыть; падкувать, падькать, падкуватись—усердствовать, падковитий — ревностний, старательный, усердный; падковито—старательно, ревностно, усердно; за-

лицяться—ухаживать за кѣмъ, женихаться—волочиться, джигун—волокіта, хваленик—хвалитель, облесливий—льстивый, підлесливый хитрый, рожденик, рождениця — родитель, родительница, взрушить серце — тронуть серце, взрушений — тронутий чѣмъ нибудь, взрушуючий—трогательный, байдуже—равнодушно, все-равно; ганжувать—безобразить, портить; гадать, гадка — предполагать, предположеніе, настоятель--кандидатъ, претендентъ; почувать—чувствовать, почування—чувство, чуття — слух, хапаний, спішний, тороплений—поспѣшный, неймовірний — невѣроятный, ймовірний чоловік—легкомысленный; легкодух — пустой, легкомысленный, вартий чого—стающій, вартний чоловік—достойний, вважать на що—обращать вниманіе, ввага — вниманіе (ой мати, мати! жаль вваги не мае (не знае), — кого раз полюбить, с тим і умірае), заздалегідь — заблаговременно; признака — признакъ, примѣта, міні привижується щось страшне, ввижається... прикмета—признак, вволять, вволить чиюсь волю—удовлетворить чье-нибудь желаніе, исполнить чье-нибудь желаніе, (треба через те писать не вдовольняний, як у нас звичайно пишуть, а вдоволяний, вдоволить кого, вдоволять; визаконить закон або звичай—отмѣнить закон, причалить бомагу до діла—пріобщить къ дѣлу, йідпання еднання—общеніе, йідпаться — войти въ соглашеніе, имѣть общеніе; видворить — одрізнить сина на другий двір—поживок—пища, живиться—питаться, споживать, споживачъ—потреблять, потребитель, травить—переваривать пищу, тривний поживок — питательная пища: тривно міні після доброго обіда, потрава—блюдо, страва—варенная пища, недоладній, доладній—неизящный, изящный, напутювать, напутить кого — наставлять, руководить; напутіння—наставленіе, запопадний чоловік — предпріимчивый, практическій; здатливий — уступчивый, опришкуватий — вспыльчивый, моторний чоловік — покладистий, кроткій, зневажать—презирать, не уважать кого; заохочувать, поохочувать—поощрять, спріять, пріять—благопріятсвовать, зникать, виникать—исчезать, возникать; погожать—способствовать, обрій—горизонтъ, вигнюювать поле, вигнойка — удобрять поле, удобреніе; засьвідчення—свидѣтельство (свидоцтво—польське слово), оповіщення—

оглашеніе, оповіщать—оглашать, оповістка—объявленіе, повѣстка, заповіститься в кого—сказаться, отрекомендоваться; я прийшов заповіститься; захист, захищать — огражденіе, охрана, ограждать; прихищать, прихистить якусь річ — припрятать, подержать на время, схованка — храненіе, привід, приводець — предводительство, предводитель; запагубить—погубить, дать до схованки — на храненіе, занапастить, запропастить — погубить, утратить: здатний, здатність—способний, дотепний — умѣлый, хист — сноровка, помірний — умѣренный, помірно — умѣренно, межуваться—граничить, наперемінку—попеременно, нахваляться—угрожать, штучно—искусно; нехтувать—пренебрегать, презирать, занедбать—запустіть, бросіть; дерзкий—стойкій; мордувать—тиранить, опит—опрос, опит на суді; мірний чоловік—умѣренный по способностямъ, не крайній по взглядам; заздрівать, заздрінний чоловік, — подозрѣвать, подозрительный, человѣкъ, благать кого, ублажать — молить, умолять (больше о Богѣ, о царѣ); благання—моленіе; запобигать ласки—заискивать, прислуживаться; наважиться—рѣшиться: рішить жито, коноплі—покончить сборъ жита і т. д. обвинувачувать кого—обвинять; провинник — виновний, виновникъ, преступник; винуватець — должникъ, позичник — одолжатель, кредиторъ; облічувать — свести счетъ, перелічка—перечисленіе, опорока—опороченіе, дурная молва; завальний—громоздкій: винуватъ, виную—винить кого; кривдить, скривдить, міні буде кривдно — обижать, обидѣть, обидно, убыточно; користь, користуваться—польза, пользоваться; дитина несчасна — не своевременно родившаяся; упражняться—долго й прилежно заниматься работою: «мій чоловік поіхав орати і вже упражняеться там три дні» (Венгерс. Русь. Гнатюкъ), бажаю—желаю; жадаю, жаданий — сильно желаю, желанный; наглядок мій—ненаглядный мой (канів. пов. с. Медвин), зачиналник,—(пінськ. пов.) начинатель дѣла, держава — владѣніе, обладувать землю,—владѣть землею: «після батька ми з братом обладуемо батьківське поле», обладування — владѣніе; володать — владѣть руками, ногами: «дитина вже володае ручками, старі не володають ногами», живоття—жизнь: жизність—жизнь, зомлітъ—

упасть въ обморокъ, злостувать—злобствовать, окроми—отдѣльно, нáрізно—порознь, опрічній—отдѣльный (опрічня хата в дворі, або надвірня хата; опрічня упряж на великого коня), нáрізний—отдѣльний; спільний — общій, спілка — товарищество, спілник—членъ товаришества; сукупний—совокупный, загалóм—вообще, житло—жилище, межуваться—граничить, звіриться—убѣдиться, навиглядіть, навилядáть—присмотрѣться, наблюдать, поведенція—мода, пошесть—эпидемія, трудóвник—труженикъ і т. д.

Читалники одразу завважять, що багато з ціх українських народніх слів треба перекладати российськими робляними книжніми словами, та й то виробляними ще в пісьменстві старого Киіва, вченими Киіво-Могилянськоі академіі. Може буть, що ціх вищих слів в старому Киіві ще не було в той час в народні украінські мові, а може киіські давніщі вчені просто таки нехтували народньою мовою, як і Ломоносов нехтував народньою великоруською мовою, продражнивши йіі *подлою*, це б то—низькою, нікчемною, невартою, того, щоб йіі вживать в пісьменстві. Чи так, чи инак, але ці народні слова, назначаючі вищі тямки, сьвідчять, що украінська сьогочасна народня мова багата на слова вищого порядка, багацько багатіша й розвитіша, ніж великоруська народня мова, котра теж багата й на слова, і на влучні вирази та прислівья. З цієі причини й украінська книжня мова за недавній час зробила великий посьпіх в своєму розвиткові, бо... довелось небагато дечого додавати до неі. Та й, сказати щиро поправді, ще не всі перелічені вище слова пішли в обертання в наші книжні сьогочасні мові: йіх навіщось поминають, не вживають, а натомісць користуються не народніми, а российськими, або, як теперички в наш час, галицько-польськими словами, нахапаними нáзря та механично й похапцем з галицьких книжок нашими тендейційними переймачами та позичниками. Д. Пачовський казав міні, що багацько отіх слів є і в галицькі народні мові. Але і галичани чомусь йіх не вживають.

Як небіжчик Ф. Г. Лебединцев переложив на российську мову «Старосьвіцькі батюшки та матушки», то я, прочитавши цей переклад, подумав, що він зробив вольний переклад в сло-

вах і держався тільки змісту повісьті, бо там було багацько слів книжніх, робляних, як от приміром: «Ты, Олеся, не слишкомъ то ревностна въ введеніи хозяйства: ты не положитетьний человѣкъ... Кучеръ былъ малый не особенно сообразительный... Олеся отличалась вспыльчивымъ характеромъ»... Не довіряючи правдывости переклада, я зумисне перевірив деякі місьця в перекладі, заглянувши в рукопис і зрівнявши його с перекладом. Але в рукописі стояли звичайні сільські слова, як от, наприклад: Олеся недуже то падкувала коло хазяйства... вона була палка на вдачу... була нестатковита людина. Погонич був недуже поміркований. Слова: заздалегідь, разураз, чевріе, переложені словами: заблаговременно, непреривно, прозябаетъ і т. д. Це виходе так, що наша проста сільська мова, в перекладі на российську, зьявляеться стільки розвитою, що для переклада з неі нема підхожих й одповідніх слів в народні великоруські мові, а для переклада треба брать книжні, робляні вищі российські слова.

**І. Нечуй-Левіцький.**

*(Далі буде).*

---

# П. КУЛІШ.

*(10 років зо дня його смерти—2 лютого 1897 року).*

10 років тому назад помер на глухому хуторі під Борзною Пантелеймон Куліш; в його особі зійшов у могилу один з найбільших і найінтереснійщих українських діячів XIX століття, імья котрого було так тісно звязане з історією українського руху середини минулого віку, що приказка, зложена кимсь у жарт: L'Ukraine c'est Koulich мало в собі справді багато правди. Для українського громадянства Куліш помер далеко раніще як в 1897 році. Його виступ у 1881 році ві Львові в ролі примирителя польських магнатів та українських народовців у Галичині був його лебединим співом, яко громадського діяча; з того часу він поселився на свойому хуторі і окрім самих близьких знайомих, ніхто не знав, що робить Куліш, куди дівае він хуторський досуг. З українським рухом він порвав сливе всякі звязки. Оживлення, яке помітно наступило в українстві, як за кордоном так і у нас, з середини 90 років, не торкнулось його. Правда, іноді виступав Куліш і на письменницькому полі, але то були чудні виступи: зьявилась його трьохтомова «Исторія отпаденія Малороссіи отъ Польши», цей пристрастний історичний памфлет, позбавлений сливе всякого наукового значіння; в 1896 році в Женеві вийшла збірка «Дзвін», де поруч з песами високої поетичної стійности, стояли гімни історичним нищителям козацької автономії й української культури, лайка проти Костомарова, Шевченка, а від усіх поезій

віяло різким антідемократичним духом, що так чудно було в устах колишнього кирило-мефодіевця і многозаслуженого народного діяча; в реакційному московському журналі «Русское Обозрѣніе» дрюковалась його повість «Омутъ», нехудожественна й грубо тенденційна річ. В усьому цьому трудно було признати Куліша прежпіх часів, щирого й палкого оборонця української національної ідеї, альфу й омегу котрої складав справжній демократизм, автора прекрасних українських творів, перлин пашої літератури. Ніхто не знав великої праці Куліша, веденої в хуторському затишку на користь рідної культури через перекладання капітальнійших творів всесвітньої літератури, його «подвижництва» для розвитку рідного слова, веденого в глибокій самітности, і що найтрагічнійше—без надії бачити за життя хоч один рядок своїх писань дрюкованим. Ширша громада досить простолінійно уявляла собі еволюцію в поглядах Куліша па нашу історичну минувшість, вважаючи його трохи не «зрадником» й «одступником» од кращих ідеалів усієї своєї многолітньої попередньої роботи. Можливість скласти більш правдивий осуд над останніми роками життя патріарха українського письменства виявилась тільки тоді, як на сторінках «Кіевской Старины», починаючи з 1897 року, надрюковано було переписку Куліша і ряд статей і споминів про нього. Коли не повна реабілітація, то принаймні поставлення памяти покійного письменника на приналежній висоті відбулось тоді, як появився цілий ряд його орігінальних і перекладних праць, дрюкованих здебільшого за кордоном. Та проте Куліш і досі жде свого біографа, який би дав нам всесторонню, повну, змальовану па фоні еволюції українського громадянства за кілька десятиліть, життепись славного українського письменника й діяча, імья якого в свій час було обектом самої глибокої пошани й пієтизму—з одного боку, і ненависти, зневаги—з другого, а тепер має потребу тільки в спокійному, обьективному виясненню діяльности й ролі його носителя в історії нашого громадянства за XIX століття.

---

Важніщі факти з життя Куліша точно установлено в нашому письменстві, хоча есть чимало пробілів, і то дуже знач-

них, в історії молодого віку Куліша. Про його дитячі роки, про обстанову його життя в часи гімназіяльної науки, ми знаємо хіба те, що розсказує сам письменник в своїх напів-автобіографічних оповіданнях, писаних російською мовою і передрюкованих недавно книжечкою під спільним заголовком «Воспоминанія дѣтства» (Бахмут, 1899). Відомости наші про ці часи дуже скупі й уривкові. Що до родини Куліша, відомостей про долю її членів, то тут уже сливе нема й надії на те, щоб колись здобути якісь данні, бо, на скільки відомо від людей, що близько знають місце, де пройшли дитячі роки Куліша — містечко Вороніж глухівського повіту,—память про рід Кулішів зникла там, і всі пошукування не довели ні до чого. Мало ми знаємо й про юнацькі роки Куліша, про те, які впливи зложились на те, щоб зробити його тим гарячим прихильником української національної самобутности й щирим народолюбцем, яким він виступає в часи, коли ми маємо більше відомостей про нього, коли він зьявляється вже на літературній ниві з українськими й російськими творами, в яких змальовує українську старовину. Перечитуючи тепер його історичний роман «Михайло Чарнышенко», ми бачимо, що молодий Куліш грунтовно знайомився з українською історією не тільки по друкованих джерелах, на скільки це позволяв у ті часи стан української історіографії, але й при помочи всього того апарату засобів, які дає практична етнографія, що заховала в ті часи (40 роки) ще багато пережитків старовини, добре відомих Кулішеві, певне, й з власного його досвіду. Вже тута видно любов Куліша до всестороннього ознайомлення з предметом на підставі автентичних джерел, особливий дар історичної інтуіції, який допоміг йому дати такий вірний малюнок з нашої історії, як роман «Чорна Рада», цей найкращий досі зразок українського історичного роману. Це бажання скрізь доходити історичної правди, при браку сістематичного історичного виховання й строго-наукового метода, при занадто неурівноваженій і палкій вдачі Куліша, привела його згодом до тієї еволюції в поглядах на українську історію, що стала причиною трагічної колізії між Кулішем і всім українським громадянством, тієї колізії, що вибила Кулиша з

русла громадського життя на Україні і утворила йому становище якогось не то еретика, не то зрадника.

Приятелювання Куліша з кирило-мефодієвськими братчиками, особливо з Костомаровим та Шевченком, знайомість з Плетневим, який у своїх записках полишив самий прихильнійший відзив про Куліша, певне мали чималий вплив на Куліша, на вироблення його громадських і літературно-естетичних поглядів. Командіровка за кордон для підготовлення до кафедри славянознавства одкривала перед ним широкі наукові перспективи. Одружіння з сімпатичною панною Олександрою Білозерською, сестрою кирило-мефодієвца Василя Білозерського (потім редактора «Основи»), яка згодом виявила чималий літературний талант, пишучи під псевдонімами Нечуй-Вітер і в остатні часи переважно — Ганна Барвінок, мабуть, робило Куліша счасливіщим з смертних. Окрилений рожевими надіями, поїхав він за кордон через Варшаву у 1847 році, і тут, на порозі до «вірея», його було заарештовано. Згадуючи через багато часу про цю сумну подію в «Хуторній поезії» в «Історичному оповіданні», повному глибокого інтереса, і в поезіях, мав Куліш повну слушність сказати

«За нами темрява північна вгналась  
У всеоружжі деспоцтва сліпого,  
І люба мрія як міраж роспалась  
Під падихом московства навісного».

Роспались не тільки його любі мрії, але й весь кирило-мефодієвський гурт з усіма, що тулились до його, розбилась перша українська ідейна організація, програма якої лягла в основу всіх наступних народолюбних течій в нашому громадянстві, а на учасників тої организації впала сліпа й безглузда кара.

Письменницька й наукова карієра Куліша раптом перервалась. Підневольне перебування Куліша в Тулі (1848—50 роки) принесло йому хіба ту користь, що спонукало вивчити кілька чужих мов, що потім стало йому у великій пригоді. Матеріял для історичних занять достарчав Кулішеві з Москви Осип Бодянсь-

кій, який був у ті часи одиноким звязком Куліша з ученим та й в загалі з культурним світом. Дрюкувати під своїм імям не мав права Куліш нічого.

Визволення Куліша з тульського заслання припало на часи оживлення громадського життя в Росії, яке повстало після кримської війни. Живучи в осередку того руху, в Петербурзі, Куліш розвинув скоро блискучу видавничу діяльність українську, видаючи твори власні, чужі й етнографічні матеріали. 1856 роком датується початок тої діяльности Куліша. Тоді він випустив «Записки о жизни Н. В. Гоголя»—в двох томах (коштом С. Аксакова), перший том «Записокъ о Южной Руси», цього орігінального збірника, де уміщено було надзвичайно цікавий і новий для тих часів етнографічний український матеріал: перекази, оповідання, думи, пісні, з інтересними коментаріями Куліша й Жемчужнікова; тута ж були й історичні розвідки, а в другому томі «Записокъ», що вийшов у 1857 році, між иншим у-перве, надрюковано (анонімно) „Наймичку“ Шевченка. Довгий час «Записки» були настольною хрестоматією для тих, хто цікавився українознавством. Тоді ж видав Куліш свою „Чорну Раду“, „Граматку“, повісті Гречулевича. В оціх виданнях у-перве завів Куліш новий правопис, що потім здобув назву від імени його автора — „кулішівки“, і ліг в основу сучасного фонетичного українського правопису. Далі пішли видання „Сільської бібліотеки“, першої серії українських народних видань—„метеликів“, які здобули собі широку популярність на Україні, видання творів Котляревського та Квітки, альманах „Хата“ (1860 рік). Куліш зосередив у своїх руках видавничий український рух і навіть заснував власну дрюкарню в Петербурзі. Коли почала виходити в 1861 році „Основа“, Куліш став найактивніщим її співробітником, заповняючи журнал своїми історичними статями, критичними розвідками, повістями, оповіданнями, поезіями та ин. В ті часи являвсь Куліш організатором громадського українського руху: ми його бачимо то в Петербурзі, то в Полтаві, то по инших місцях. Без сумніву, він був душею петербургської української громади, і його слово мало вагу не тільки в чисто-літературних справах (тут його по-

рад слухав і додержувавсь і Шевченко, а до повістей Марка Вовчка доклав він чимало своєї редакційної роботи), але й у громадських. Тут то очевидно, серед самої кипучої й широкої діяльности, зароджувались проблиски того конфлікту Куліша з громадянством, який за кілька років виявивсь у такій гострій формі. Мабуть, індівідуалістична вдача Куліша, його діктаторські замашки, гострий крітіцізм у відносинах до других і віра у свою власну непогрішимість, тоді вже заложили зерна того конфлікту. Ми маємо з того часу кілька дуже характерних фактів. Один з них—історію з перекладом „Положеній 19 февраля“, недавно тільки вияснено на сторінках „Кіевской Старины“. Кулішеві було офіціяльно доручено зробити переклад тих „Положеній“ на українську мову, що він і зробив. Але коли комісія завважила йому, щоб він змінив де що з виразів у перекладі, то Куліш, очевидно ображений втрученням до його компетенції, категорично одмовивсь робити які-небудь зміни. В результаті загинула великої для нас ваги справа — опублікования офіціяльного акту українською мовою і в офіціальному виданні. Коли ще згадати різкий осуд Кулішем „Основи“, його незадоволення критичним відношенням одного українського гурту до його поезій, які там він читав (Куліш сам був дуже високої думки про свої поезії), то ми матимемо кілька характерних причинків, які дають нам зрозуміти зародження „антігромадського“ настрою Куліша.

В кінці 1862 року «Основа» перестала виходити, а скоро затихла діяльність і петербурської громади. Куліш іде на службу до Варшави на досить впливову урядову посаду, яка давала йому спроможність мати вплив на долю холмської України, де уряд занявся тоді авантурою знищення унії і спинення полонізації, для чого заведено було зносини з галицькими москвофілами. Куліш показав себе тут дуже чудно. Мавши змогу зміцнити український елемент, яко самий надійний захист проти всякої полонізації, Куліш натомість заводив обрусіння, і це було в його свідоме «забивання клину між Польшею й Україною» через помосковлення Холмщини. Згубні наслідки тої сістеми пожинають тепер холмські українці на наших очах. Але українське націо-

нальне почуття і тверезе розуміння наших відносин були все ж таки на стільки міцні в Куліша, що він з початку 60 років, цеб то коли в Галичині прокинувся український рух, бере участь у галицьких справах, переносить туди свою літературну діяльність, щоб рятувати галицьку Україну перед польським натиском і зміцнити там культурно-національну українську течію. Жертвою москвофільських доносів падає службова каріера Куліша в Царстві польському. В цьому інціденті показав себе Куліш на висоті громадянської чесности.

Галицькі «Мета», «Вечорниці», «Правда» містять твори Куліша, починаючи од «Порад матерям, як викохувати дітей» до історичних оповідань і поезій. Куліш засилає «соборні посланія» на Галичину й Буковину, і до його голосу прислухаються, як до голосу апостола українського відродження. Завязуються особисті відносини Куліша з галицькими діячами (особливо з Вол. Барвінським), що переходять згодом у приятелювання (Полюй). Куліш шле галичанам літературні твори і навіть матеріяльну запомогу. «Правда» 1868 року дрюкує панегіричний життепис Куліша.

Але наступають 70 роки, і в душі Куліша довершується крізіс, який незабаром переходить в отвертий конфлікт з українським громадянством, як у Росії, так і в Галичині. Не проходить півтора десятків років зо дня смерти Шевченка, на могилі якого присягав Куліш «простувати його шляхом», як у відносинах його до покійного поета проявляється якесь нервове роздратовання, котре зазначується при всякій зручній і незручній нагоді. В 1873 році випускає Куліш перший том «Исторіи возсоединенія Руси», якою він намірився знищити «Богдана Хмельницкаго» та инші монографії з української історії Костомарова, і довести, що роль козацтва в старій Україні була чисто деструкційна, а справді культурним елементом були міщане, духовенство, головна ж культуртрегерська роль в ділі цівілізовання української «дичи» належала польським панам. Це було логічним розвитком погляду Куліша, висловленого їм ще далеко раніще, що «козацтво було тільки колючим цвітом на нашій ниві,

росло у нас багато чого й опріч козаччини». В послідуючих своїх історичних писаннях зводить Куліш цей погляд ad absurdum, а в своїх поезіях (особливо у «Дзвоні» і посмертних «Хуторних Недогарках») дише якоюсь ненавистю до козацтва, запорозців, гайдамаків і навіть звичайного селянства. В другому томі «Исторіи возсоединенія» Куліш, як висловився Д. Мордовець, «плюнув» у вічі українським козаколюбцям і взагалі всім патріотам своєю лайкою проти Шевченка, добалакавшись до того, що колиб, мовляв «возможно было пустить всѣ произведенія Шевченка въ дешевую распродажу, то само бъ общество явилось на току критики съ лопатою въ рукахъ и избрало бы немногое, весьма немногое изъ произведеній его; остальное было бъ въ его глазахъ не лучше сору, его же взметаетъ вѣтръ отъ лица земли». Таке поводження з творами Шевченка уважає Куліш актом милосердя до тіні поета, «одиноко скорбящей на берегахъ Ахерона о быломъ умоизступленіи своемъ». Не диво, що від Куліша одхитнулось не тільки українське громадянство, але й такі його особисті приятелі, як П. Хильчевський. Тепер слова Куліша почали гаснути. Він занявся архівними студіями, їздив за кордон, писав і видавав свої вірші (збірник «Досвітки», 2-ге вид. 1876 року), дрюковав за кордоном святе письмо в українському перекладі, але його вплив на громадське українське життя все меншав. Куліш ставав усе далі від українського руху, порвавши з старим поколінням українолюбців, а для молодших він був чужим з своїм маловаженням соціяльно-економічних і політичних справ.

Останнім виступом Куліша на ширшій громадській арені була його несчаслива проба польсько-українського примирення в Галичині, задуманого їм підчас його останнього побуту у Львові в 1881 році. Не вважаючи на те, що про цей епізод з діяльности Куліша писано вже чимало, багато в ньому ще невиясненого й темного. Надзвичайно характерне для Куліша те становище, яке він заняв у цій справі. Через усю діяльність Куліша, од самих перших його виступів, проходить червоною ниткою цілковите ігнорування ним економічного фактора в історії; як цілком

вірно зауважив д. Б. Грінченко в свойому життеписному нарисі про Куліша,—він «ніколи не інтересувався дуже політично-економічною наукою і розвязання економічних питаннів ставив у залежність не від законів економіки, а розповсюдження моральних истин»; що до цього він був чистим ідеалістом, зберігши до кінця свого віку девіз, поставлений в основу кирило-мефодієвського братства «уразумѣйте истину, и истина освободитъ вы». Разом із тим в характері Куліша завжді помітно було своєрідну арістократичність, вірно зазначену ще його старим біографом у львівській «Правді». Взявши все це на увагу, ми зрозуміем, чому Куліш міг справді покладати надії на те, що становище украінців у Галичині можна поліпшити, війшовши в згоду з польськими магнатами, принявши від них подачку в кілька міфічних милийонів на культурні потреби украінців у Галичині: гімназію, пансіон для дівчат, газету і т. ин. Трудно тепер сказати, на скільки серьйозно дивились на все це польські пани, з якими вів пертрактаціі Куліш, що обмінювався з ними офіціяльними візитами і брав участь у бенькетах на його честь. Можливо, що це був і жарт з іх боку, фарс, відіграний для заповнення порожнечи свого магнатського життя. Мабуть, і сам Куліш скоро зауважив несерійозність справи і, випустивши брошюру «Крашанка русинам і полякам на великдень 1882 року», присвячену ім „мученикам чоловіколюбства» — Шевченку й Міцкевичу, занявся инншими справами. Брошюра не зустріла сливе ні одного відгуку серед поляків, а на украінців зробила враження прикре, а головна річ—нікого не переконала, що весь корінь сучасного польсько-украінського ворогування в Галичині лежить виключно в історичних причинах—національній і релігійній ненависті, посіяній духовенством—православним і католицьким. Пробував Куліш протестувати проти передачи украінського василіянського ордену ченців у руки езуітам німецькою брошюрою, зверненою проти папськоі енцікліки, але брошюру сконфіскувала австрійська поліція, і навіть в Липську не знайшлось на неі видавця. Друга місія Куліша, в його останній побут у Львові, було заложення літературного украінського «коша» за кордоном. Тим він думав реагу-

вати на заборону українського слова в Росії і виложив свої думки про це в «зазивному листі до української інтелігенції», видрюкованому в «Хуторній поезії»; але як і в більшости своїх справ і до цього діла взявся Куліш індівідуально й цілком самостійно, а через те вся справа обмежилась тим, що він видрюкував збірник «Хуторна поезія» (вірші, згаданий «лист» і надзвичайно інтересне «історичне оповідання» про події 1847 року), перший том своїх перекладів драм Шекспіра і поему «Магомет та Хадиза». На тому скінчилась його діяльність у Львові. Тимчасом у Росії ходили чутки, що він назавжди виїхав до Галичини і прийняв австрійське підданство; Мордовець писав відповідь на «Крашанку»—«За крашанку — писанка»; а Куліш вернувся до Росії і засів на свойому хуторі Матронівці під Борзною. З громадської сцени зійшов він безповоротно і вже до смерти мало нагадував про себе. 1885 року вийшла в Петербурзі його історична драма «Байда», що відзначається, не дивлячись на свою риторичність і штучність, великою поетичною вартістю. Трьох-томова „Исторія отпаденія Малороссіи отъ Польши“, видана у Москві „Обществом любителей россійскихъ древностей“, пройшла незаміченою; ще меньше кому-небудь відомою лишилась його поетична збірка «Дзвін», видана в Женеві 1886 року, яка містила на-половину перли української лірики, на половину—пасквілі на історичних і літературних діячів українських. Там же видано і книжечку віршованих перекладів Куліша „Виписки з позиченої кобзи“. Російська цензура не давала йому нічого дрюковати в Росії.

Смерть Куліша 2 лютого 1897 року розворушила інтерес до його серед українського громадянства. Старші українці устами Номиса в „Кіевской Старинѣ“ отверто заявили, що примиряються з небіжчиком і, не вважаючи на всі заподіяні ним кривди національній українській справі, признають його торжественно „своїм». Зараз після його смерти «Кіевская Старина» приступила до опублікования обширної переписки Куліша і матеріялів до його життепису, а в 1901 році дала навіть цілу біографію його, зло-

жену відомим знавцем Гоголя—д. Шенроком. Приступлено було й до видання творів Куліша; в Росії видано його орігінальні твори: «Чорну Раду», «Досвітки», «Драмовану трилогію», «Оповідання» та ще де що; в Галичині дрюковались його переклади. Тоді тільки виявилось, що, живучи на хуторі, Куліш виконав колосальну перекладну роботу. Їм було переложено 13 драм Шекспіра: Антоній і Клеопатра, Багацько галасу з нечевля, Гамлет, Коріолян, Король Лір, Міра за міру, Приборкана гоструха, Ромео та Джульєта, Отелло, Макбет, Комедія помилок (3 з них видав Куліш у Львові 1881 року, а решту видала «Видавнича Спілка»). Далі переклав Куліш «Дон-Жуана» й «Чайльд-Гарольда» Байрона і багато перекладів з Шілера, Гете та Гейне. Але найбільшою його працею був перекдад сливе цілої Біблії, виданий в 1903 році у Відні британським біблійним товариством. Свою колосальну роботу виконував Куліш з повною свідомістю, що вона послужить до збогачення української культури і вироблення нашого письменства. Переклади Куліша відзначаються художественістю і близькістю до орігіналу; трохи шкодить досить важка й штучна мова, та «староруська» арістократична мова, яку задумав витворити Куліш для вжитку нової української інтелігенції. Ця старєча фантазія значно зменьшила вартість всіх взагалі його праць за останнє десятиліття його життя.

Заповіджене вже кілька років тому повне видання творів Куліша і досі не посунулось ні трохи. А тільки зібравши до купи все писане Кулішем, всі його незліченні статті, розкидані по ріжних журналах і окремих виданнях, може сучасний читач уявити всю грандіозну роботу, виконану Кулішем для українського письменства. Величезна більшість цієї роботи має дуже цінний позитивний характер і велику вагу в нашій літературі. Все, що обурювало в писаннях Куліша його сучасників, пішло вже в непамять і відоме хіба бібліографам. А постать Куліша ввижається нам яко фігура енергійного борця за українське відродження і особливо інтересна своєю орігінальністю; скрізь, де йому доводилось виступати, Куліш «являвся самим собою і не міг буть ні-

чим иншим» (слова Франка). Ця надзвичайно різко зазначена індівідуальність, до якої часом зовсім не можна прикласти звичайний масштаб, надає йому особливий інтерес в очах усіх тих, хто цікавиться розвитком української культури й письменства, і довго ще буде приковувати увагу істориків нашого національного відродження.

**Д. Дорошенко.**

# Т. Г. Шевченко и замѣщеніе каѳедры живописи въ Кіевскомъ Университетѣ. [1]

*(Замѣтка по неизданнымъ документамъ).*

Во второй половинѣ 1846 года въ университетѣ св. Владиміра открылась вакансія преподавателя рисованія. Занимавшій эту должность титулярный совѣтникъ Павловъ, за выслугою 25-ти-лѣтняго срока, по представленію управлявшаго въ то время Кіевскимъ учебнымъ округомъ, Свиты Его Величества генералъ-маіора Траскина, былъ уволенъ Министромъ Народнаго Просвѣщенія.

Вѣсть объ уходѣ въ отставку Павлова дошла и за границу, и первымъ желающимъ занять эту должность явился академикъ Габерцеттель, проживавшій въ Лондонѣ.

Хотя кандидатъ этотъ въ частномъ письмѣ къ Траскину и указалъ рядъ своихъ работъ, находившихся въ Россіи и выставленныхъ имъ въ Лондонѣ, но такъ какъ Габерцеттель болѣе 20-ти лѣтъ жилъ заграницею и о немъ нельзя было на мѣстѣ собрать

---

1) Де-які данні з приводу цього уміщено було в «Кіевской Старинѣ» (1901. VI, 139—141, в одділі «Документовъ)» в замітці: «Шевченко и Буяльскій домагаются вакансіи учителя рисованія въ Кіевскомъ университетѣ», та в журналі «Былое» (1906, кн. VIII, стр. 4—6). *Ред.*

никакихъ свѣдѣній, то вопросъ о его кандидатурѣ Траскинъ представилъ на усмотрѣніе Министра Народнаго Просвѣщенія.

Вскорѣ нашлись и другіе кандидаты: Шлейферъ, Буяльскій и Т. Г. Шевченко.

По времени поступленія просьбъ, первымъ послѣ Габерцеттеля явился художникъ, коллежскій регистраторъ Шлейферъ, занимавшій должность учителя рисованія въ Кіевскомъ Институтѣ благородныхъ дѣвицъ. Объ этомъ художникѣ и Совѣтъ университета, и Академія художествъ дали весьма лестный отзывъ, и, казалось, вопросъ о замѣщеніи кафедры живописи въ университетѣ былъ исчерпанъ; но тутъ, къ неудовольствію Шлейфера, явился помѣщикъ подольской губерніи, художникъ Наполеонъ Буяльскій. Онъ представилъ вице-президенту Императорской Академіи художествъ проектъ учрежденія въ Кіевѣ школы живописи; при чемъ учрежденіе школы по означенному проекту имѣло отношеніе и къ преподаванію рисованія въ университетѣ св. Владиміра, а потому этотъ проектъ, чрезъ Министра Народнаго Просвѣщенія, которымъ въ то время былъ графъ Уваровъ, переданъ былъ въ Кіевъ на заключеніе мѣстнаго учебнаго начальства.

Отношеніе къ университету проектъ Буяльскаго имѣлъ весьма близкое; именно Буяльскій соглашался учредить школу живописи лишь при условіи, если ему будетъ предоставлено мѣсто учителя рисованія въ университетѣ св. Владиміра, и чтобы ученики его школы могли безвозмездно пользоваться собраніемъ картинъ университета.

Генералъ Траскинъ далъ заключеніе не въ пользу просителя, и единственно потому, что Буяльскій былъ уроженецъ подольской губ., т. е. что назначеніе такихъ лицъ, согласно Высочайшаго повелѣнія 23 апрѣля 1839 года, могло послѣдовать лишь съ особаго разрѣшенія Министра Народнаго Просвѣщенія.

Послѣ Буяльскаго четвертымъ кандидатомъ явился Т. Г. Шевченко.

Въ прошеніи отъ 27 ноября 1846 года на имя Траскина Шевченко писалъ: «Окончивъ курсъ ученія въ Императорской

академіи художествъ въ классѣ профессора исторіи Карла Брюлова и посвятивъ себя преимущественно изученію художественной стороны нашего Отечества, я бы желалъ употребить пріобрѣтенныя мною въ искусствѣ свѣдѣнія на образованіе въономъ молодыхъ людей по тѣмъ самимъ началамъ, какія я усвоилъ себѣ подъ руководствомъ знаменитаго моего учителя, а потому осмѣливаюсь всепокорнѣйше просить В. П-во опредѣлить меня, на открывшуюся вакансію, учителемъ рисованія въ университетѣ св. Владиміра, гдѣ я, кромѣ преподаванія живописи, обязываюсь исполнять безвозмездно всѣ порученія начальства по части литографированія въ состоящемъ при университетѣ литографическомъ заведеніи».

На этомъ прошеніи рукою Траскина сдѣлана помѣта: «представить просьбу эту министру вмѣстѣ съ отвѣтомъ о Буяльскомъ. 27 ноября».

Не ограничиваясь поданнымъ Траскину прошеніемъ, Т. Г. Шевченко счелъ нужнымъ написать еще письмо и къ Бибикову, бывшему въ то время кіевскимъ генералъ - губернаторомъ. Письмо это Т. Г. изложилъ такъ: «Ваше Высокопр-во, Милостивый государь Дмитрій Гавриловичъ! Окончивъ воспитаніе въ С-Петербургской академіи художествъ, въ которой я былъ однимъ изъ первыхъ учениковъ профессора Карла Брюлова, я по прибытіи въ Кіевъ принялъ на себя сотрудничество въ Кіевской археографической коммиссіи, порученія которой исполняю въ теченіи года.

Нынѣ, по случаю открытія вакансіи учителя живописи въ Кіевскомъ университетѣ, я вступилъ съ прошеніемъ къ г. попечителю Кіев. учеб. округа объ опредѣленіи меня на эту должность; но какъ съ тѣмъ вмѣстѣ я желаю оставаться сотрудникомъ Археографической коммиссіи, то дабы со стороны ея не могло встрѣтиться препятствія, я по состоянію коммиссіи подъ высокимъ начальствомъ Вашего В-П-ва, имѣю честь всепокорнѣйше испрашивать Вашего благосклоннаго разрѣшенія и содѣйствія къ опредѣленію меня на вакансію учителя рисованія въ

университетѣ св. Владиміра. Художникъ Т. Шевченко. 10 декабря 1846 года».

На письмѣ помѣта: «13 декабря. М. Н. П». (т. е. Министру Народнаго Просвѣщенія отослать).

Такимъ образомъ въ 1847 году въ Министерствѣ оказалось четыре кандидата, и вотъ графъ Уваровъ 21 февраля 1847 года за № 1697 далъ попечителю Кіевскаго учебнаго округа предложеніе такого содержанія: «Разсмотрѣвъ представленіе В. П-ва отъ 10 истек. генваря о кандидатахъ на должность учителя рисованія при университетѣ св. Владиміра, я предоставляю Вамъ сдѣлать распоряженіе объ опредѣленіи исправляющимъ эту должность некласснаго художника Шевченко въ видѣ опыта на одинъ годъ, для удостовѣренія въ его способностяхъ, если по истребованіи документовъ его изъ Академіи художествъ и по сношенію съ г. Кіевскимъ военнымъ, Подольскимъ и Волынскимъ генералъ-губернаторомъ, по состоянію Шевченко при Кіевской Археографической Коммиссіи, не встрѣтится къ тому препятствія. По истеченіи означеннаго срока отъ Вашего усмотрѣнія будетъ зависѣть окончательное утвержденіе Шевченко въ учительской должности, или замѣна его другимъ способнѣйшимъ».

Изложенному предложенію Министра, къ сожалѣнію, не суждено было осуществиться: Шевченко былъ арестованъ и отправленъ въ III отдѣленіе Собственной Его Величества канцеляріи.

Попечитель Округа, въ представленіи отъ 25 апрѣля 1847 г. за № 2511, сообщая объ арестѣ Шевченка, просилъ Бибикова ходатайствовать о назначеніи учителемъ живописи въ университетъ художника Шлейфера, который и былъ вскорѣ утвержденъ въ этой должности.

Такъ кончилось дѣло о замѣщеніи кафедры живописи и рисованія въ Университетѣ св. Владиміра.

**М. Т—скій.**

---

# БІБЛІОГРАФІЯ.

**К. Фортунатовъ. Національныя области Россіи** *(По даннымъ переписи 1897 г.). Видавництво «Трудъ и борьба». С. П. Б. 1906.*

У своїй невеличкій, але дуже цікавій праці д. Фортунатов, на підставі цифрового матерьялу вселюдного перепису 1897 року, посилкувався розвязати питання про національний склад людности Россії та про розміщення окремих націй у державі. Разом із багатьома відомостями, що до инших націй Россії, автор подає багацько дуже коштовного матерьялу, що до Української нації. Позаяк відомости ці мають загальну цікавість, ми подаємо де-які із них. Так, виявляється, що Українців (по мові) у 1897 році було в Россії 22.415.000, або $17_{,41}$% всієї людности Россії. Що до роспреділення українців по ріжним частинам країни, то воно уявляється в такім виді. У 50 губерніях Европейської Россії Українці складають $21_{,7}$%. Потім, всі 14 губерній, в яких українці живуть суцільною людністю, автор ділить на 3 гурти: до першого гурта відносяться 4 губернії, в яких українців меньшість—20—40%; до другого гурта відносяться 5 губерній цілком українських—в них українців більше як 70%; до третьої группи відносяться 5 губерній хоч не цілком українських, а проте з переважаючою українською людністю: 40—70%. У перший гурт входять губернії: Курська, Донська, Вороніжська та Ставропольска. У Курській губ. українці переважають у повітах: Пу-

тивльськім (52,4%), Грайворонськім (59,0%) та Новооскольськім (51,6%). Багацько також українців у повітах: Рильськім, Суджанськім, Білгородськім та Коротоякськім. У Вороніжській губ. українці переважають у 4 південно-західних повітах: Бірюченськім (70,3%) Валуйськім (51,2%), Острогожськім (90,1%) та Богучарськім (81,8%). Крім того, багато українців у Павловськім повіті (41,9%). В Донщині українським повітом являється Таганрогський (61,8%). Із українців складається також значна частина людности у повітах: Донецькім, Сальськім та Ростовськім. В Ставропольській губ. українців у всі хповітах 30—50%. Другий гурт—цілком український—складається із губерній: Полтавської (українців 92,0%), Подільської (укр. 81,0%), Харьківської (80,7%), Київської (79,1%) та Волинської (укр. 70,1%). Нарешті, до третього гурту автор відносить губернії: Катеринославську (українців по всій губ. 68,8%, а в де-яких повітах 84,1%), Чернигівську (по всій губ. укр. 66,8%, а в де-яких повітах (88,6%), Херсонську (53,6%), Кубаньську (47,4%) та Таврическу (по всій губ. укр. 42,1%, а в де-яких повітах 60,6%). У Чернигівській губ. лише повіти Суражський, Мглинський, Стародубський та Новозибківський не чисто-українські; решта ж повітів—цілком українські (88,3%). У Катеринославській губ. меньш чиста людність у східних повітах: у Маріупольськім українців 46,2%, у Слов'яносербськім — 50,5% та в Бахмутськім — 58,1%. Решта повітів—цілком українська (84,1%). В Кубанщині більше, як половина людности балака по-українськи у трьох повітах, суміжних із морем; у решті повітів—українців 20—50%. У Таврическій губ.—за винятком Кримського півострова, де переважають татари—у всіх повітах переважають українці (60,6%). У Херсонщині один тілько Александрійський повіт—цілком український (85,0%); у решті повітів—українців 2/3, а в двох повітах—навіть меньшість: в Тираспольськім (33,3%) та в Одеськім (21,8%)[1]. Автор відносить також до третього гурта два повіта

[1] В Одеськім повіті такий малий відсоток українців завдяки великій кількости великорусів та представників инших народів у городі Одессі.

Бессарабії—Аккерманський (укр. 26,₁%) та Хотинський (укр. 53,₁%), а також три повіти Гродненської губ: Більський (укр. 39,₁%), Брестський (укр. 64,₄%) та Кобринський (укр. 79,₇%).

Автор подає ще дуже багато цікавого що до других народів, так і до украіпців, але брак місця примушує нас обмежитись наведеними цифрами. Тих, хто цікавиться, відсилаємо до орігіналу.

Не погоджуючись із окремими теоретичними поглядами шановного автора—так, напр., автор розвязує пекуче національне питання в напрямі «областного самоуправленія», або—радить залишити і на далі поділ Россії на губернії: нарід, бачете, призвичаївся до цього поділу,—ми, тим не меньше, визнаємо за працею д. Фортунатова велику вартість. Праця ця має тим більше значіння, що наша література по національному питанню, на превеликий жаль, дуже бідна цікавими творами.

Наприкінці, не можемо не додати слідуючих уваг, які необхідно памьятати при користуванню працею нашого автора. Вперше, треба зауважити, що матерьяли, які подає д. Фортунатов, зібрані в 1897 році, цеб-то за 10 років, і тому вони для наших часів являються трохи задавненими. Вдруге, не треба забувати, що перепис робили російські урядовці, які при збіранню матерьялів безумовно провадились руссіфікаторськими тенденціями, завдяки чому немало украінців песподівано були переверпуті у «великороссів»...

**М. Гехтер.**

---

**Автономія Украіни в соціаль-демократичній прессі**: 1) *П. Лукашевич (Тучапскій)* Украинскія національныя партіи (Вѣст. Жизни № 1—2). 2) *Его же.* Къ вопросу объ автономіи Украины (Вѣстникъ Жизни № 3). 3) *М. П.* Автономія Украіни в світлі «соціяльдемократичної» критики («Вільна Украіна» ч. 4).

Не що давно український національний рух обмежувався вузькими колами інтеллігенції, — але останні часи цілком змінили цей стан річей. Розворушивши народні масси, визволь-

ничий рух викликав незвичайний зріст національної самосвідомости, поставив на порядок денний таку, здавалось, утопійну вимогу, як автономія України. Життя примушує тепер всі партії зазначити своє відношення до цього питання; на Україні в наш час минути його вже неможливо.

Російська соціяль-демократія також підлягла цьому могутньому впливу життя. Її відношення до національного питання взагалі, а до українського—зокрема, в часи дореволюційні всім відоме. «Искра» безапеляційно постановила: «не діло пролетаріату проповідувати федералізм та автономію», і всякі ширші обговорювання національного питання про український рух і відношення до нього згадувалось, коли-не коли в дописях з України, де зазначувалось про незрозумілість української мови для українців («Праця 7 — 8. 1904 р.) Але життя взяло своє, і ми тепер маємо вже статті, присвячені спеціально українському національному питанню. Воно примушує р. с.-д. обоснувати своє негативне відношення до автономії України. Оскільки вдачно виконується це завдання—побачимо далі.

Поки що, ми маємо статті д. Тучапського в органі «большевиків» «Вѣстник жизни». Перша з його статтів „Украинскія національныя партіи" торкається автономії лише в одній своїй частині; вона знайомить доволі конспективно, і з де-якими помилками (зазначимо їдну: Літературно-Науковий Вістник «видає відомий анархіст Лозінський), з істнуючими у нас партійними відносинами. Торкаючись програм українських партій, д. Тучапському прийшлось спинитись на автономії і вияснити своє, як р. с.-д., відношення до неї. Без довгих міркувань д. Тучапський рішучо її відкидає. Вона, на його погляд, не відповідає інтересам класової боротьби пролетаріата на Україні з таких причин.

Перша причина: економичне життя України остільки тісно звязано з життям цілої Росії, що передача до завідування українського сейму роспорядження ним могла б загальмувати економічний розвиток класової боротьби пролетаріата. Друга мала кількість українського пролетаріата не обіцяє демократичного складу українського

сейму; інтереса українського робочого класу краще можуть бути забезпечені при единому загально-державному парламенті.

Ці дві причини примушують д. Лукашевича зробити вивод, що р. с.-д. повинна відкинути автономію України. Цей вивод автор робить без докладної критики того обоснування автономії, яке роблять українські партії взагалі і найбільш цікава для нього у. с.-д. р. п.; він розвязує питанне, не приводячи ніяких данних що до економіки України, які моглиб угрунтовати його положення: питання рішаеться без усього цього, скоро і безапеляційно в дусі покійної «Искри». Тому не диво, що д. М. П., український соціаль-демократ, розбираючи цю статтю, міг назвати таку критику автономії—соціаль-демократичною в ковичках. Справді, с -д. критика, або обосновка певної теорії, перш усього вимагае наукового аналізу дійсности; а цього то й годі шукати у д. Лукашевича.

Цей аналіз, цю справді с.-д. обосновку ми знаходимо в брошюрці д. М. П., яка виясняе погляд на цю справу у. с.-д. р. п. Автор виходить з аналізу еволюції сучасного капіталістичного ладу.

Розвиток капіталізму являеться не тільки процесом концентрації продукції; поруч з цим і разом з цим відбуваеться процес децентралізації промисловости. Основним законом розвитка капіталістичного ладу е розвиток продукційних сил. І цей закон веде до того що продукція не скупуеться в одному районі, а шукаючи умов, при котрих можна виробляти найдешевше, захопляе нові райони, нові країни, в яких так само йдуть поруч процесси концентрації і децентралізації. Розвиток городів в останні десятиліття, більший зріст середніх і малих міст являються іллюстрацією цієї еволюції промисловости.

На Україні також можна констатувати цей процес децентралізації. Розвиток Донецького камеугольного району, зріст залізної промисловости в полудневій Україні, розвиток Одеси і взагалі всіх портів Чорного моря—ось факти, які свідчать, що Україна утворюе особливий промисловий район. Позаяк «базіс» опреділяе надбудову, то видно, що домагання автономії України гармо-

нійно звязано з розвитком продукційних сил, а значить і з інтересами класової боротьби пролетаріата.

Виясвивши таким чином, що домагання автономії України в программі у. с.-д. р. п. викликано справжніми потребами пролетаріата, д. М. П. переходить до критики закидів, зроблених проти неї д. Тучапським. Невеликий розвиток мінового хазяйства въ Росії веде за собою те, що балакати про який небудь тісний економічний звязок між окремими частинами Росії в теперішній час являеться безпідставним. Тому твердження автора про тісний звязок, який ніби тепер істнуе між Україною і Росією, не заслугують уваги. Але навіть і тоді, колиб факт, вказаний д. Тучапським, істнував, він не міг би служити доводом проти автономії. Виставляючи вимогу автономії, ні одна українська партія не мае на меті утворювати кордонні застави між Україною і Росією. Між тим, тільки це б могло стати на забаді розвитку продукційних сил країни. Остільки ж безпідставне і друге твердження д. Тучапського про малу кількість пролетаріата на Україні. Розвиток промисловости в останні роки збільшив значно цю кількість; коли додати до цього ще кількість хліборобського пролетаріату, ми побачимо, що відношення тут не меньше сприяючі для пролетаріата, ніж в Росії

Так на підставі цифр крок за кроком д. М. П. розбивае всі закиди д. Тучапського і робить поруч з цим строго наукову обоснову постуляту автономії. Д. Тучапському після цеї статті зоставалось одно: визнати себе переможеним і не пробувати обороняти далі те, що оборонити для нього не сила. Відомо, що р. с.-д. п. не відріжнялась знанням національного питання, і д. Лукашевич в своій першій статті дав доказ того, що він відносно цього справжній р. с.-д. Але він і після цього пробував обороняти свое відношення до автономії і цьому питанню присвятив нову статтю в числі 9 „Вѣстника Жизни“. Своїм завданням він ставить знищити ту обосновку автономії, яка зроблена д. М. П.; це він виконуе, треба признати, зовсім невдачно. Аргументація д. М. П. спиралась на факти економичної децентралізації, наслідком якої являеться децентралізація політична. На цей го-

ловний довод д. Тучанський цілком не звернув увагу, обмежившись полемікою проти окремих пунктів статті д. М. П.; результатом цього являеться те, що в статті е все, що хочете—навіть критика поглядів на національне питання Каутського і австрійскої с.-д.,—окрім одного—критики основного пункту поглядів д. М. П. Йому присвячено тільки кілька стрічок. Децентралізацію д. Тучанський розуміе цілком особливим способом. У нього вийшло, що децентралізація е не більш як розлиття капіталу по цілій країні—„безперечний факт росширення капіталістичної продукції скрізь, де істнують для того підходящі умови". Далі, зрозумівши так оригінально децентралізацію, д. Тучанський прийшов до виводу, що звязувати децентралізацію політичну з економичною е вульгарне розуміння історичного матеріалізму. Це і все, що сказано про основний пункт поглядів д. М. П. Решта статті присвячена критиці окремих висловів д. М. П. Тут з д. Тучанським трапляються де-які непорозуміння. Наприклад, Петербург у нього не відомо яким чином попадае в центр залізної промисловости. Далі, відкинувши істнування національної украінської культури, д. Тучанський все таки знайшов істнування на Украіні національного гніту. Досі уважалось, що національний гніт е гніт над національною культурою. Д. Тучанський рішив, що це щось инше, але що саме, на жаль, не определів. Слід також зазначити, що національний гніт д. Тучанського не перешкоджае розвитку класової боротьби пролетаріата, але його с.-д. все таки повинна знищити.

Зрештою д. Тучанський доходить до висновку, що коли автономія буде обмежуватись культурними справами, так її, властиво кажучи, можна і визнати.

Вся ця полеміка дуже цікава для характеристики тієї мішанини поглядів на національне питанне, яке панує в р. с.-д.. Д. Тучанський, змагаючись всіма силами оборонити догму „Искры", разом з тим не може не лічитись з потребами життя і врешті доходить до признання автономії.

Стаття д. М. П. цікава — сама по собі, як спроба обоснувати постулят автономії з соціаль-демократичного погляду. Вона потім вийшла окремою відбиткою.

Всім, хто цікавиться питанням про автономію — а кожен свідомий українець мусить цім цікавитись — необхідно прочитати цю брошюрку.

**В. Садовський.**

---

**О. Олесь. З журбою радість обнялась.** Поезії т. I. СПБ. 1907 ц. $1^1/_2$ карб.

Молодий, ще незвістний поет видав з таким заголовком збірку своїх віршів. І самий заголовок, і увесь зверхній вигляд книжки каже про щось *нове* в замірах поета. І справді, коли ми перечитаємо цю книжку, в нас лишається враження од свіжих форм української поезії. Очевидно, поет, як син свого часу, поставив собі ось яке завдання: зібрати, на людські очі поставити в гострих, иноді «вогненних віршах» болячки сучасного життя, його «журбу» і його «радість». Очевидно, у молодого поета запеклось на серці чимало тієї журби. Д. Олесь дивиться на світ, я б так сказав, очима «червоного сміху» російського письменника Л. Андреєва. І цей власне особистий погляд поета, цей крітеріум надає його віршам (не всім) характер пориваннів до поезії огнистої, дужої, сміливої, страшної, як саме життя. Страх, панування смерти проходить червоною смужкою через більшість віршів. Але це не рабський страх, не той жах, що веде до самовбивства, до сліпого одчаю. Ні! це той страх стіхійний, який тільки на хвилину холодом пройме душу людини, щоб запалити її огнем, обуренням, кликати до боротьби. Більшість віршів, на мою думку, пройняті як раз цим головним мотівом поезії д. Олеся. От наприклад вірші, на яких найбільше одбувся цей настрій:

Візьміть тене хмари, на крила свої...
Тіж тюрми, і ярма, і гніт на землі...
В сльозах мої сестри, і браття в кайданах,
Півкраю в курганах.
Ми бились шалено, як гірські орли,
Але вороги нас в полон узяли,

I кинули бранців за мури, за грати
Кати і пілати.
I знову народ наш у владі катів,
I знову народ наш в сітках пауків,
Що кров його теплу віки випивають,
Борців роспинають.
Візьміть мене, хмари, в безкраю блакіть.
Я з скаргами хочу до Бога летіть...
Коли ж він не вислуха скарги народні,
Я кинусь в безодні». (ст. 150)

Одчай захопив душу поета, але це тільки на хвилю. Ось зараз поруч з цими віршами стоїть рішуче бажання боротись до смерти.

Ми не кинемо зброї своєї:
Наше військо сміється, бьючись.
Наше військо в боях бенкетує,
Наше військо вміра сміючись (ст. 14).

Тут уже одчай виявляється не в лірічних сумних настроях, а в покликові змученної душі. З таких здебільшого переходів од одного настрою до другого, од «журби» до «радости», складається зміст багатьох віршів. I в цьому — хиба віршив д. Олеся.

Молодий поетичний талант не придбав ще собі певної сили, не ступив на певний шлях, і тому його поезії ще не виявляють якогось ясного, міцного настрою, поет не виявляє як слід своєї індівідуальности. А коли цього грунту нема в поета, то й його твори в цілому не можуть мати великого впливу. Настрої—от найкращий заголовок цієї збірки.

Все це треба сказати про громадянські поезії д. Олеся. Що до инших лірічних віршів, то вони роблять дуже гарне вражіння. Поет уміє малювати словами і згуки, і барви й настрої. Инші вірші настільки музичні, що так і просяться, щоб покласти на музику. Ця музичність лірічних віршів д. Олеся надає прикрасу і тим громадянським поезіям його, в яких єсть лірічний

елемент («Три мента», «На концерті», «Погребна пісня» та инші). Єсть у збірнику вірші, які повинні зайняти окреме місце— це вірші драматичного змісту, на зразок монологів. З серед таких найкращі: «Над трупами», та ті, що починаються так:

Ха-ха! ха-ха! Краса яка!
Усюди трупи... ха-ха-ха!
І хтось дурний роскидав скрізь
Рубіни крови, перли сліз (ст. 151).

В цих поезіях найбільше виявився безумний «червоний сміх», на підставі якого розглядає поет сучасне життя. Вірші «Над трупами» роблять велике враж́іння своєю експресією та згаданим вище умінням поета малювати настрої. Я дозволю собі подати ці вірши цілком. Ось вони:

Ви мужа убили: лежить він в крові.
Я тайни не знаю, за що ви убили,
За що в його чорний гвіздок в голові.
Він лікарь був добрий: його ви любили.
Я тайни не знаю, за що ви убили.
Хаїме, ти може що зле їм зробив?
Скажи-ж мені, любий, за що тебе вбили?
Ввесь вік ти боровся за волю рабів,
Для їх не боявся ні мук, ні могили...
Хаїме, мій милий, за що тебе вбили?
... Мовчить... І обличчя у його
За гріх не говоре нічого.
Ви сина убили: лежить він в крові...
Я тайни не знаю, за що ви убили,
За що в його чорний гвіздок в голові?
Він втішний був хлопчик: його ви любили...
Я тайни не знаю, за що ви убили...
Нухиме! ти може що зле їм зробив?
Скажи-ж мені, милий, ти ж маму кохаєш.

Ти ж так її дуже і завжди любив?
Скажи-ж мені, пташко... Ах! слів ти не знаєш!
Ти тільки «мама» одно вимовляєш...
Хто ж скаже мені, немовлятко?
Холодний, як крига, твій батько...

В цих віршах сила драматизму робить надзвичайно велике, страшне враження... Взагалі про збірку віршів д. Олеся треба сказати: поет має талант, але він ще не придбав собі певного шляху.

Даремно поспішав д. Олесь заводити до збірки своїх поезій чимало малесеньких, на чотирі рядки віршів: ці уривки та експромти не додають нічого нового до змісту книжки. Дивно ще й те: навіщо молоций поет, якому звичайно потрібно завоювати собі популярність, призначив за невеличку книжку своїх віршів аж 1 р. 50 к. Через таку ціну книжка не буде ширитись так, як їй би слід було. Але, звичайно, все це хиби більше зверхнього боку поезії д. Олеся.

Л. П—ський.

# Австрійська Україна в 1906 році.

Виборча рефора — найбільше питання біжучої хвилі в Австрії за 1906 рік. Українські партії в Галичині. Вічовий рух за виборчою реформою. Виборча реформа в парламенті і становище поляків супроти неї. Результати реформи для галицьких українців. Хліборобські страйки в східній Галичині. Культурне життя галицьких українців. Шкільне питання. Науково-просвітні інституції. † Д. Танячкевич і † О. Мончаловський. Буковина. Угорська Русь. Українські колонії в Америці.

В житті народів австрійської держави 1906 рік має трохи чи не таке саме епохальне значіння, як кінець 1905 року для народів держави російської: в 1906 році доконано виборчу реформу до парламенту на підставі загального, безпосереднього, рівного й тайного голосування. Цим положено початок справжньої демократизації державного ладу в Австрії. Рух за виборчою реформою розпочався ще в кінці 1905 року за ініціятивою австрійської соціяль-демократії і під безпосереднім враженням визвольного руху в Росії. Цілий 1906 рік переходила справа ріжні періпетії у законодатних сферах при живому відгуку найріжнороднійших кругів людности держави, яка реагувала всіма демонстраційними способами; цілий рік виборча реформа захоплювала уми й заповняла сторінки преси, і нарешті 1907 рік застає її вже прийнятою двома палатами парламенту, так що на черзі стоїть тільки оповіщення її законом, на підставі якого розпочнуться нові вибори до парламенту весною цього року.

Справа виборчої реформи в Австрії безконечно ріжниться од боротьби за волю в Россії: вона не коштувала австрійській людности й тисячної долі тих мук і крови, якими оплатила Росія заведення констітуційного ладу і тих ефемерних «свобод», під якими доводиться зараз нам жити. Кілька десятків років констітуційного ладу, хоча й далеко не ідеального, виробили в Австрії такі норми життя, такі відносини між властю й народом, що й боротьба за демократизацію держави була проведена шляхом мирних, культурних засобів, за незначними, порівняючи, ексцесами, і то сливе виключно на тій частині австрійської держави, яка була найбільше покривджена в усіх громадянських правах — у Галичині. Кріваву боротьбу над знищенням абсолютизму народи австрійські пережили ще в 1848 році, хоча прийшлось пождати аж до 1866 року, коли після сливе двох десятків літ панування реакції, силу абсолютизму було в край зламано нещасливою війною з Німеччиною, і парламентарний лад запанував уже безповоротно. Австрійський парламент був зложений попереду з делегацій од окремих краевих ландтагів-сеймів, і тільки в 1873 році були заведені безпосередні вибори з чотирма куріями: 1) курією великої земельної власности, 2) курією торговельних палат, 3) городською курією й 4) селянською курією. В 1896 році добавлено пяту — загальну курію, в якій мають право всі повнолітні громадяне держави, як ті, що мають право голосу в якій небудь з перших чотирьох курій, так і ті, що в жадній з тих курій голосу не мали. Загальність виборчого права, таким чином, установлена тільки з 1896 року, коли здобули його низько оподатковані, або й зовсім не оподатковані громадяне держави, що увійшли до пятої курії. Одначе безпосередність вибору мали самі лише перші три курії, а четверта й пята проходили двохстепенні вибори; щодо рівности, то можна сказати, що тут не було її зовсім: людність поділено на нерівні курії, при чому найбільше привилеїв мала перша курія, а найбільш покривджена була сама низча—пята курія.

Таке несправедливе виборче право впливало некористно для народів держави й на склад парламенту, даючи в нім перевагу найбільш забезпеченим і упривилейованим класам і роблячи пар-

ламент в значній мірі нездібним для творчої роботи, особливо те, що до парламенту перенесено з краєвих сеймів національні суперечки буржуазії всіх австрійських народів; особливо шкідливо відбивалась на діяльности парламенту чесько-німецька ворожнеча. За останнє десятиліття Європа була свідком ганебних скандалів, які мали своєю ареною австрійський парламент. В 1900 році парламент було роспущено, а з новим парламентом правительство обходилось тільки за поміччю § 14 констітуції, який дає йому спромогу влаштовувати державні справи без парламенту — імператорськими наказами. Постулат загального, безпосереднього, рівного й таємного виборчого права виставляла весь час австрійська соціяль-демократія та инші демократичні партії, агітації яких завдячує своїм істнованням і пята курія. З особливою силою прокинувся рух за виборчою реформою підчас австро-угорського конфлікту 1905 року. Ще більший вплив на цей рух мав всеросійський страйк в жовтні 1905 року, який зворухнувъ усю людність Австрії, і по всій державі розлилась хвиля мітінгів і демонстрацій, в урядженню яких взяла провід соціяль-демократія. Попереду правительство пробувало боротись оружною силою, допустивши проліття крови в самім Відні, але після грандіозної демонстрації і загального одноденного страйку 28 падолиста, в той самий день, одкриваючи сесію парламента, міністр-президент Гауч заявив, що правительство в лютому 1906 року предложить парламентові проект виборчого закону, опертого на загальному, безпосередному, рівному й тайному виборчому праві. З цього моменту перший період боротьби — у його гострій формі—можна вважати скінченим. 1906 рік пройшов у теоретичному виробленню проекту в урядових і парламентських сферах, в обсудженню його в пресі і на мітінгах. Нас інтересує безпосередно виборчий рух в Галичині і значіння всієї реформи для української людности держави, через те ми і спинимось виключно на тому, як відбувався той рух на галицькій землі, як трактовано при реформі права української людности, яка вийшла найбільш покривдженою на користь «братів поляків» і при новому законі, але для того, щоб ясніще

уявити собі хід і виборчого руху, і парламентських пертрактацій над правами українців при новому законі, нам треба дати короткий нарис загального становища Галичини з початком 1906 року і розкладу партій української частини її людности.

Галичина — класичний край національного антагонізма з тою характерною прикметою, що тут іде боротьба не за перевагу між двома сильними націями, як наприклад в Чехії, але ми маємо тут дві однакові по числу нації, з яких одна нагорожена всякими привилеями в політичному, соціяльному й економічному відношенню і, опіраючись на «історичні права» та «стан володіння», давить і гнобить другу націю, намагаючись стерти її з лиця землі, зденаціоналізувати і поглинути, щоб зміцнити на її кошт свій власний національний організм. Ці дві нації—поляки й українці. Перших в Галичині (по офіціяльним данним 1900 року) 3988702 (сюда зараховано 200 000 українців-католиків і 810 000 евреїв), а других—3 074 449. Поляки живуть компактною масою, яко сільська людність, тільки в західній Галичині, в східній же сільська людність—українська, а поляки мешкають там, яко поміщики й урядовці. З 1867 року, коли віденський уряд покинув свою думку понімечити східній бік держави, Галичина зробилась польським Піемонтом, зерном будучого відродженого польського королівства в традіційних межах «од моря до моря». Вона повинна плекати польську культуру й зберігати духовні надбання польської культури так, щоб вони розпросторювали свій вплив і на російську Польшу і на Познань. Хоча галицькі поляки не витворили нічого з обсягу думки, літератури, журналістики й умілости, щоб могло зрівнятися з тим, що зробили їх російські земляки, але Галичина з їх погляду явилась тіею теріторією, котра мусить нагородити втрати польського «культурно-колонізаційного» руху, який він поніс в Німеччині й у Россії; український народ в Галичині з його землею мусить угноїти собою грунт будучої реставрованої Польші і надолужити її втрати на сході й північному заході. За пятьсот літ свого нероздільного панування в Галичині поляки не змогли, не дивлячись ні на перевагу своєї державности й культури, ні навіть на унію, полонізувати україньс-

кий народ; в 19 століттю українці відродились до нового національного життя і заявляють свої права на громадський і культурний розвій та на економічне забезпечення. Над темною масою хлопів і такого ж темного й приниженого уніятського духовенства зьявилась молода інтелігенція, яка стає на чолі народного руху. Але що польській шляхті, яка недавно ще позбулась права володіння над душами цих хлопів і зберегла в своїх руках тільки зрошену їх потом і кровью землю, що їй до справедливих прав українського народу?—«tu niema Rusi»—відповідає вона, тута панує польське історичне право! Австрійський уряд, який в першій половині 19 столітія сам підтримував українців у їх перших слабих кроках на полі громадського життя, вбачаючи в них вірних «тірольців сходу» і противвагу полякам, тепер з 1866 року віддає Галичину в руки польської шляхти, яка в особі свого консервативного «кола» у віденському парламенті стає вірною подпорою уряду. І ось наслідки польсько-української рівноправности в Галичині: поляки шлють до віденського парламента 78 послів, українці — 8; у львівському сеймі засідає на 161 послів—13 українців. В залежности од того українські потреби упосліджені до останньої міри і скрізь і у всьому приносяться в жертву інтересам польським. Щоб не бути голословними, досить пригадати, що на задоволення економічних і культурних потреб західної Галичини сейм завжді робить безмірно більші асігнування, ніж на подібні потреби східної (чисто-української по своїй сільській людности) Галичини. В руках у польських поміщиків «право» пропінації (горілчана монополія), і це право вони продали краю недавно за 124 міліони корон, задержавши за собою виключне право аренди горілчаних заводів. У руках поміщиків ліси й пасовиська. Цим вони держать в залізній залежности селянина, обтяженого цілим рядом середньовікових правил—аж до заборони вбити зайця на свойому власному городі,—право полювання мають тільки поміщики. Злидні, безземелля, низька заробітна плата (16 — 40 коп. в день на своїх харчах дорослому сільському наймитові в літню пору) женуть українських селян в еміграцію до Америки. Щоб не згубити де-

шевої робочої сили, польські пани в сеймі ставлять всякі перешкоди еміграційному рухові наших селян аж до заборони українського бюро праці, яке мало метою направляти українських селян на гарні заграничні заробітки. Таке бюро довелось одкрити на теріторії Німеччини. В той самий час польська шляхта нічого не має проти колонізування східної Галичини мазурськими селянами,—мовляв збільшується польский елемент. В 1904 році засновано польський колонізаційний банк,—pendant до пруського колонізаційного банку в Познані. Поляки мають в обох частинах Галичини 49 середніх шкіл; українці—5. Народних шкіл до 1867 року, цеб-то до запанування польського режіму в краї, було українських і польських шкіл в такому процентовому відношенню: 42,6 і 54; тепер українці мають 36,7, а поляки 62,7 процентів загального числа народних шкіл. Про польсько-українську рівноправність у львівському університеті нашим читачам, певно, добре відомо після недавніх подій у Львові. Позволимо собі навести ще цифрові данні асігнувань сейму на польські культурно-просвітні інституції й на українські. В бюджеті 1904 року на польські приватні школи призначено субсідії 73,830 корон, на українські—10,400. На Краківську Академію Наук призначено 79,000 корон, на Наукове Товариство імени Шевченка у Львові, яке розвиває далеко інтенсівніщу видавничу діяльність, ніж та Академія,—10,000. На польський театр призначено 119,000 кор., на український — 18,500. На піддержання польських історичних памяток 48,220 кор., українцям—нічого [1]. На польські сільсько-господарські спілкові организації призна-

---

[1]) Не можемо не згадати тут ганебної історії з реставруванням польського королівського палацу в Кракові, т. зв. Вавелю. В кінці 1905 року відбулась передача австрійському цісареві, яко польському королеві, замка польських королів на Вавелю в дарунок од поляків. Реставрація цього замка коштувала милійони, які стянуто шляхом податків з українських селян. Не помогли протести українських послів у сеймі, не помогли протести в пресі і на вічах: українці з своєї кешені виплатили жертву для польської пихи.

чено 659,274 кор., на українські («Просвіта», яка організувала цілий ряд спілок, кас і потребительських та инших подібних товариств)—4,000. Польські добродійні товариства дістали 45,000 субсідії, українські — 1,800. «Рівноправність» з цих цифр виглядає досить виразно.

Супроти польської політичної сили й соціяльно-економічної переваги, супроти польського шовінізму, од якого не вільні такі поступові польські партії, як соціяль-демократична (порівн. її відношення до недавнього ювилею облоги Львова Хмельницьким), виступає українське громадянство розбитим на партії й на фракції і розколотим у самій сердцевині на два ворожих табори-український і москвофільський. Правда, москвофільство, якому найстрашніщий удар завдав упадок абсолютизму в Росії, слабне з кожним роком, доживаючи свої останні часи, але всеж і досі ще це—значний тормоз для громадського поступу української людности. Щоб легче уявити собі вічовий рух, який повстав 1906 року за виборчою реформою, і щоб уяснити собі взаємні відносини сил українських і польських, представлених в парламенті, вважаємо потрібним познайомити читачів з сучасними українськими партіями в Галичині, які виступали в 1906 році на громадській арені [1]).

В Галичині зараз маємо три українські партії: національно-демократичну (головний орган її «Діло» істнує з 1880 року), радикальну («Громадський Голос») і соціяль-демократичну («Воля», «Земля і Воля»); окремо стоїть невеличка група посла Ол. Барвінського з газетою «Руслан», яка додержується лояльности відносно уряду й польських урядових кругів, лише іноді переходячи в легку опозицію чисто національного характеру, коли ті круги занадто яскраво виявляють своє українофобство. Партія національно-демократична, безперечно, найсильніща й накраще

---

[1]) Для цього ми користуємось статею М. Лозинського в «Літ.—Наук. Вістн.», 1906, II. Праці цього видатного галицького публіциста взагалі дуже цінний матеріял для ознайомлення з життям Галичини за останні часи.

зорганізована з усіх трьох; вона повстала в кінці 1899 року з давньої народовецької, принявши в загальній основі програму радикальної партії, усунувши тільки яскраво зазначений соціялізм і антіклерікалізм радикалів. До новоутвореної партії увійшли кілька радикалів (Іван Франко, Євген Левіцький, В. Охрімович). Партія не виконала тих надій, які покладались на неї, хоча їй вдалось широко роспросторити свою організацію і взяти в свої руки національну українську політику Галичини. Нац.-демократична партія рішучо зірвала всякий союз з москвофілами, що їй треба поставити в заслугу; в значній мірі підтримувала вона страйковий рух 1902 року і у виборчій агітації 1906 року взяла широку участь. Діяльність партії—що до її зъїздів, роботи комітетів, провадиться досить конспіраційно, і до преси доходять скупі відомости про неї, навіть спровоздання з партійних зъїздів не цілком дрюкуються в партійному органі «Діло». В значній мірі кадри партії складаються з духовенства, хоча тепер вона не має вже того клерікального характеру, як давня народовецька. Головні діячі партії—люде світські. Лідером партії можна вважати, обік офіціяльного її проводиря—посла Ю. Романчука, талановитого політика й бесідника адвоката Ев. Олесницького.

Радикальна партія, яка віддала такі значні послуги справі політичного освідомлення українського селянства в Галичині в початку 90-х років, з того часу, як від неї одкололись соціяль-демократична і національ-демократична групи інтелігентів, стала «на мертвій точці». Були проби недавно оживити її, воскресивши ті світлі традиції партії, які пустили глибокі коріння в галицькому селянстві, в ті часи, як духовним вождем партії був М. Драгоманов, а в рядах її такі діячі, як Ів. Франко і М. Павлик; але проби ті можна вважати невдатними, і партія переживає сумні часи. Відновлений орган її «Громадський Голос» більше тільки дратує духовенство своїм крайнім антіклерікалізмом—часами в досить грубій формі, ніж приносить користь справі освідомлення мас. Радикальна партія підтримує організацію «січей» і в своїй газеті подає хроніку січового руху й багацько

кореспонденцій про нього. Найбільше прихильників має вона серед селян на Покуттю (південно—східний бік Галичини).

Українська соціяль-демократія, яка становить складову частину соціяль-демократії австрійської, обьеднаної на прінціпі федералізму, визнаному на брюнському зьїзді 1899 року, не проявила особливої живучости. Міський пролетаріят в Галичині здебільшого спольщено; останніми часами почали соціяль-демократи свою агітацію по селах, але, крім збаражського повіту, агітація та до серьйозних наслідків ще не привела. Значнійші організації по містах істнують тільки у Львові, Станиславові й Відні—серед тамошніх українських робітників. 2—3 видатніщих агітаторів і діячів партії (М. Ганкевич, С. Вітик, Т. Мелень) переважно виступають на вічах, які влаштовують польські соціяль-демократи. Партія має дві невеличких газети—«Волю» у Львові і «Землю і Волю» в Чернівцях. В січні 1906 року відбувся партійний зьїзд у Львові, при участи делегатів від польських соціялістів і українських соціяль-демократів з Росії, а також кількох десятків селян Збаражського повіту.

Москвофільська партія, як ми вже зазначили, хилиться до упадку. Після того, як вона стратила моральну й матеріяльну піддержку з Росії, де вже стало не до неї, з ослабленням бюрократичного абсолютизму в Росії, москвофіли загубили точку опори і вся їх ідеологія опинилась у повітрі. По інерції ще відбуваються іноді зьїзди партії; значні матеріяльні засоби, як, наприклад, узурпований москвофілами «Народний Дім» у Львові, дають їм змогу видавати далі свої газети «Галичанинъ» і популярне» «Русское Слово» та ще пару нікмечних листків, і підтримувати ріжні москвофільські інституції й товариства, засновані паралельно зо всіма подібними інституціями українськими. Характерною рисою в житті москвофільського напрямку являється новіща течія серед молодших його членів, яку можна б назвати ліберальною, котра заявляє про свою прихильність не до урядової Росії, але до народньої і зі співчуттям відноситься до визвольного російського руху. Але, як і старі, так і молоді москвофіли все більше тратять грунт під собою, і навіть появлення

тієї новіщої течії есть признаком лише близької агонії всього напрямку, який приніс таку безмірну шкоду для українського народа в Галичині.

Рух за виборчою реформою, який піднявся по цілій Австрії, з особливою силою прокинувся серед галицьких українців в нечуваній досі мірі. Всі три українські партії виступали солідарно, і бесідники однієї партії раз-у-раз виступали на вічах, скликаних иншою партією, забувши на де-який час партійні суперечки. По самих глухих закутках відбувались віча, на яких збірались сотні й тисячі народу. Відень завалювали сотнями телеграм з резолюціями, в яких ставилось домагання загального, безпосереднього, рівного й таемного голосування. Особливо імпозантно вийшло всенародне віче, скликане національно-демократичною партією в початку лютого у Львові на площі Високого Замку, де зьїхалось понад 40,000 народу з усіх сторін галицької України. За скликанням того віча агітували по краю всі три партії і на самому вічу промовляли поруч себе національ-демократи, радикали й соціяль-демократи. В резолюціях, поставлених Євгеном Олесницьким і одноголосно прийнятих велелюдним зібранням, містилось жадання загального, безпосереднього, рівного й таемного виборчого права, протест против усяких виїмкових постанов, у проекті реформи зроблених з метою покривдити народні маси Галичини, порівнюючи з иншими краями Австрії або східну, українську частину Галичини в порівнанню з західною польською, домагання виборчого трібуналу, щоб забезпечитись від виборчих насильств, заява, що тільки справедлива виборча реформа покладе основу для мирних відносин між обома народами Галичини.

Москвофіли змушені були силою ходу подій теж прилучитись до загального руху, але свою агітацію вели окремо від українських партій, і в самий день всенароднього віча на Високім Замку скликали й собі віче у Львові в залах «Народного Дому», куди зібралось, коли вірити москвофільським газетам, біля 6000 народу. Резолюцію в головних точках ухвалено подібно до української.

Перший проект виборчої реформи, вироблений бароном Гаучем, призначав число членів парламенту 455 (замість давніх 425). З них на Галичину припадало 88 посольських мандатів: 61 для поляків, 27 для українців. Проект цей не задовольнив ні тих, ні других. Проти проекту виступило консервативне польське «коло», яке підтримувало заходи «всенімців» у справі відокремлення Галичини і виділення її в окрему країну на взір Угорщини, з самостійним парламентом. І всенімці, і коло польське були, кожне по свойому, заінтересовані в цьому відокремленню: всенімці бажали надати австрійській державі чисто німецький характер і, бачучи, що по урядовому проекту німці мали б у парламенті 205 послів, а ненімецькі народи 250, рішили домагатись того відокремлення, бо тоді од 250 ненімців відпало б 88 галицьких послів, і, значить, німцям була б запевнена перевага. Поляки, боячись, що при демократичному прінціпі загального і т. д. права вони втратять своє верховодне значіння в парламенті, коли зайде там мова про галицькі справи, теж уважали вигіднішим для себе відокремитись і порядкувати в Галичині вже по свойому. Одначе проект польсько-німецької спілки був відкинутий в парламенті. В Галичині проти нього повстали всі українські партії, а з польських тільки соціяльдемократи і селянська партія. Одначе польське коло не спинилось на цьому в своїх заходах проти реформи і поставило ряд домагань, які б і при новому законі забезпечували полякам перевагу над українцями. Австрійський уряд змушений був рахуватись із поляками. Не помогли резолюції українських віч, гарячі голоси в пресі, не помогла спеціяльна депутація до імператора; ця депутація, в складі якої було двоє членів палати панів (митрополіт граф Шептицький і єпіскоп Чехович), двоє послів до парламенту (Ю. Романчук і Король), два члена сейма (єпіскоп Хомишин і Олесницький), здобула авдієнцію в імператора і в самих лояльніиших висловах просила його, щоб «східна Галичина і український народ що-до безпосередности виборів були трактовані однаково з иншими краями і щоб також одержали число мандатів відповідне величині краю і числу населення».

Депутація ця, доповнена ще кількома видатними українськими діячами, була і в барона Гауча, але, крім загальних обіцянок, що «український народ буде задоволений, як слід», і закликів до тихого й мирного поводження, не почула нічого, що давало б справді надію на справедливе відношення до потреб українського народу в справі реформи виборчого закону. Віче на Високім Замку в своїй резолюції, між иншим, заявило про свою солідарність з цією депутацією.

Після невдатного торгу з польським колом за число галицьких мандатів, Гауч мусів піти в одставку. Проект його, який призначав українцям 31% мандатів замість 43%, які належать українцям (поляки та евреї становлять 57% галицької людности, и українці—43%), не задовольнив і другу сторону. Місце Гауча заняв бувший намістник Буковини князь Гогенлоге. Він предложив новий проект: з загального числа 494 мандатів Галичина мала дістати 102 мандата, з них 25—28 для українців, а решту—поляки. Галичина поділялась на 32 городських округа і 35 сільських. В городських округах усі 32 мандати запевнялись за поляками, а з сільських 16 округів західної Галичини давали полякам 32 мандати, а в східній Галичині по одному мандату в 19 округах здобували українці, а другий мандат в 11 округах здобували поляки і в 8 українці (сільський округ дає 2 мандата). На скільки покривджено було українців у проекті Гогенлоге на користь поляків, буде видно з того нерівного поділу округів, який давав змогу 54518 поляків оббірати одного посла і 104671 українців теж одного. Взагалі проект Гогенлоге давав полякам 73,5% мандатів, українцям 26,5%.

Гогенлоге продержався на своїй посаді тільки місяць і мусів піти слідом Гауча через новий конфлікт з Угорщиною. Наступник Гогенлоге борон Бек прийняв цілком проект Гогенлоге і передав його до виборчої комісії парламенту. Та комісія поробила незначні зміни в проекті: усіх послів у парламенті має бути 514; до 495 мандатів урядового проекту комісія додала 19, розділивши їх між окремими країнами й народами. Галичина здобула до призначених їй проектом Гогенлоге 102 мандатів ще 4 (поляки

3, українці 1 мандат). Таким чином Галичина посилатиме до парламента 106 послів: поляки—78, українці 28. «Коли взяти, говорить М. Лозинський [1]), під увагу тільки вкраінську територію, східню Галичину, то побачимо, що проект призначує на ній українцям 28 мандатів, а полякам 30. Це значить, що виборча реформа, яку тепер робить Австрія, чинить український народ на його власній землі політичною меншістю».

Всі протести й внесення, які робив український посольський клуб у парламенті (до нього належить 8 послів: Король, Кос, Романчук, Яворський, Барвінський Гладишовський, Длужанський і Мандичевський), нічого не помогли: парламент відкинув усі їх домагання й поправки. Українські посли змушені були до пасівного опору, обібравши формою його—сецесію. Посол Романчук іменем своїх товаришів зложив заяву, що українські посли більше не братимуть ніякої участи в народах нац реформою і роблять одвічальними за шкідливі наслідки її для українського народу всіх тих, хто був її причиною; кінчається ця заява словами: «правительство і партії палати послів не зважили на найсправедливійші і найуміркованійші домагання українців, й обіцянки, данні їм короною, що з ними буде поступлено справедливо й рівномірно, не сповнено. Становище українців ні в чому не змінилося. Те, що вони мали дістати, віддано иншим... Ми, заступники українського народу, не можемо помагати обдирати його з прав через дальшу участь в ухваленню цього закона. Ми констатуємо, що коли український народ досі вірно справляв свої обовязки супротив держави й корони, вони своїх обовязків супротив українського народу не додержали. Через це в імени українського народа оголошуємо торжественний протест проти цього рабунку його прав. Заявляємо, що не признаємо за закон цих ухвал, якими знасилувано нас, і які австрійську державу покривають соромом. Всіх тих, що винні цим ухвалам, робимо одповідальними за їх наслідки. З цього часу не братимем участи

---

[1]) «Нова Громада», 1906, кн. 10, ст. 123.

в нарадах над виборчою реформою» [1]). Центральний орган українськоі національно-демократичноі партіі—«Народний Комітет» оповістив у «Ділі» (ч. 229) «Протест украінців галицькоі землі» проти принятого в комісіі проекту виборчоі реформи. Само собою, обидва протести реального значіння й впливу на вироблення закону не мали, полишивши хіба слід в душі украінського народа, додавши ще тіеі ненависти, яку викликало ганебне поводження з ним шляхетсько-польськоі правлячоі кліки. Палата послів і палата панів прийняли проект реформи, і нові вибори розпочинаються зараз уже на підставі нового закону. При всій своій несправедливости що до украінців новий закон мае ще ту невигоду для них, що змінити його можна лише тоді, коли на це згодиться половина послів з Галичини; а тепер сливе 3/4 числа послів складають поляки. Ясно, що зміни тіеі дуже важко буде добитись.

Висловивши протести, заявивши про кривду украінському народові при заведенню нового закону, украінські політики беруться вже до виборчоі агітаціі, щоб запевнити собі й ті придбання, які належать ім по новому закону. Всеж таки, як не як, украінці здобувають в Галичині 20 нових мандатів, а всього матимуть разом з украінськими послами з Буковини 33 голоси в парламенті, що становитиме вже де-яку силу.

---

Літній сезон 1906 року в Галичині зазначився цілим рядом хліборобських страйків, які нагадали знаменитий страйк 1902 року. Щоб зрозуміти, на скільки становище сільського робітника в Галичині примушуе його братись за такі гострі способи боротьби, як загальний страйк, досить пригадати, що плата сільського робітника в саму гарячу пору не перевисшуе 40 коп. на своіх харчах, і навіть така ціна е здобутком великого страйку 1902 року. Уже з весни то тут то там почали вибухати страйки, і галицька адміністрація кидалась втихомирювати іх з таким же

[1]) «Рада», 1906, ч. 55.

запалом, з яким у Россії винищується «крамола». З приходом літніх робот польські власті приготовились до формальної війни, а в червні намістник Галичини, граф Потоцький (той, що насаждає у нас на Україні «інтензівну культуру», нищачи селянські сади—див. про це «Украин. Вѣстн»., ч. 10, статя В. Доманицького), видав універсал «До селянського населення», в якому обіцяв, що «де буде потреба, там виступлять жандарми і військо, котрі можуть насильство оружжем відперти... щоб забезпечити всюди спокій і свобідну працю для кожного... Де свої люде не хотіли б працювати, там переведуть жнива чужі люде, котрі заберуть заробіток, а місцеве населення потерпить страти, які вже не вернуться»[1]. Вельможний граф додержав свого шляхетського слова: надійшло літо, страйки почали вибухати, і власті взялись до роботи: «де тільки політична власть сподівалася страйку, туди заздалегідь приводила жандармів і військо. Всі політичні волі касувалися, а зачинався военний стан. Кожного, хто поважився агітувати за страйком, арештували, вигадуючи на його якесь злочинство, та замикали до-слідчої тюрми. За найменчий опір жандармові чи політичному урядовцеві та й загалом за все, за що суд не міг би засудити, засуджувала політична власть, в супереч констітуційним законам, «адміністраційним робом», цебто на підставі перед-констітуційних цісарських наказів. Одно слово—справжній военний стан, на скільки він можливий при формальнім істнуванню констітуції»[2]...

Судові власті перевели цілий ряд аграрних процесів, видаючи дуже строгі засуди, бажаючи терорізувати селян, щоб не допустити в будучині до страйків. На скільки урядовий терор в силі заспокоїти аграрний рух, на це бачимо чимало прикладів і в себе дома. А що галицькі власті провокують у себе аграрний терор з боку селян, на це вже єсть фактичні докази...

---

[1]) «Літ.-Наук. Вістник», кн. VII, ст. 158.

[2]) «Нова Громада», X, ст. 127, статя М. Лозинського «Вісти з Галичини».

Культурне життя галицької Украіни в 1906 році йшло своїм звичайним шляхом розвитку, виявляючись в зрості культурних і просвітних организацій, у розвитку шкільництва, журналістики у збільшенню літературного й наукового видавництва. Тяжкі обставини політичного життя Галичини приводять до того, що всякі здобутки на чисто-культурнім полі доводиться украінцям виборювати з тяжкими зусиллями у поляків, і через те культурні справи приймають характер політичний і стають гаслом політичноі боротьби. Кожну нову гімназію, кожну нову кафедру в університеті доводиться брати з бою, витрачаючи на цю боротьбу сили, які, при инших, більш счасливих обставинах, мусили б іти на боротьбу за чисто-політичні й соціяльно-економічні потреби украінського народу. Значну участь, як духовну, так часом і матерьяльну, брали до останнього часу в життю Галичини украінці російські. Теперь сконстатовано, що така участь за 1906 р. значно ослабла. Ми не вважаємо, як де-хто, таке ослаблення співробітництва украінців у культурнім життю Галичини за обьяв якогось сепаратизму, а признаєм це цілком природним зьявищем: тільки теперь украінцям російським одкрились двері для культурноі роботи у себе дома, і нема нічого надзвичайного в тім, що вся іх увага звернулась на своі хатні справи, що вся іх енергія пішла на те, щоб положити у себе підвалини національноі культури, бо кожна пропущена хвилина грозить безповоротно втратити позіцію. Як не як, украінський елемент в Галичині здобув собі позіцію безмірно міцнійшу, ніж на Украіні російській. Нам пригадуються слова проф. М. Грушевського, сказані ще в самім початку 1901 року про випробовання моральноі сили Галицькоі Украіни, відбуте за останні десятиліття, — чи може вона двигати на своіх плечах, без помочи инших украінських земель національний тягар: «Галичина частю витримала цю пробу. Хоч як дорога й цінна нам участь земляків з инших частин Украіни, але річ очевідна, що ця участь вже есенціонального значіння в розвою нашоі національноі роботи не має: Галичина, в загалі австрійська Украіна, в найгіршім разі може стояти своіми власними силами... Украінська нація від національноі смерти за-

безпечена—смерть перелетіла над нею»... [1]) Признаючи всю шкідливість усякого сепаратизму між ріжними частинами української землі, коли б тільки він прокинувся, і вірячи, що з зміцненням українства в його природнім осередку—наддніпрянській Україні—тим самим підіймуться шанси й його окраїн, ми вважаємо невідкладною потребою часу—звернути всі наші сили на це зміцнення у себе в Росії; через те й часове зосередження уваги наших українців виключно на своїх місцевих справах признаємо цілком оправданим з точки погляду й всеукраїнських інтересів.

Стан української школи в Галичині, як справедливо говорить М. Лозинський [2]), цілком залежить від політичного й соціяльного становища вкраїнського народу в Галичині: упорядкувати як слід українську школу в Галичині, значить — перше всього зруйнувати те політичне і соціяльне поневолення, яке налягло там на український народ. Поляки не тільки не дають українцям засновувати нові школи, але докладають ріжних заходів, щоб український народ як найменше скористався і з тих шкіл, які він має зараз. До таких заходів безперечно належить розпорядження краєвої шкільної Ради, які мають на меті обмежити вступ селянських дітей до середньої школи взагалі і не допустити спеціяльно українських дітей до гімназій, щоб таким чином перешкодити витворенню української інтелігенції. До таких же заходів можна зарахувати й сістему, яка прикладається до українських народніх шкіл: обставляти ті гімназії так погано і обсажувати вчительський персонал такими силами, щоб відвернути українське громадянство від тих гімназій. Німим протестом проти цієї сістеми були в минулому році численні самовбійства серед учнів українських гімназій, які глибоко зворушили українське громадянство і довго служили предметом діскусії для преси. З конкретних здобутків 1906 року для середньої української школи можна вважати тільки одчинення при польській гімназії в Бере-

---

1) „Літ.-Наук. Вістник", 1901, II, ст. 86.

2) „Нова Громада", XI, „Українська школа в Галичині", ст. 71.

жанах паралельних відділів при І й II класах, де де-які предмети викладатимуться українською мовою. Це — замість повної гімназії, якої домагається українське громадянство (недавно відбулось селянське віче при участи 3.000 чоловік, на якому ухвалено домагатись повної української гімназії в Бережанах). Досі українці мусять обмежуватись 5 гімназіями, де страшенний наплив учнів. Поляки мають 49 гімназій і реальних шкіл, і на черзі стоїть спольщення німецької гімназії в Бродах.

Становище народної української школи в Галичині дуже сумне, і 1906 рік не приніс ніяких поліпшень для неї. По прежньому українська школа має утраквістичний, цеб-то польсько-український характер, по прежньому краєвий шкільний уряд старається заміщувати вчительські посади поляками й польками, які являються польськими національними агітаторами, вчать дітей відноситись з призирством до всього українського, натомість возвеличують історичну Польшу, польську мову й письменство— яко шляхтські, панські. На скільки це відповідає прінціпам педагогії, коли вже не завданням української школи, яко такої, нехай судить читач. Єдиним проблеском у цій справі являється початок організаційного руху серед українського вчительства, змагання засновувати приватні вчительські семінарії, що збільшить кадри українських учителів і підійме їх моральний рівень.

В справі університетській, яка вже в нинішньому 1907 році приняла такий гострий характер одвертого руху, треба зазначити обьяви тої внутрішньої війни між польськими університетськими властями і вкраїнським студентством, що послужили прологом до грандіозної демонстрації в січні цього року. В лютому 1906 року дійшло вже до бійки і «барікад», спровокованих ректором Глюзінським. Незабаром після того відбувся зьїзд української молодіжі з вищих шкіл Австрії, на якому ухвалено резолюцію, що вся українська академічна молодіж «висловлює українським студентам львівського университету своє признання за їх боротьбу за здійснення постулату самостійного українського університету у Львові та закликає їх, щоб у найблизшім часі ще з більшою енергією як досі повели акцію в раз прийнятім на-

прямі». Незадоволення росло протягом усього року; на кожному кроці українських студентів ображували в їх національному почуттю, кривдили в правах, аж доки не довели до тих подій, свідками яких ми були недавно.

З народопросвітних інституцій галицької України найповажніща — «Просвіта». Відогравши значну ролю в ділі культурного розвитку галицького селянства, останніми роками це товариство засвоїло собі якусь рутинність, що являлось тормазом до дальшого розвитку, і що почало викликати протести з боку самих селян, як це виявилось на загальних зборах «Просвіти» в літку 1906 року. На цих зборах відчитано справоздання, досить неясне з боку цифрових даних, хоч там і згадувалось про здобутки т-ва за 37 років його істнування: «десятки тисяч членів, мілійони примірників книжок, тридцять і кілька філій у краю, півтора тисячі читалень... нові економічні організації на полі промисловім, в спілках молочарських і господарських». В 1906 році «Просвіта» мала 17478 звичайних членів (які вступили до товариства з часу його заснования), 35 філій і 1550 читалень. В кінці року в товаристві здійснено де-які реформи в організаційній справі, утворено кілька нових комісій, які мають занятись запомогою народові що до справ економічних, і ухвалено видавати часопись «Письмо з Просвіти», яка почала виходити вже з нинішнього року.

Самою солідною культурною інституцією на Галицькій Україні, що має всеукраїнське значіння, являється Наукове Товариство імени Шевченка у Львові. Сподіваючись подати на сторінках нашого журналу докладнійший нарис його діяльности за минулий рік, ми зараз згадаємо тільки заснования при Товаристві Статистичної комісії. Завданням цієї комісії являється «справлення офіціяльної статистики, її планів і техніки: вона має звернути увагу на явища, полишені офіціяльною статистикою, вказати на недокладности, які виникають з невідповідних схем і способів, якими збірається і групується нею матеріял, і запомогти їх поліпшенню... При успішній організації статистичної роботи комісія, очевидно, буде в стані дати й безпосередно від себе

цінні причинки до пізнання нашого суспільного, культурного й національного життя» [1]). Коли пригадати, до якої тенденційности доходить польська офіціяльна статистика в Галичині, скільки аргументів черпають з її фальшивих матеріялів польські верховодячі круги проти культурно-національних домагань українців, то ясно буде, що успішний розвиток Статистичної комісії Наук. Тов. ім. Шевченка матиме не тільки наукове, але й величезне громадське значіння, тому й саме її заснування ми вважаємо за факт грамадської ваги.

---

В 1906 році галицьке громадянство понесло втрату в особі о. Данила Танячкевича, одного з видатніщих і сімпатичніщих народовців старшого покоління. Покійний Танячкевич—фігура надзвичайно орігінальна й інтересна. Виховавшись під впливом перших ідей українства, принесених до Галичини разом з поезіями Шевченка в 60-ті роки, перейнявшись глибокою любовью до народу і, разом з тим, не маючи елементарних наукових відомостей про соціяльні й економічні справи, Танячкевич був щирим робітником на народній ниві, на скільки ту роботу розуміли кращі представники його покоління. Живучи серед злиднів, він носився з широкими проектами, які, на його думку, могли усчасливити його народ, завязував зносини з такими людьми як Драгоманов; але громадський розвиток Галичини ішов, хоч поволі, але певнинно шляхом звичайної еволюції, яку відбуває кожний народ в Європі, і Танячкевич почав одставати од того розвитку; він був де-який час послом до парламенту і належав там до опозіції, але прокласти нові шляхи для української політики йому не судилось. Він виявляв собою нам ідеальну постать священика-народолюбця з творів Франка («Панські жарти», «Місія»), але реальне життя розбивало всі його плани й ілюзії. Останні роки свого життя він одійшов од ширшого руху, хоча

---

[1]) «Літ.-Н. В.», 1906, VIII, М. Грушевський, «Із статистич. комісії Наук. Тов. ім. Шевченка, ст. 309.

ще появлявся на ріжних зъïздах і вічах, одушевляючи слухачів своїми гарними й надзвичайно щирими промовами. Він був живою памяткою молодих років українства на галицькій землі, на-пів романтичною фігурою.

Москвофільська партія в 1906 році втеряла одного з своїх лідерів — Осипа Мончаловського. Енергійний діяч, талановитий журналіст і бесідник, небіжчик оддав усі свої сили на боротьбу з українським напрямом у Галичині, був щирим прихильником «істинно-русских» людей у Росії, до яких їздив за духовною й матеріяльною поміччю; в своїй боротьбі з українством не розбіравсь у засобах, і коли москвофіли мають повне право оплакувати в ньому одного з своїх стовпів і називати його смерть невинагородженою втратою, то прихильники щирого демократизму й поступу, а разом із тим дійсних інтересів українського народу в Галичині, ніяк не можуть згадати його «не злим-тихим словом».

---

Друга після Галичини українська країна Австрії—маленька Буковина жила в 1906 році, як і раніш, далеко меньш бурхливим життям, ніж Галичина. Правда, рух за виборчою реформою прокинувсь і там, але він не прийняв такої гострої форми, як у Галичині, так само як і парламентські відносини на Буковині не мали такої загостреної форми, як там. Довгий час українці на Буковині держались т. зв. правительственної політики, за що в нагороду дістали де-які концесії на культурно-національному полі. Потім, в початку 900-х років демократичні політики українські, румунські, німецькі й жидівські злучились в один «Вільнодумний Союз», який скоро роспався. Тепер українці виступають самостійно і організують свою, так звану народню партію, дуже близьку до нац.-дем. в Галичині. Органом її є газета «Буковина» і популярна «Руська Рада». Народня партія—найсильніща в Буковині. Один з проводирів її посол до парламенту Миколай Василько, здібний політик, був представником взагалі австрійських українців у парламентській комісії в справі виборчої реформи. Останні часи почала організовуватись на Буковині й українська

соціяль-демократія, обмежуючись поки діяльністю по містах. Вона видає й свій орган «Земля і Воля». Москвофіли, які давнійше верховодили в краї, тепер втеряли всяке значіння і виявляють з себе тільки малу консервативну групу, яка вступає в союз з румунами, щоб боротись з українцями. В початку минулого року буковинців інтересувала справа розділу черновецької православної епархії (буковинські українці—православні) на румунську й українську частину, щоб позбавитись румунізаційного впливу духовенства, яке має там переважно румунський характер. В життю Буковини замітну ролю відограє українське учительство, яке там далеко краще зорганізоване й свідомійше ніж у Галичині. На Буковині ж виходить і орган всього українського учительства Австрії—«Промінь», радикального напряму.

---

Найсумнійше виглядає з усіх українських земель Австрії Угорська Русь,—ті пів-мілійона угорських українців, що мешкають в чотирьох північно-східних комітатах Угорщини під Карпатами. Вони відрізані від решти українських земель і давно вже стали жертвою мадьярізації. Вбогі визискані з усіх боків, безпомічні в своїй темноті угорські українці з кожним роком усе більше піддаються мадьярізації, а від своїх злиднів шукають рятунку в еміграції до Америки. Інтелігенції зовсім нема, коли не рахувати купки духовенства, більшість якого змадьярізована, а меньшість по поглядам—москофільська. Ця меньшість видає дві анемічні газетки—«Недѣля» (в Будапешті) і «Наука» в Унгварі, які не мають впливу на народ, а своєю формою й змістом повні якоїсь чудної в наші часи схоластики. Двоє послів од угорських українців, які були вибрані до угорського сейму, записались до мадьярських клубів, і то ріжних. В 1906 році група українських семінаристів з Галичини задумала зробити візит своїм угорським землякам в Унгварі, але стріча показала взаємну відчуженість і відбулась холодно. Молоді українські семінаристи Унгвара виявили себе гарячими мадьярськими патріотами, які не хтять признавати морального звязку з рештою українського народу.

Щоб докінчити огляд життя австрійської України, треба сказать ще кілька слів і про українські колонії в Америці, заселені еміґрантами з Галичини й Угорської Русі. Партійна ґруніровка серед наших американських колоністів ще не одлилась в цілком закінчені форми, але відбуваеться виразно на наших очах. Зараз істнуе кілька напрямків, з яких кожен мае своє періодичне видання. Головний орган американських українців—великий тижневик «Свобода», радикального напрямку, який виходить у Нью-Йорку. Він служить органом «Руського Народного Союзу», який чім далі то все більше розвиваеться. Другий великий тижневик «Канадійський Фармер» виходить у Вінніпегу в Канаді і служить пів-офіціяльним органом канадійського уряда. Органом незалежної української церкви в Америці являеться газетка «Ранок». Москвофіли з Галичини видають тижневик «Правда», а москвофіли з Угорщини — «Американсько-Русскій Вѣстникъ», на який мадьярський уряд дае субсідію. З подій 1906 року «Свобода» (1907, ч. I) зазначуе: «побудовано кілька церков, відбулось кілька театральних представлень, вечерків і засновано кількадесять братств іт. и. З конвенцій найважнійшою була конвенція «Рус. Нар. Союза», бо цілковито зреформувала цю організацію і посунула її на новий шлях. Від часу цієї реформи почався скорий зріст Союза, і нові члени приступають гуртом до нього». В українських колоніях Канади замітнійші події такі: «організовано кілька десятків українсько-англійських шкіл, засновано читальню в Вінніпегу, закуплено будинок для Товариства імени Шевченка, засновано Канадійський Руський Народний Союз і Вільнодумну українську федерацію, відбулась конвенція незалежної української церкви, українське віче у Вінніпегу, засновано кілька читалень. Жнива в Канаді випали дуже добре, тому минулий рік причинився не мало до поліпшення матеріяльного побуту українських фермерів». [1]) Про бразілійську Русь можна сказати дуже небагато: релігійні суперечки займали всю увагу українських коло-

[1]) „Свобода“, 1907, I, ст. 4.

ністів. Американські українці живо інтересуються справами свого рідного краю в старому світі, доказом чого може служити успішне збірання грошей на користь поступових партій в Галичині і навіть в російській Україні: в 1906 році на користь «хлопського боевого фонду» в Галичині і української соціяль-демократичної партії в Росії зібрали американські українці кілька тисяч корон.

Д. Дорошенко.

# З українського життя.

(Вибори до Державної Думи і передвиборчі репресії. Справа українських кафедр у Київі. Боротьба за український університет у Львові. Вибори до австрійського парламенту на галицькій Україні.

Новий 1907 рік застав російську Україну серед виборчої кампанії до Державної Думи. У друге ставала Украіна до виборів, і яка велика ріжниця з минулим роком! Коли тоді, під свіжим враженням усяких погромів, карних експедицій, серед всіляких утисків і переслідувань українська людність здолала вислати до Думи опозіційно настроєну більшість, коли з української теріторії пройшло всього 2—3 реакціонера, а селяне дали найбільш радікальний елемент серед послів, то тепер картина перемінилась. Реакція в громадянстві, одверта діяльність організованих чорносотенних партій, з якими на торішніх виборах сливе ніхто не рахувався, явна й тайна запомога цим партіям з боку адміністрації, специяльно-некористні для України (що до дрібних земельних власників) сенатські пояснення—зробили те, що, наприклад, на всю Полтавщину пройшов один поступовець, Волинь дала 7 селян—членів «союза рус. народа», а решта—реакційні аграрії й священики. Полтавщина, яка торік дала таких українських діячів, як В Шемет, П. Чижевський, таких свідомих національно селян, як Онацький, тепер посилає предсідателів «союза рус. народа» і реакційних аграріїв.

Від 9 українських губерній (київської, волинської, подільської, херсонської, катеринославської, полтавської, харьківської,

чернигівської, й бесарабської) обібрано 103 послів, з них 47 правих—монархисти й октябристи, 9 безпартійних (селяне з Поділля), решта—47 належить до опозіції. Губернії волинська, херсонська, полтавська й бесарабська дали виключно правих послів за 1—2 виїмками. Чернигівська, катеринославська й харьківська посилає слпве всіх—лівих. Од Київщини за вийнятком епіскопа Платона, що пройшов послом від Києва незначною більшістю, та селянина Михайлюка, якого називають правим, решта — 14 послів належать до крайніх лівих. З свідомих українських інтелігентів, які пройшли цей раз до Думи, можна назвати свящ. А. Гріневича з Поділля й В. Вовка-Карачевського з Чернигівщини. Коли сюди залічити ще українця Ф. Щербину, який пройшов послом од Кубанщини, то оце й усе, на що можна сподіватись, коли в Думі доведеться організувати якусь українську фракцію. З послів-селян спочуває українській соціяль-демократії М. Вовчинський з Київщини. До «Спілки» (української організації рос. соц.-дем. партії) належать 2—3 київських посла, але, як відомо, «Спілка» відкидає національні українські постулати, і не признає важніщого з них—вимоги автономії України.

В передвиборчому рухові українці, яко організовані національні партії або групи, брали дуже невелику участь. Наскільки відомо з тих дуже скупих і випадкових звісток, які доходили до преси, у виборах приймали участь організації української демократично-радикальної партії і української соціяль-демократичної. Перша приступила до блоку з инпими поступовими російськими та еврейськими партіями (кон.-дем., союз еврейської рівноправности) в Полтаві, Одесі, Лубнях і Кобеляках. Була чутка ще про блок поступових груп у Ромнах, де між иншим фігурували й українці, але про це докладних відомостей в пресі не оголошено і по цей день. В Полтаві на виборах виборців од города кандідат укр. рад.-дем. партії здобув по числу голосів друге місце (всіх кандітатів од блоку кон.-дем., укр. д.-рад., евр. союза рівнопр. було 6). В Одесі пробували українці виступати з окремим реестром, і в спілці з поступовими поляками та литовцями, нарешті увійшли до загального поступового блоку

Окремі українські кандідатури, переважно під прапором рос. кон.-дем. партії, ставились ще на Волині. Українські соц.-дем. в спілці з російськими й еврейськими соц.-дем. виставляли свої списки в Полтаві та Лубнях. Але в Полтаві вони здобули дуже не велике число голосів, а в Лубнях досягли своїм самостійним виступом тільки того, що розбились голоси поступових виборців і «провалилась» кандідатура торішнього посла В. Шемета.

Передвиборчі репресії, які торік мали більш випадковий характер арештовування назмання поступових людей, можливих кандідатів до Думи, тепер носили сістематичний, планомірний характер. Поступових селян терорізовано арештами виборців; ніякі зібрання опозіційних партій не допускались і жадної одвертої агітації вести було неможна, тимчасом як праві й чорносотенні партії користувались повною свободою й навіть запомогою адміністрації. Не вільно було оголошувати навіть списків поступових виборців, і не одна газета понесла кару за пробу видрюковати такий список. Взагалі картина виборів на Україні до другої Думи зовсім нагадувала класичний край «виборчих розбоїв» — Галичину.

Справа українських кафедр у київському университеті, яка викликала було такий живий інтерес серед українського громадянства, в останніх днях знову стала на порядку деннім в українського студенства в Київі. Одержавши, як і слід того було сподіватись, неприхильну відповідь ректора — від імени професорської ради, яка навіть не удостоїла студентів умотивуванням своєї одмови, студенти-українці рішили перенести свою справу на суд всього студентства київського університету. Рада студентських представників віднеслась з великим співчуттям до справедливих бажань студентів українців мати свої кафедри і поставила питання про ті кафедри одним з пунктів програми загально-студентської збірки, яка відбулась 15 лютого; перед тим, на всіх факультетських збірках виступали бесідники-українці і вияснили в промовах постулат українських кафедр, яко вимогу щиро-демократичного характеру, в інтересах культурного розвитку робочих мас українського народу. На загальній збірці, де було біля 3000

студентів, одноголосно прийнято резолюцію — домагатись заспування кафедр з українознавства в київському університеті і зажадати від професорської ради мотивованої відповіді в сій справі.

В той час, як київські студенти домагались задоволення своїх національних потреб на університетському полі легальним шляхом, переходячи, очевидно, перший фазіс боротьби за українські кафедри, які реакційна професорська колегія трактує яко домагання політичного характеру, а не цілком природний культурно-національний постулат,—в той саме час їх львівські товариші були змушені ганебною провокацією польських узурпаторів львівського університету на розпачливу форму протесту, який виявивсь у грандіозній демонстрації 10 січня. В цій демонстрації вилилось все обурення, весь гнів наболілої душі цілого українського народу в Галичині, який гнобить і переслідує на кожнім кроці шовіністична польська кліка, яка зветься галицьким урядом. Треба було довгих років знущання над самими справедливими правами української молоді, топтання в багно самих елементарних проявів їх національного чуття, щоб довести до такого грізного й героїчного вибуху, як демонстрація у львівському університеті. Польська шовіністична преса була з початку просто приголомшена, а потім підняла скажений лай, вимагаючи, щоб учасників демонстрації було покарано самим лютим способом. І галицький уряд, покірний слуга польської гакати, зробив цілий ряд масових арештів українських студентів і держав біля 100 чоловіка їх в тюрмі цілий місяць, сливе не роблячи ніякого слідства, що виявляло саме вопіюще порушення законів і основ конституційної свободи. Треба було чотирьохденної голодовки арештованих студентів, треба було, щоб на справу звернула увагу европейська преса—цілий ряд самих виливових німецьких і французьких газет різко осудив цей акт польської сваволі, — треба було, щоб з Відня подали категоричний наказ увільнити арештованих, щоб галицькі власти схаменулись і випустили на волю борців за український університет. Справа львівських студентів глибоко зворухнула українське громадянство в Галичині до самих «низин» і безперечно являється з національного погляду актом великої

ваги. Слова передової статі київської «Ради» (ч. 41) цілком вірно передають оцінку подій українським громадянством по той і по цей бік кордону: «українське громадянство, яке від часу свого національного відродження в Австрії діставало тільки погром за погромом, яке від часу констітуційної ери в Австрії не знає ні одної побіди над своїм національно-політичним і соціяльним ворогом—над польською шляхтою,—воно справді має чого високо держати голову. Це ж його перша побіда, одержана власними силами, силами його молодіжі, його надії на будучність. Правда, ця побіда безпосередньо ні в чому не змінить його національно-політичного становища—становища безсильної політичної меньшости на своїй землі, але вона показала, що свого права дарма просити, — його треба брати!».

Серед зворушеного настрою од боротьби українських студентів за свої права в університеті, приступає Галичина до виборів до парламенту на підставі нового виборчого закону. Українська національно-демократична партія виставила свої кандидатури в усіх українських округах східної Галичини і в де-яких мішаних. В де-яких округах виставлено кандидатури укр. радикальної партії. Українські соціяль-демократи виставили свої кандидатури в трьох сільських і в одному городському окрузі. Їх підтримуватимуть там і перші дві українські партії. Всяке порозуміння з москвофілами, цією язвою українського народного організму в Галичині, українські партії відкинули. Єсть надія, що і на Буковині пройдуть 5 українських кандидатів. Повне фіаско москвофілів на Буковині можна передбачати вже й зараз.

Д. Д—ко.

---

# Українська література в 1906 році.

Разом з появою на Україні россійській української преси настала змога з 26 квітня р. 1906 друковати й українські книжки ріжного змісту,—не саму лишень беллетристику, як це тілько й можна було на підставі тайного указу з р. 1876. Зьявляються у нас підручники, наукові й публіцістичні книжки, популярні брошюри, пристосовані до потреб часу і. т. и. Одначе число їх в р. 1906 не було таке імпонуюче, як того можна було сподіватися, і галицькі видання і в минулому році, так само як і в попередні роки, перевисшили значно літературну продукцію України россійської. Одначе в огляді нашому ми не розріжнятимем виданнів заграничних од наших і подаватимем їх спільно під окремими рубріками, як літературу, що не одріжняється тепер, як було досі, зовнішньою формою—„общерусскимъ“ правописом—од галицького фонетичного: тепер мало не всі видання українські друкуються правописом фонетичним.

## I. Археологія і історія.

Наукові праці з поля археології та історії, які повиходили в 1906 році минулого року, мало не всі—відбитки з „Записок Наукового Товариства“ та з „Наукового Збірника“, присвяченого проф. М. Грушевському. Усього з археології та історії України вийшло 32 книжки або брошюрки, всі у Львові,—ні одної в россійській Україні.

**Вадим Щербаківський.** *Деревляні церкви на Україні й їх типи* (відбитка з LXXIV т. „Записок Н. Т. ім. Шевч.“), стр. 1—22 (з 26 малюн-

ками). Автор обїздив 99 сіл в повітах Сквирському, Бердичівському, Липовецькому, Таращанському, Київському та Радомисльському і подає знімки та пояснення про церкви однобанні, двохбанні, трьохбанні, пятибанні и девятибанні з XVII та XVIII в. в.

**Еміль Шірер**. *Політична історія Палестини від 175 р. перед Христом до 135 по Христі.* Перекл. М. Лозинський, Львів. ст. 306, 8⁰.

**М. Грушевський.** *Історія України—Руси. Т. V, частина II*, ст. 385—686, 8⁰. (Збірник істор.-фильософічн. секції Науков. Товариства ім. Шевченка, т. IX). В цей том (II частина) увійшло: Організація церковна, утворення уніятської церкви, примітки, показчик імен і річей. В перших двох розділах подано огляд церковного життя на Україні в XIV—XVI ст.: історія православної церкви й її устрою та відокремлення од неї уніятської церкви (Берестейський Собор 1596 р.). Історію культурно-просвітного й літературного руху, викликаного підупадом православної церкви й заведенням унії, подано буде в дальшому томі разом з історією культурного життя в тих століттях.

**Науковий Збірник**, *присвячений профессорови Михайлови Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894—1904).* I—VIII, 1—604, 8⁰. Про зміст цього збірника не говорю окремо, бо всі статті з нього вийшли відбитками і згадані будуть в цьому огляді на своєму місці.

**Роман Заклинський.** Пояснення одного темного місця в „Слові о полку Ігоревім". Передрук з „Діла". Львів., ст. 46, 8⁰.

**Юрій Жаткович.** *Нарис історії грушівського монастиря на Угорській Руси*, ст. 1—4. Відб. з „Науков. Збірн., присвяченого проф. М. Грушевському". Монастир цей засновано ще перед XII стол. на правому боці р. Тиси, в теперішнім сиготськім повіті, Мармороського комітата.

**Др. Мирон Кордуба.** *Молдавсько-польська границя на Покутю до смерти Стефана Великого*, ст. 27 (Відб. з „Науков Збірн., присвяч. проф. М. Грушевському").

**Др. Франко.** *Причинки до української ономастики*, ст. 34 (Відб. з „Науков. Збірн., присвяч. професс. М. Грушевському"). Автор, на підставі самих лишень призвіщ в історичних актах, будує цілу теорію про еволюцію форми землеволодіння, про постання і розвій дворищ в Галичині в XVI—XVII стол.

**Іван Крипякевич.** *Русини властителі у Львові в першій половині*

*XVII в.*, ст. 18. (Відб. з „Науков. Збірника, присвяченого проф. М. Грушевському“).

**Матеріали до історії суспільно-політичних й економічних відносин західньої України.** *Зібрав і видав Михайло Грушевський. Частина* I. (Видання Археографічної Комісії Наук. Тов. ім. Шевчен. Ст. XV+182. 8⁰). Це передрюк з 63, 64 і 69 т. т. Зап. Н. Тов. ім. Шевч. Зібрано тут 132 документи XIV—XVI в. (перший—1361 р., останній—1574). Документи зібрано видавцем у львівськім краевім, у київськім головнім, у варшавськім головнім і московськім міністерства справедливости архівах.

**Др. С. Гінтер.** Історія географичних відкрить у XV—XVI ст. З географічн. карт. Перекл. з німецького М. Чайковський, стр. I+160, 8⁰.

**Василь Доманицький.** *Чи була реформа Баторія*, ст. 12. (Відбитка з „Науков. Збірника, присвяченого проф. М. Грушевському“). Зведено до-купи відомости про так звану „реформу“ Баторія і ще раз зазначено, що жадної реформи Баторія, про яку говорить українські літописці, не було.

**Левко Маячанець.** *Про шлюб на Україні-Руси в XVI—XVII століттю*, ст. 64, 16⁰. Цінна праця визначного українського історика, укритого під псевдонимом. Видрюкована вона була вперше в журналі „Зоря“ р. 1894.

**Осип Чайковський.** *Початки гетьманування Петра Конашевича Сагайдачного*, ст. 8 (Відбитка з „Науков. Збірника, присвяченого проф. М. Грушевському“).

**Будзиновський В.** *Хмельниччина в Галичині.* На підставі матеріалу зібраного і обробленого д-ом С. Томашівським, Львів, стр. 48, 8⁰.

**Денис Коренець.** *Повстанне Мартина Пушкаря*, ст. 32. (Відбитка з „Науков. Збірника, присвячен. проф. М. Грушевському“).

**Василь Герасимчук.** *Перед чуднівською кампанією* (Відб. з „Науков. Збірн., присвяч. проф. М. Грушевському“).

**Стефан Томашівський.** Словацький висланник на Україні (1708—1709), ст. 48 (Відб. з „Науков Збірн., присвяч. проф. М. Грушевському“). Дуже цінне джерело для внутрішн. історії лівобічн. України на початку XVIII ст.

**Федір Голійчук.** Филип Орлик в Галичині, ст. 6 (Відб. з „Науков. Збірн., присвяч. проф. М. Грушевському“).

**Іван Джиджора** Реформи малоросійської колегії на Україні в 1722—3 р.р., ст. 22 (Відб. з „Науков. Збірн., просвяч. проф. М. Грушевському"). Автор доповняє прогалину в так званих „пунктах Вельяминова", які видрюковала давніще А. Ефименко в «Кіевской Старинѣ".

**Іван Джиджора.** Україна в першій половині 1738 р. ст. 14. (Відбитка з „Записок Н. Тов. ім. Ш., т. 69").

**Володимир Гнатюк.** Зносини Українців із Сербами, ст. 36. (Відбитка з „Науков. Збірн., присвячен. проф. М. Грушевському"). Автор говорить про зносини особисті і литературні, почавши з XI і до XVIII ст.

**Іван Созаньский.** *До історії участі галицьких Русинів в слов'янськім конгресі в Празі* 1848 р. (Відбитка з „Записок Наук. Тов. ім. Шевченка, т. LXXII". У Львові, 18, 8⁰.

**Михайло Зубрицький.** *Велика родина в Мшанци, Старосамбірського пов.* (Відбитка з „Записок Н. Т.", т. 73). Льв., стр. 6, 8⁰.

**Іван Крипякевич.** *Автобіографія Холмського сьвященика з першої половини XIX віка* (Відбитка з „Записок", т. 73). У Львові, 16, 8⁰.

**Михайло Зубрицький.** Пачкарство бакуну (тютюну) в горах у Галичині в XIX ст., ст. 24 (Відб. з „Науков. Збірн., присвяченого проф. М. Грушевському").

**Іван Кревецький.** *Цуцилівська трівога в 1848 р.* Причинки до історії останніх днів панщини в Галичині, ст. 38 (Відб. з „Науков. Збірн., присвяч. проф. М. Грушевському").

**Іван Кревецький.** *Аграрні страйки і заколоти у східній Галичині в 1848—49 р.р.*, ст. 23. (Відбитка з фелетону в „Ділі").

**Іван Кревецький.** З виборчого руху у східній Галичині в 1848 р. (Вибір Івана Калущака), ст. 16. (Відб. з „Записок Наук. тов. ім. Шевч.", т. 70).

**Іван Кревецький.** *До історії організованя національних гвардій в 1848 р.* Польська „нелегальна" гвардія в Станіславові. (Відб. з "Записок Н. Т.", т. 73). У Львові, 18, 8⁰.

**Ш. Сеньобо.** *Церква й католицькі партії в XIX ст. Переклав Ів. Кревецький*, ст. 76. У Львові (Літерат.—Наук. Біб., с. II, 133—134).

**Е. Цеклєр.** *Закон Єзуїтів.* Перекл. з німецьк. Д. С. Стр. 133, у Львові. В книжці цій подано історію заснования, розвою і діяльности ордену Єзуітів, кінчаючи XIX ст.

## II. Історія літератури і мови.

Усього вийшло 35 великих та малих праць,—переважно видання „Наукового Товариства імени Шевченка у Львові". Зпосеред цього числа—6 на Україні російській (у Київі), 2—у Жовкві, решта у Львові.

**Володимир Лесевич.** *Помпеянське Ізіюм, памятка боротьби східніх культів за перевагу в греко-римськім світі*, ст. 12. Відб. з „Науков. Збірн., присвячен. проф. М. Грушевському").

**Др. Іван Франко.** *Наливайко в мідянім бику. Причинок до історії леґенди* (Відб. з „Науков. Збірника, присвяч. проф. М. Грушевському"). Автор показує, як на джерело для цієї легенди, на світову легенду, приложену до Акрагантського тирана Фаляриса, що палив, як каже Піндар, своїх ворогів у мідяному бику.

**Памятки українсько-руської мови і літератури.** *Видає археографічна Комісія Наук. Тов. ім. Шевченка, том. IV. Апокріфи і леґенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. Том. IV. Апокріфи есхатольоґічні.* Стр. XLV+524, 8°.

**Франко Ів.** Откровеніе св. Степана (Студія над одним мало відомим апокрифом). (Відбитка з журн. „Кіевская Старина").

**Др. Ів. Франко.** *Съвятий Климент у Корсуні, причинок до історії старохристиянської леґенди*, стр. XVII+307. (Відб. з „Записок Наук. Т. ім. Шевч."). Вельми цінна праця, вихідною точкою для якої послужили корсунські легенди про Климента папу та їх розширення на Руси і культ Климента в руській церкві. Автор уживає порівняної методи, розглядаючи корсунські легенди поруч з західними легендами про Климента.

**Зенон Кузеля.** *Угорський король Матвій Корвін в славянській устній словесности.* Розбір мотивів звязаних із його іменем, стр. 154 (Відб. з „Записок Н. Тов. ім. Шевч", т. т. 67—70).

**Зенон Кузеля.** *Славянські баляди на тему: Хлопець перебирається в жіночу одіж*, або каже себе занести в мішку до кімнати дівчини, щоб її звести. Стр. 38 (Відб. з „Науков. Збірника, присвяч. М. Грушевському").

**Щурат В.** *Переґринация или Путь до Іерусалиму Данила Архимандрита Корсунского з Білой Россіи. Середновічна памятка староруської літератури в редакциї XVI в.* Жовква, стр. 42.

**Др. В. Щурат.** *Грунвальдська пісня* (Bogurodzicza dzewicza). *Памятка западно-руськоі літератури XIV в.* Жовква, стр. 52 (на

окремій картці фотографичний знімок тексту Матія з Грохова). Автор силкується довести, що з боку мови і змістом своїм „Bogurodzica“ не спеціально польський твір, а церковно-славянський, в білоруській традиції.

**Проф. А. Кримський.** *Деякі непевні крітерії для діялектольогічної клясифікації староруських рукописів* 8+64 (Відб. з „Науков. Збірника, присвяченого проф. М. Грушевському). Цінна стаття, в якій автор виказує хиби де-яких дослідників (найбільше А. Соболевського), що залічують до українських рукописів (XII—XVII ст.) такі, які або великоруські, або білоруські.

**Памятки українсько-руської мови і літератури,** *видає Археографічна Комісія Наукового Товариства імени Шевченка. Том V. Памятки полемічного письменства кінця XVI і поч. XVII в. Др. Кирило Студинський.* Том. I, стр. LXII+314. Цінна збірка матеріалів (передрюків рідких брошюр та рукописних праць), які стосуються до історії унії в 2-й половині XVI та на початку XVII ст.

**Володимир Перетц.** *Українські питання в освітленню польського поета XVII в.*, стр. 18. (Відбитка з „Запис. Наук. Тов. ім. Шевч.“ т. 71). Автор подає гадки про козацтво і Україну в віршах Є. В. Коховского (1630—1699).

**Стороженко М.** Нарис історії Західно-Європейської літератури кінця, XVIII ст. Львів. Видання „Укр..-руської Видавн. Спілки“.

**Др. Іван Франко.** *Пісня про Правду і Неправду, історично-літературна розвідка.* Ст. 66 (Відб. з „Запис. Наук. Тов. ім. Шевч.“, т. 70). Дуже солідна праця, оперта на джерельному матеріалі.

**Франко Іван.** *До історії українського вертепа XVIII в.* (Відбитка з „Записок“, т. 71—73). Льв. 152, 8⁰.

**Іван Созанський.** *До біографії й літературної спадщини Івана Вагилевича*, стр. 8 (Відбитка з „Записок Наук. Тов. ім. Ш“., т. 69—70).

**Михайло Тершаковець.** *Причинок до студії над М. Шашкевичем*, стр. 14 (Відб. з „Науков. Збірн., присвяченого проф. М. Грушевському)“.

**Сергій Єфремов.** *Офіціяльна російська критика на Шевченка з 1865 р.*, стр. 10. (Відб. з „Науков. Збірника, присвячен. проф. М. Грушевському“.) Про оборону Шевченка урядовцем Капністом.

**Мировець В.** *Твори Віктора Забіли.* Київ, стр. 93, 8⁰ (Відбитка з «Кіевск. Старины»). Зредагував і вступну статю додав В. Мировець.

**Писання Юрія Осипа Федьковича.** Перше повне кіритичне видане. Том III, І. А. Драми (Видае фільольогічна секція Наук. Тов. ім. Шевч. Т. III). Стр XX+456, 8⁰. В цьому томі уміщено: передмова (редактора О. Колесси), 2) Так вам треба, 3) Довбуш (у 3 редакціях), 4) Як козам роги виправляють.

**Розвідки Михайла Драгоманова** *про українську народню словесність і письменство.* Злагодив М. Павлик. Том. III. Ст. 6+362, 8⁰. (Збірник фільольогічної секциї Наук. Т. ім. Шевч. т. VII). Цей збірник вельми цінних фолькльорних праць М. Драгоманова містить в собі праці, розкидані по часописях російських, галицько-українських, французьких, англійських, італійських та болгарських. Для деяких статьїв видавець одержав рукописні оригінали та поправки самого автора, через що це видання мае ще більшу ціну.

**Будзиновський В.** *Козаки у Степана Руданського,* з поясненями В. Будзиновського. Львів., стр. 52, 8⁰.

**Будзиновський В.** *Козацькі часи в народній пісні, з замітками В. Будзиновского.* Львів, 327, 8⁰. Зміст: І. Пісні думи про боротьбу з татарами і турками. II. Про боротьбу козацтва з Польщею. III. Про знищення Запорожжя.

**Михайло Мочульський.** *Олександер Козловський. Біографічно-літературний нарис,* стр. 14 (Відб. з „Науков. Збірн., присвяч. проф. М. Грушевському").

**Др. С. Томашівський.** *Володимир Антонович.* Його діяльність на поли історичної науки. З нагоди ювилею. Стр. 98. Відбитка з „Літерат.-Науков. Вістника"),

**В. Доманицький.** *Володимир Антонович. З нагоди 45-літнього ювилею наукової і громадянської діяльности,* стр. 20 (з портретом ювиляра) (Відбитка з журналу „Нова Ґромада"). У Київі, 20, 8⁰.

**Володимир Гнатюк.** *Народня пожива на Бойківщині,* стр. 20. (Відб. з „Науков. Збірника, присвяч. проф. М. Грушевському").

**Др. Хв. Вовк.** *Кавказ і Карпати. Де які проби етнольогічних зближень,* стр. 6 (Відб. з „Науков. Збірн., присвяч. проф. М. Грушевському").

**Коломийки,** *т. II. Зібрав В. Гнатюк.* (Етноґрафічний Збірник, т. XVIII), стр. 316, 8⁰. Д. Гнатюк зібрав надзвичайно цінну, грандіозну збірку (до 10 000). Коломийок, яких вийде 5 або 6 томів. Зведені до купи в систему, коломийки одбивають в собі сучасне народне життя, громадське і індівідуальне, у всіх його проявах, даючи

свідоцтво про здорову, чисту, рухливу і невтомно творчу душу нашого народа.

**Галицько-руські народні мелодії,** *зібрані на фонограф Йосифом Роздольським. Списав і зредагував Станіслав Людкевич.* Часть I. Стр. XXIII+187, 8⁰.

**Матеріяли до українсько-руськоі етнольогії.** Т. VIII. *Дитіна в звичаях і віруваннях українського народа.* Матеріали з полудневої Київщини, зібрав Мр. Г. Обробив др. Зенон Кузеля. У Львові. Ст. VIII+VI+222, 8⁰.

**Мартинович П.** *Українські записи.* Київ., стр. 317 (одбитка з журн. „Кіевская Старина").

**Демуцький П.** Народни украинськи писни. В Кыйивщыни запысавъ голосъ и слова П. Демуцькый. Частына перша. К. 1905 (вийшла р. 1906), стр. XI+68+II.

**О. Пчілка.** *Українські узори* (альбом), Київ, виданне 3-е.

## III. Критика, публіцистика, філософія, право та економіка.

Усього 25 книжок та брошюр, з них—6 на Украіні россійській (5—у Київі, та Петербурзі), 2—в Чернівцях на Буковині, решта—у Львові.

**Др. Люйо Брентано.** *Етіка і народна господарка в історії.* З німецьк. переклав Микола Левицький. (Бібліотека для суспільних наук. Ч. I). Чернівці, 46, 8⁰.

**Бах.** *Економічні нариси.* З россійського переклав І. К. Видавництво „Праця". Стр. 80. 36⁰.

**Бебель А. та Пернерсторфер Е.** *Національна та інтернаціональна ідея.* Переклад з німецької мови. З передмовою і додатком Б. Грінченка. У Київі, стр. 2+38 (відбитка з „Нової Громади").

**Пр. Др. Ол. Колесса.** *В честь Т. Шевченка. Промова вигол̑ошена на концерти в сорок пяті роковини смерти поета* у Львові дня 17 мая. Львів, стр. 20.

**Драгоманов М.** *Шевченко, українофільсство й соціялізм.* Дуже цінна праця, з предмовою Івана Франка. Львів, стр. XII+158. (Літер. Наук. Бібл. С. I. ч. 87). Передрюк з женев. „Громади". Дуже цінна праця для оцінки поглядів і діяльности Шевченка.

**Драгомонов.** *Козаки.* Львів, стр. 50, in, 16⁰. (Літерат.-Наук. бібліот. ч. 122). Праця була надрукована р. 1887 по німецьки, в загальній енціклопедіїЕрша і Грубера. Тепер звідти її перекладено.

**Драгоманів М.** *Літературно-суспільні партії в Галичині (до р. 1880).* Львів.

**Драгоманов М.** *Рай і поступ.* Видавництво „Ранок". Київ., стр. 95. Передрюк цієї книжки—велике придбання для української літератури. Її з великим інтересом і котристью для себе прочитає і інтелігент, і розвинутий селянин.

**Ф. Сірко.** Т. Шевченко і його думки про громадське життя. Львів, стр. 100, in 16°. (Літер.-Наук. Бібл., ч. 123). Це передрюк з 4 книжки колишньої Женевської „Громади". До цієї праці Драгоманов поробив примітки, а з приводу її написав чималу працю „Шевченко, украінофіли і соціялизм".

**Листи Данила Танячкевича до Михайла Драгоманова** (1876—1877). *Зладиз і видав М. Павлик.* Львів. Стр. 36.

**Листи М. Драгоманова до Івана Франка і інших.** (1881—1886). Львів, стр. 12+272, 8°. Дуже цінна збірка листів, яка малює нам громадське галицько-українське життя тогочасне і кидає світло на деяких головніщих украінських діячів.

**Барвинський О.** *З остaніх десятиліттій XIX віку.* (Відбитка з „Руслана"). Львів, 40, 16°.

**Павлик М.** *Москвофільство та украïнофільство серед австроруського народу.* Львів, стр. 82.

**Павлик М.** *Із за загального виборчого права в Австро-Угорщині.* Чернівці, стр. 12. З друкарні тов. „Руска Рада".

**Іван Джиджора.** *З новійшої української історіографії (А. Ефименко. Южная Русь, I—II),* стр. 24. (Відбитка з 71 тому „Записок Наук. Тов. ім. Шевченка").

**Причинки до історії „Народного Дому"** у Львові, стр. 36, 16°. (передрюк з „Діла").

**Михайло Лозинський. Маркс-Енгельс-Либкнехт про відбудоване Польщі.** Стр. 18 (Відбитка з „Науков. Збірника", присвяч. проф. М. Грушевському").

**Б. Грінченко.** *Якої нам треба школи.* У Київі. Стр. 36, 16°. (Відбитка з „Громадської Думки").

**Б. Грінченко.** *Народні вчителі і вкраінська школа.* Видання „Громадської Думки", стр. 50 (Див. про неї в 1 книжці „Украіни").

**Б. Грінченко.** *Тяжким шляхом. Про украінську школу.* (Відбитка з газети „Рада"), стр. 96 (див. про неї в 1 книжці „Украіни").

**Письмо** *українських селян-радикалів із Галичини та Буковини до селян-послів россійської Державної Думи в Петербурзі.* Видав М. Павлик. Львів, стр. 15, in 16°.

**Правник.** *Реформа виборчого права в Австрії.* (Відб. з „Часописи правничої і економічної“, т. IX), Льв., 138, 8⁰.

**Василь Панейко.** *Трест. Правно-економічний нарис.* (Відб. з „Часоп. правн. і економ.“, т. IX). Льв. 46, 8⁰.

**Микола Бодруг.** *Про закази позбуваня* (Відб. з „Часоп. правн. і економ.“, т. IX). Льв. 46, 8⁰.

**Яр. Ільницький, Ан. Дольницький, Л. Кульчицький.** *Із судейської практики* (Від. з „Часоп. правн. і економ.“, т. IX). Льв. 28, 8⁰.

## IV. Популярні видання.

Усього популярних книжок за рік 1906 вийшло українською мовою 62; з цього числа на Россію припадае 48, а саме: Петербург—17, Київ — 19, Харків — 5, Полтава — 6, Житомір, — 1, Гайсин — 1, Острог—1, Москва—1. Заграницею тілько 14, а саме: у Львові—5, Чернівцях—4, Стриї—1, Жовкві—1, в Тарнополі—1, Вашківцях—1; в Америці, въ Скрентоні—1.

**Др. Іван Копач.** *Що таке людське думанне?* Відбитка з „Учителя“. Льв., стр. 50, 8⁰.

**Який буває державний лад.** *Переказала З. М.* Видавництво „Викъ“, № 55. К. 71, 16⁰. Коштом книгарні „Кіевской Старины“. Дуже добре і цікаво написана брошюра.

**Др. М. Л.** *Про организациї і держави.* У Чернівцях, стр. 34, 8⁰ (Видан. Тов. „Русска Бесіда“. № 189).

**І. Сигов.** *Що таке народна воля?* З російськ. Видавництво „Праця“. Спб., 8 стр., in 16⁰. Дуже кепський переклад досить цікавої брошюри Сігова.

**Робочый день.** *Зъ Волохова переробывъ Б. М.* Харьковъ, 32, 16⁰. Вид. „Издат. Комитета Харьк. Общ. Грамотн.“, № 126.

**Дікштейн.** *Хто з чого живе.* Спб. стр. 29. (Видавництво „Боротьба“, ч. 2). Переклад брошюри відомого популярізатора, польського соціял-демократа С. Дікштейна.

**П. І.** *Як збіраються і куди повертаються народні гроші.* Видавництво „Праця“. Петерб. 26, 16⁰. Книжечку написано не погано і з знанням тіеї справи, про яку автор узявся писати; в ній безліч друкарських та авторських помилок.

**Полуботок.** *8 годин праці.* (Переробка по Зейделю, Турову і Бюісонну). Спб., 13 стр. (Видавництво „Боротьба“, ч. 3).

**К. Квітка**. *Права́ що до виборів. За В. Водовозовим.* Спб., стр. 36. (Видання „Благоторит. Общ.“, № 42).

**К. Квітка**. *Права́ що до виборів. Книжка друга.* Спб., стр. 29. (Видання „Благотвор. Общ.“, № 43). Цінні брошюрки, написані зрозуміло і доступно для читача з простого люду.

**К.** *Початки науки про права́ конституційні.* Вид. „Благотворит. Общ. изд. общеполезныхъ и дешев. книгъ“ № 47). Спб., стр. 64, in 16⁰.

**Царський Маніфест 17 октября 1905 року.** Спб., стр. 16, 16⁰. Популярно і добре написана брошюра, в якій пояснено, які права дає громадянству Маніфест 17 октября та як треба розуміти ті „волі“, що він заводить.

**Ф. Д.** *Всенародня Установча Рада (Всенародное Учредительное Собраніе).* Видавн. „Боротьба“, № 4. Спб. 30, 16⁰.

**Національна Рада**. (*Епіграф: Борітеся—поборете!*). Изд. Н. Е. Парамонова „Донская Рѣчь“, № 155. Спб., стр. 10, in 16⁰. Це уривок з історії великої французької революції,—уривок за для народу непопулярний і мало зрозумілий; переклад чи перерібка — кепський; зразок мови: „рішучі *людини*“, „не-нависні народові *людини*“.

**Л. Мартов.** *Новий закон. Переклад з російського.* Спб., 14 стр., in 16⁰ (Видавництво „Боротьба, № 1). Брошюра про російський виборчий закон з погляду вимагання вселюдського, рівного, простого і таємного виборчого права. В брошюрці багато дуже прикрих помилок, як і у всіх брошюрах видавництва „Боротьба“.

**Що то було сказано у Царськихъ Маніфестахъ** *видъ 6 августа и 17 октября сего року.* Житоміръ. 10 стр. Книжечка підписана: „Сусида“. Імя цього автора стрічається цього року вперше, одначе слави українській літератури не зробить. Маніфести пояснено в напрямку „правового порядку“.

**В Державній Думі.** Видання „Громадської Думки“. У Киïві, стр. 49. Книжка розіслана була передплатникам додатком до № 133 газети

Міститься въ ній: Маніфест 17 жовтня, Тронна промова, Відповідь Думи на тронну промову, Деклярація міністерства, Промови членів Думи.

**Де-що про автономію України**. Харьків, 15 стр. Видаництво „Селянська воля". (Передрюки з „Запоріжжя" та Хлібороба"). Дві статійки: Як вільних козаків зроблено крепаками та „Про автономію". Обидві статійки не досить популярні і не досить добре написані.

**П—ш М**. *Автономія України в світлі „соціяль-демократичної критики. Відповідь т. П. Лукашевичу.* („Вѣстникъ Жизни", 1906, 1 и 2. П. Лукашевичъ: Украинскія національныя партіи). Відбиток з 4 числа „Вільної України. Спб., 24, 8⁰.

**Як жив український народ**. Коротка історія України. Київ, стр. 48, 8⁰. (Видавництво „Вік", № 56). Дуже гарно написана книжечка, що за кілька місяців розійшлася в числі 10.000 примірників.

**Падалка Л**. *Про землю і людність в Русі-Україні.* Полтава. Вид. „Рідного Краю", № 3.

**Б. Грінченко.** *Оповідання з українськоі старовини.* І. Київська держава і татарське лихоліття. У К., стр. 96, 8⁰. Дрюковалося попереду в „Громадській Думці".

**С. Баран**. *Многострадальний народ. Огляд історії українського народу* (Видавництво А. Бончевського, Читальня. Ч. 23—24). Скрентон, Па. Ст. 48, 8⁰.

**М. Драгоманов**. *Про українських козаків, татар та турків.* З додатком про життя М. Драгоманова. Київ, стр. 64, 16⁰ (Видавництво „Просвіти", Ч. 1). Це передрюк відомої книжки Драгоманова видрюкованої вперше р. 1876.

**Кобзарськи Думы**. Вид. „Издат. Комит. Харьк. Общ. Грамотности". № 125. Харьк., 8⁰, 16⁰. Подано 12 кобзарських дум з поясненням до них у примітках.

**Михайло Лозинський.** *Гайдамаччина. З історії народніх рухів на Україні в 18-тім століттю.* Львів, стр. 46. Накладом Вячеслава Будзиновського. Популярна книжка, написана досить добре на підставі історичних монографій Антоновича і Шульгина. Автор, на жаль, не зачепив новіщих матеріалів, що зьявилися на світ останніми часами.

**Олександеръ Македонськый,** *велыкый войовныкъ.* Оповидання. Выдавництво „Викъ". № 53. Коштом книгарні „Кіевской Старины". К. 92+4, 16⁰. Брошюра написана цікаво, гарною мовою.

**Д. Дорошенко.** *Якъ видкрыто новый свитъ.* Спб. стр. 55 (Видання „Благотворит. Общ. изд. общепол. и дешев. книгъ", № 38). Користна книжечка, уміло написана; з боку форми—де які недогляди.

**Ст—кий А.** *Первоучытели славянъ. (Про Кырыла и Мефодія).* Петерб., стр. 32 (Видавництво „Благоторит. Общества", № 41). Брошюра написана популярно, чистою мовою; вадить тільки, що виклад якийсь обрубий, автор пише короткими реченнями, конспективно.

**Д. Дорошенко.** *На громадській роботи (про Пантелеймона Кулиша).* Спб., стр. 32 (Видавництво „Благотворит. Общества", № 40). Брошюра написана популярно, зрозуміло і доступно для сільського люду.

**Куліш П.** *Листи з хутора.* Львів, стр. 86, in 16° (Літерат.-Наук. Бібліот. ч. 122). Подано тут. Лист І та II. Про городи і села; Лист III. Чого стоїть Шевченко яко поет народній; Лист IV. Про злодія в селі Гаківниці.; Листъ V. Хто такий хуторянин? Додаток: Сіра Кобила.

**Др. М. Л.** *Спадковий порядок і тестамент в Австрії.* Чернівці, стр. 80, 8° (Видавництво „Руска Бесіда", ч. 186—187).

**Сусида.** *Найважнищи хазяйськи справы.* Розмовы зъ селянамы на пяты вечорахъ (Про чоловика.—Про право власносты.—Про гроши и торговлю.—Про „правытельство"). Київ, стр. 62, in 16°. Видання Е. Череповського. Досить шкодлива брошюрка, яка має на меті затуманювання селянських голов.

**Земельна справа въ Новій Зеландії** (З додатком й одмінами з московської мови переказала М. З.). Київ, стр. 16, 16° (Видавництво „Просвіта", ч. 2). Брошюра написана популярно і інтересно.

**Ѳ. Загуменюкъ.** *Друге пысьмо родичамъ о земельныхъ вопросахъ.* Острогъ, стр. 10 (Року видання не поставлено, але дата на „пысьми": 25 декабря 1905 г.).

**Переход на хуторі.** *(Від Гайсинської Земської Управи).* Гайсин, стр. 26, 16°. Анонімний автор брошюрки наводить цілу низку незлічимих благ, як що селяне заходяться та усі порозселяються по хуторах.

**Демянко.** Порада по хліборобству. 2 кн. Полтава.

**В. Василенко.** *Вжитки селянські по Полтавщині.* Видруковано коштом фонда імени О. О. Русова. Петерб., стр. 39 (Видання „Благотворит. Общества", № 45). Книжка цікава: на числах показано сумне економічне становище селян. Не можна лишень не

пожалкувати на недогляд видавців на стр. 39, де автор допустив дуже немилий lapsus, а власне: „гайдамацтво (по письменному—„хулиганство“). Невже ж то увесь гайдамацький рух оснований був на самому лишень руйнованні та грабівництві? Невже ж в тому русі не було ніякого ідейного підкладу?

**В. Доманицький.** *Селянська доля.* Київ, стр. 56, 16⁰ (Передрюк з „Громадської Думки“). Про матеріальне (головно—земельне) становище селян в Західній Європі, в Россії та на Вкраїні, з коротенькою історією кріпацтва в Європі і у нас.

**В. Доманицький.** *Товариські крамниці.* Спб., стр. 40. (Видавництво „Благотворит. Общества“, № 39). Про те, як засновувати „Потребительні Товариства“ по селах та як вести справи в них.

**В. Доманицький.** *Про сільську кооперацію.* (Про товариства потрібні на селі). Київ, стр. 40, 16⁰ (Передрюк з „Громадської Думки“). Про те, як засновати товариства Позичково-Зберегальні, Кредітні, Сільсько-господарські та инші.

**Іван Петрушевич.** *Спілкові крамниці сист. Рочдель.* („Крайцарове видання ім. Тар. Шевченко“). Чернівці, 1906, 15, 16⁰. Автор не дає ніяких фактів, ні чисел з приводу сільських крамниць, а просто, без жадних доказів, прикладає до них характеристу, що це „гнізда визиску і деморалізації, з яких найбільші зиски мають ріжні вороги та пявки нашого народу (!)“.

**Т—ич Василь.** *Про ощадність.* З нім. перевів для руских селян Василь Т—ич. Чернівці, стр. 49. (Видавництво „Руска Бесіда“, ч. 182—183).

**І. Лахно.** *Про бжіл.* (Додаток до № 25 Часописі „Хуторянин“). Полтава, стр. 40, 8⁰.

**Левицький М.** *Як рятуватися при наглих випадках.* Київ, стр. 22, 16⁰ (Відбитка з „Календаря Просвіти“, ч. 3). Дуже користна і давно потрібна книжечка, написана гарно и дуже популярно.

**Гр. Коваленко.** *Як ми боронилися від холери. Оповідання.* Стрий, стр. 34. Накладом „Ради Повітової“.

**Горова Н.** *Васыль Матюренко.* Оповидання. Кыивъ, 56, 16⁰. Изд. К. Общ. Грамотности.

**Горова Н.** *Якъ берегтыся одъ хворобъ.* К. 16, 16⁰. Изд. Кіевск. Общ. Грамотности. Обидві брошюрки написані, в формі оповідання, на медичні теми. Мова чиста, народня, читаються книжечки з інтересом.

**Королевъ.** *Якъ вибираты коня* и чого треба берегтыся, його купуючы. Ветеринарного врача В. Королева. (Зъ 16 малюнкамы). Вид. «Издат. Комит. Харьков. Общ. Грам.» № 122. X., 32, 8°. Користна книжечка, написана знавцем діла і народньої мови.

**Королевъ В. К.** *Сибирка (Телій).* Ветеринарного врача В. К. Королева. Изд. Ком. Харьк. Общ. Грам. № 123. Хар., 27, 8° Книжка виявляє знання автором того, про що він пише; написана гарною, простою мовою.

**Демуцкій.** *Водобоязнь* (бишенство, сказ, стеклызна). Кыйив, ст. 14, 8°. Брошюра написано цікаво, тілько крученим правописом.

**Др. Август Форель.** *Гігієна нервового і духового життя.* Переклав Др. Євген. Бурачинський. (Літ.-Наук. Бібліот. с. І. ч. 107). Льв., 192, 8°.

Минулий рік приніс з собою і давно потрібні у нас шкільні підручники. А власне:

**О. Степовик.** *Арихметичний або щотний задачник.* Вид. книгарні І. Маркевича. Полтава, стр. 180, 8°. Дуже цінна книжка, пристосована до вимог українського школяра.

**Залозний.** *Коротка граматика української мови.* Частина перша. Видання книгарні Г. І. Маркевича. Полтава, стр. 68, 8°. Д. Залозний препарував галицьку граматику, не оглядаючись на особливости мови України россійської. Книжка його безперечно здасться, але матиме тілько дочасне значіння, поки не зьявиться иншої, в якій узято буде на увагу закони мови нашої Україні.

**Український буквар,** *з малюнками. Склав Норець.* Видання Є. Череповського. Київ, стр. 48. 8°. Букварь Норця найкращий з тих, що дав нам рік 1906, але і в ньому чимало є хиб, найбільше що до форми, помилки проти української лексики і граматики (помилки проти фонетики: голу*бь*, кро*вь*), неконсенвенції в формах (вівч*ар* і крам*арь*, букв*ар* і ліка*рь*), недодержано правопису: си*не* море (порівн. сине мій, сине!). Нарешті в кінці додано «объясненіе для учащихъ» — чомусь по российськи! Не вважаючи на усі дефекти, букварь д. Норця книжка безперечно користна і годяща для науки.

**Пухальський И. С.** *Украинськый початковый букварець.* Полтава, стр. 23, 8°. Ця книжка не на користь, а на шкоду українській справі. Автор вигадав власний правопис і власну сістему навчання. Ось зразок його правопису: «Стало будь наша мова складуиця з згукив, а

пышэця, чы й дрюкуиця буквамы. Що-б вывчыця чытать, трэба вывчыть вси ци згукы, або буквы в азбуци й ще раз нагадую, що трэба разом вчыця и писать их. Ну тэпэр як вывчылы вси згукы, чытайтэ»... Краще було д. Цухальському сидіти та не рипатися з такою «творою»...

**Український буквар.** *По підручнику А. Потебні уложила С. Русова.* Спб., стр. 36, in 16⁰. (Видання «Благотвор. Общества издан. общеполезн. и дешевыхъ книгъ», № 46). Дуже гарно видана книжка,—краще за всі инші букварі, але, як і всі инші, з де-якими хибами і що до лексики, і граматики, і вибору матеріалу.

**Спинул.** *ц. к. інспектор укр. нар. шкіл. Подрібний розклад вступних вправ* до читаня *і писаня.* Вашківці на Ч., стр. 16, 16⁰. (Відбитка з „Проміня").

**Ю. Д.** Як у світі жити? Тарнополь. Вид. «Молодіжі», 182, 16⁰. Ц. 2 кор.

**Сіяк Н.** *Рядові вправи (муштра) для сокільських товариств (в скороченю),* ч. 2. Видавництво Тов. гімн. „Сокіл." У Льв., стр. 7.

**Господа нашого** *Іисуса Христа святе Євангеліє від Матфея, славянською й українською мовою.* Москва. Синодальная типографія, стр. 160, 16⁰. На окремій картці образ євангелиста Матвія. Це перше в Россії давно сподіване видання євангелія,—мабуть чи не найкращий з усіх инших славянських перекладів. В установі та перевірюванні тексту брали участь деякі члени Академії Наук та спеціалісти-знавці української мови і святого письма. За короткий час (за кілька місяців) Євангеліє од Матфея розійшлося в двох виданнях.

**Яструбецький Г.** *Промова священника о. Гната Яструбецького, виголошена під час вінчання Григорія та Марії Вдовиченків. На спомин 20 серпня року 1906, село Антопіль.* Київ, стр. 3, 8⁰.

**Цариця мая, Мария.** *З наук на місяць май уложив свящ. Юліан Дзерович,* катехитик женської виділової школи в Бродах. Жовква, з печатні О. О. Василиян.

## V. Беллетристика.

Усього за рік 46 окремих видань: 24 в Россії, а 22 загряницею. З того числа: 17—у Київі, 3 — у Полтаві, 3 — у Петербурзі, 1 — у Харькові; загряницею: 17—у Львові, 2—в Чернівцях, 1—в Тернополі, 2—в Америці, в Скрентоні.

**Руска письменність, т. III.** *Твори Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького, Николи Устияновича, Антона Могильницького.* Видання товар. «Просвіта». Львів, стр. 624, 8⁰. Видання творів старих галицьких письменників далеко не повне: не подано цілого Шашкевичового перекладу короледворського рукопису, немає вірша Шашкевича «Верніться, пісні родимі».

**Гребінка Євген.** *Українські твори.* Видавництво «Вік». «Українська бібліотека», № 18, стр. 93, 8⁰. Уміщено: поему «Полтава», 29 байок, пять поезій і прозаічні проби: «Так собі до земляків» та «До зобачення». З початку книжки додано невеличке (4 стр.) переднє слово С. Єфремова: життепис та коротенька оцінка Гребінчиних творів. Видання гарне, чепурне, як і взагалі видання «Віка».

**И. Нечуй-Левицький.** *Повисти й оповидання, т. IV.* Друге выдання. Кыивъ. Стр. 370, 8⁰. Тут надрюковано: Над Чорним морем і Київськи прохачі.

**Франко. І.** *Маніпулянтка й инші оповідання.* Львів, стр. 195. (Літерат.-Науков. Бібліот. с. І. ч. 101). Зміст: Місія, Чума, Куди діваються старі роки, Як пан собі біди шукав, Як русин товкся по тім світі, Наша публіка, Свиня, Як згода дім будувала, Доктор Бессервіссер, Із галицької «Книги Битія», Бодяки, Хома з серцем і Хома без серця. — В цій збірці «Із галицької книги Битія» зьявляеться вперше. Збірка, звичайно, має великий інтерес.

**Франко. І.** *Місія, Чума, Казки й Сатири.* Львів, стр. 194. (Літерат.-Науков. Бібліот. с. І. ч. 108). Зміст: 1) Маніпулянтка, 2) Лесишина челядь, 3) Між добрими людьми, 4) Чи зцуріла?

**На шляху.** *Літературний альманах, виданий академичним товариством „Союз“ в Черівцях* в память 30-тих роковин свойого заснования. В Чернівцях, стр. 102+2, 16⁰. В цьому альманаху взяли участь самі молоді люде, що або ледве почали літературну карьеру, або ще тілько починають її. Домінуючий мотив їх писань — кохання.

**Грыгорій Квитка-Основяненко.** *Купованый розумъ.* Оповидання. (Дешева сильська библіотека, № 9). Видання Е. Череповського. К. 16, 16⁰.

**И. С. Нечуй-Левицькый.** *Надъ Чорнымъ моремъ.* Повисть. Друге выдання. Выдання Е. Череповського. К., 257, 8⁰. (З портретом автора).

**Иванъ Нечуй-Левицькый.** *Стари гультяи. Оповидання.* Друге выдання (Дешева сильська Библіотека, Ч. 6). Выдання Е. Череповського. К., 70, 8⁰.

**Иванъ Нечуй-Левицькый.** *Пропащи. Повисть.* (Дешева сильська библіотека, ч. 3). Выданне Е. Череповського. К., стр. 94, 8⁰.

**Иванъ Нечуй-Левицькый.** *Кайдашева симья.* Повисть. Выдання третье. (Дешева сильська библіотека. Ч. 2). Выдання Е. Череповського. К. 196, 8⁰.

**Иванъ Нечуй-Левицькый** *Баба Параска та баба Палажка. Оповидання.* (Дешева сильська библіотека, № 4). Выдання Е. Череповського. К.. 139, 16⁰.

**Иванъ Нечуй-Левицькый.** *Прыятели. Оповидання.* Выдання пяте. (Дешева сильська бібліотека, № 10). Выдання Е. Череповського. К., 47, 16⁰.

**И. С. Нечуй-Левицькый.** *Кыивськи прохачи.* Повисть. Кыивъ, стр. 113, 8⁰ (з портретом автора). Выд. Е. Череповського.

**Грінченко Б.** *Соняшний промінь.* Повість. Видання друге. У Київі, 276, 8⁰.. Нове видання одної з найкращих повістей Б. Грінченка.

**Грінченко Б.** *Сам собі пан. Оповідання.* К., 29 стр. (передрюк з „Громадської Думки"). Цікаве оповідання, яке з захватом читається на селі.

**Кобилянська О.** *До сестри. Новелла.* (Л.-Наук. Бібл. Львів, с. I, ч. 90).

**Коцюбинський.** *У грішний світ.* (Л.-Наук. Бібл. с. I., ч. 88). Львів.

**Кримський А.** *Бейрутські оповідання.* Київ, стр. 72, 8⁰. (Відбитка з «Нової Громади»).

**Чернявський М.** *Весняна повідь.* Повість. Київ. (Відбитка з «Київ. Старини)».

**Грушевський М.** *Бех-аль-джугур.* Оповід. Львів.

**Мирний П.** Сон. Різдвяна приповістка. Полтава. Вид. „Рідного Краю", № 1.

**Левицькый М.** *Петрусивъ сонъ.* Оповидання. Спб., стр. 23. (Вид. „Благотворит. Общ.", № 44). Гарно, цікаво написане оповідання з тією тенденцією, що вчиняти єврейські погроми — безглузде та несовісне діло.

**Винниченко В.** (Деде). *Темна сила.* (З натури). Вид. „Изд. Комит. Харьк. Общ. Грам. №125“. Харьк., 16, 8⁰. Малюнок з тюремного життя політичних. Написано талановито й колорітно.

**Деде В.** „Салдатики!“ Малюнок із селянських розрухів. **Полуботок М.** *Військо і народ.* Видавн. „Боротьба“, № 5. стр. 29, 16⁰.

**Євген Мандичевський.** *Судьба. Оповідання.* Тернопіль, стр. 100, in 8⁰.

**Будій А.** Мрії й дійсність. Полтава. Вид. „Рідного Краю“, № 2.

**Оправхата Петро.** *З записної книжки сельського стражника.* Полтава. Вид. „Рідного Краю“, № 4.

**Будзиновський.** *Хрунь і чорт.* Львів, 24 стр. in 8⁰.

**Л. Пахаревський.** *Довгий ряд днів. Оповідання.* Київ, стр. 14. (Відб. з „Кіевской Старины“).

**Антін Володиславич.** *Із книги життя.* Нариси. Львів, стр. 130, in 8⁰. Зміст: Молитва вірних, Ярмарок, Circulus vitiosus (Пісня молодости. Пісня любови. Пісня житя. Школа житя. Шлюбна жінка), Серед шляху, Дует, Бодай у сні, В антракті, Перед кладкою, Серце, Лекції педагогії, §§, Перед відїздом.

**А. Серафимович.** *Степові люди. З життя в донських степах.* (Видавництво ім. А. Бончевского. Читальня Ч. 4). Скрентон, в друкарні „Свобода“, стр. 32.

**Марта Борецка.** *Історичне оповідане.* (Вид. „Руск. Товар. педагогічного“, ч. 82). У Львові, 72, in 8⁰.

**Віра Лебедова.** *Під нову зорю.* Новорічний образок. (Видане редакції „Гайдамаків“), Льв., 8, 8⁰.

**Гылька Иванъ.** *Жныва.* Книгоиздательство „Новый Міръ“. Петерб., 7 стр., 8⁰.

**Молода Муза.** I. *Василь Пачовський. Жертва штуки.* Льв., 48, 8⁰. Модернистичне оповідання невисокої марки.

**Толстой Л.** *Козаки. Кавказьке оповідання* 1852 р. Переклав Гнат Хоткевич. (Літер.—Наук. бібл., с. I, ч. 123).

**Толстой Л.** *Кавказькі оповідання.* (Літер.—Наук. бібл. с. I, 128—129). Львів, стр. 176, 16⁰. Зміст: Набіг, оповідання добровольца, Рубанка ліса, оповідання юнкера, Стріча в відділі з московським знайомим. З кавказьких записок князя Нехлюдова.

**Іван Тургенєв.** *Кляра Міліч* (Л.-Наук. бібліот. с. II, ч. 131—132), Льв. стр. 252.

**Марк Твайн.** *Пригоди тома Соера. Переклав Юліян Панькевич,* (Л.-Наук. Бібліот. с. I, ч. 98).

**К. М. Станюкович.** *Емігрант.* (У додатку: Під цю пору, М. Ю. Здановської; У шахті, С. Чекаленка). Видавництво ім. А. Бончевского—Читальня, ч. 22. Скрентон, стр. 32, 8⁰.

**Семака Є.** *Село Гортопи. Оповід. Після др. Гроса приладив для народу Євгеній Семака.* (Видання «Руської Бесіди» в Чернівцях. ч. 184—185). Чернівці, стр. 69+3, 8⁰.

**Прус Болеслав.** *Фараон. Повість в трьох томах.* Перекл. з польськ. О. Пашук. Львів, 176+339+279. (Накл. ред. «Діла»). (Бібліотека найзнаменитших повістей, т. LXX—LXXII).

**Тисяча й одна ніч.** Арабські казки. II. Переклав Михайло Лозинський. Львів, стр. 250, in 16⁰. (Літерат. — Науков. Бібліотека, ч. 124—126). Сюди увійшли: Історія кравця і горбатого, Алі Нур ед—Дін і Еніс ель—Джеліс, Ганем божевільний невільник любови.

**Андерсен Х.** *Казки. Попоперекладала* М. *Загірня.* У Київі, 1906, 245, 16⁰. Переклад дуже добрий, — цьому порукою імя М. Загірньої, одного з найкращих популяризаторів українських.

**Загірня М.** *Череднык и дивчына та ынше.* Попереказувала М. Загирня. Выдавныцтво «Викъ», № 52. Коштомъ кныгарни „Кіевской Старины". У Кыиви, 1905 (але вийшла книжка року 1906), стр. 82, 16⁰.

## VI. Поезія.

Усього 24 окремих видання: 13 на Вкраїні россійській, 9—загряницею. З того: у Київі—6, в Полтаві—5, Прилуках—1, в Балті—1, Москві, 1; загряницею: у Львові—7, у Чернівцях—3.

**І. Франко.** Semper tiro! Збірка поезій. Льв., стр. 135.

**Філянскій.** Лірика. Т. перший. Москва, CLX, in 8⁰. Серед віршив Філянського єсть дуже непогані.

**Тексти дум та пісень** *з концерту Гната Хоткевича.* У Львові, 20, 8⁰.

**Пісні боротьби.** Видання «Селянської Волі». Харьків.

**Український Декламатор „Досвитни огни".** *Збирка поезіи и прозы до чытання и декламаціи. Упорядкувавъ Б. Гринченко.* Кыивъ, 1906, 1—479, 1—16 (ноти). Видання Е. П. Череповського. Солідно

впорядкований збірник із зразків найкращих творів наших поетів та перекладів з Гейне, Беранже, Луйга, Шамиссо, Байрона, Петефі, Апухтина та инших. Додано ноти—«Сапфо» (музика М. Лисенко) та «Наука» (Руданського) і «Смутнії картини» (Б. Грінченка) — музика М. Левіцького.

**Коваленко О.** *Український декламатор „Розвага“.* Артистичний збірник поезій, оповідань, монологів, жартів, сатір і гуморесок. З портретами поетів, письменників і артистів. Музика М. Лисенка і К. Стеценка. Вид. Ів. Самоненко. Видання друге доповнене. К., 576, 8⁰. Гарне видання, містить в собі крім творів справді великої вартости, усякі друго- і третерядні і зовсім не варті до дрюку речі.

**Січовий батько.** *Збірник пісень патріотичних і січових.* Чернівці, 64 стр., in 16⁰. Побіч гарних і з літературною вартістю пісень, є й такі, які не визначаються нічим.

**Одинокий М.** *Збірник творів.* Том І. Полтава, 206, 16⁰. (В збірнику 24 поезії).

**Одинокий М.** *Гончарь (Нарис).* Писано в 1901 р. Полт. 23, 16⁰.

**Одинокий М.** *Заповіт сім'ї на могилі матері.* (Правдивий нарис). Писано в 1902 році. Полт., 15, 16⁰.

**Одинокий М.** *Зустрічі.* (Малюнки з натури). Писано в 1903 р. Полтава, 22, 16⁰. Заміри автора не лихі, ідейні, як би тілько виложено було їх не віршом.

**Поезії Осипа Юрия Федьковича.** *Вибір з першого повного видання для ужитку молодежи. Зладив Іл. Кокорудз.* У Льв., стр. 410, 8⁰.

**Остап Луцький.** *В такі хвилі. Пьезії* (1902—1906). Львів. Накладом М. Величковського і Сп. Львів, 56, 16⁰. Вірші з великими претензіями, але малої вартости.

**Іван Галайда.** *Збірничок Січових пісень.* («Крайцарове видання ім. Тараса Шевченка»). Чернівці, з друкарні І. Віглера. Книжечка складена з ріжних віршів і пісень уже відомих дрюком, або нових та таких, що краще б лишилися невідомими.

**Карманский Петро.** *Ой люлі, смутку. Ліричні поезії.* Львів, 82, 8⁰. Зміст: Передне слово, М. Яцкова; Ой люлі, люлі. З пісень любови, В обіймах смутку, На сій долині сліз, Хвиля знемоги, Надгробні стихири, Псальми.

Автор, ще молода людина, визначається справжнім поетичним хистом... Де які вірші його великої поетичної вартости.

**Красовченко Л.** *На рідному полі.* На користь „Просвіти". У Києві, 10, 16⁰. Збірничок віршів молодого поета—не шкодливих нічим, одначе і не видатних.

**Л. Гриневич А.** свящ. *До Бога! Євангельски наголосы.* Балта, стр. 32, in 16⁰. Вірші на евангельскі мотиви, часом зовсім не погані. Мова в брошюрці досить не чиста.

**О. Павло Штокало.** *Цьвіти Марії. Поезії в честь Матери Божої.* Львів, стр. 49. Вірші нічим не цікаві.

**Ів. Федорченко.** *Іродіада. Богоблудниця. Над Россю.* Видавництво „Ранок" № 5. К., 87, 16⁰. Вірші, яких, на жаль, плодиться що року без міри, без ліку. Заголовки претенціозні. Чому наприклад „Богоблудниця" коли ні про яку богоблудницю власне немає й мови?

**Яричевський С.** *Горемир. Поетична казка.* Чернівці, стр. 24.

**Тищенко В.** *Перші згуки. Збірник поезій.* Прилуки, стр. 41.

**Александер Пушкин.** *Казки.* I. Казка про царя Салтана. II. Про золотого півничка. Переклав Дмитро Іосифович. У Львові, стр. 42, 8⁰.

**Лермонтов.** *И. С. Пухальський. Мыхайло Орша. З Лермонтова.* Полт., стр. 44, in 16⁰. Кепський переспів відомої поеми Лермонтова.

**Шіллер.** *Орлеанська діва.* Романтична трагедія. Український переклад Ів. Стешенка. Всесвітня Бібліотека, ч. I. К., стр. 122. 8⁰.

**Ще не вмерла Україна!** (для хора і піанино). Слова П. Чубинського. Музика К. Стеценка. К., стр. 4, 8⁰. Видавництво „Ранок", № 7.

## VII. Драматичні твори.

Усього—13 пес: 8 в Россії, 5—загряницею. В Россії: 4 — у Києві і по 1—в Чернигові, Прилуках, Полтаві і Катеринодарі. Загряницею: 3—у Львові, 2—в Америці, в Скрентоні.

**Б. Грінченко.** *На новий шлях. Драма на п'ять дій.* У Києві, 2+64, 8⁰.

**М. Кропивницький.** *Розгардіяш. Твора на 4 дії.* Київ, стр. 42, 8⁰. (Відбитка з „Кіевской Старины").

**Хоткевич Г.** *Лихоліття.* Хроніка початку XX віку. В 5 діях. Винагороджена першою премією на конкурсі Виділу краевого р. 1906. (Відбитка з „Літерат.-Науков. Вістника"). Льв. 12, 8⁰.

**Є—в.** *Шляхта.* Драматичні сцени в 4 діях. Чернигів, 63 стр. В песі немає зовсім драматизму; це скоріш повість на стару, давно відому тему.

**Колесниченко.** *Піймав облизня.* Жарт на 1 дію. Полт. 40. 16⁰. Нічого не варта річ.

**Доброскок Г. В.** *Січовий орел. Історична драма у 5 діях.* Екатеринодар, стр. 72, 8⁰.

**А. Т. Грабина.** *Пекельне діло, або крівава зрада.* Драма у 3 діяхъ зъ співами и танцями. Прилуки, стр. 60, 8.

**Овчинниковъ В. Ө.** *Панська хвористь, або не берысь жинку обдурыты.* Жартъ въ 1 діи зъ спивамы та танцямы. Присвячуеться М. И. Боначичъ. К., 34, 8⁰.

**Урманець.** *В старім і новім краю.* Образ з сучасного життя в 4 відмінах. (У додатку: **Стадник.** Оповідання (ч. 27—28. Видавництво ім. А. Бончевского. Р. Ш., липець-серпень. 1906. Читальня). Скрентон, 47, 16⁰. Книжка — моралізаторского змісту: пропагує заводити економічні і просвітні товариства, показує як не гарно упиватися і т. д. Оповидання *Стадник* зовсім маловарте.

**Ф. Крафт.** *Стріляй на смерть!* Робітнича драма в 1 дії. З англійського переклав Ст. Макар. (Читальня. Видавництво ім. А. Бончевского, ч. 25). Скрентон, IIа, стр. 32, 8⁰.

**Михайло Дивосир.** *Житє і слава Тараса Шевченка.* Образ сценічний в 5 відслонах. Львів. Стр. 24. 8⁰ (Видання редакції „Дзвінка").

**Іскра Василь.** *Вертеп.* Різдвяні сцени. (Видання редакції „Гайдамаки"). Льв., 16, 8⁰.

**А. Чехов.** *Освідчини.* Жарт на одну дію. В перекладі К. Лоського. К., 16, 16⁰. Переклад зроблено не кепсько, але з дуже значними локалізмами (Холмськими провінціалізмами).

## Інформаційні видання.

Усього за рік окремих видань—29: 20 за гряницею і 9 в Россії. Загряницею: у Львові—10, Чернівцях — 5, Тернополі—1, Жовкві—1, Перемишлі — 1, Коломиї — 1, в Америці, в Скрентоні — 1; в Россії: у Київі—5, в Одесі — 2, Камянці-Подільському — 1, Петербурзі—1.

**Сергій Маслов.** *Рукописи Софійської Кафедри в Київі.* (Відбитка з «Записок Наук. Тов. ім. Шевч.» т. LXXII). У Львові, 20, 8⁰.

**Українська драматургія.** *Збірка бібліографічних знадобів до історії української драми і театра українського (1815—1906).* Зібрав і впорядкував М. Комаров. Одесса, 1—VI, I — 229, in 8⁰. Про цю книжку—див. в 1 книжці «України».

**В. Доманицький.** *Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів.* Київ, стр. 1—128, in 16⁰.

**Программа української демократично-Радикальної партії.** *Видання україн. Демократ.-Радик. партії*, № 17, 8 стр.

**Программа констітуційно-демократичної партії,** *вироблена установчим зїздом партії.* Спб., стр. 9, in 8⁰.

**Программа української народньої партії.** В Чернівцях. З друкарні товариства „Руська Рада", стр. 47, 8⁰.

**Статут українського товариства „Просвіта"** *в Одесі.* Уставъ украинскаго Общества „Просвіта" в Одессѣ. 7+7, in 16⁰.

**Статут Подільського українського товариства „Просвіта".** Устав Подольськаго украинскаго Общества „Просвіта". К.-Под., 8, 8⁰.

**Статут товариства „Просвіта" у Київі,** *заснованого в память Тараса Шевченка.* У К., 14, 16⁰.

**Проект статуту** Всеукраїнської спілки учителів і діячів народної просвіти. Київ, 8 стр. 16⁰. (Відб. з «Гром. Думки").

**Звіт дирекції ц. к. гімназії Франц—Йосифа I** *в Тернополі за рік шкільний 1905/6.* Накладом фонду шкільного. Тернопіль, 1906, 58, 8⁰.

**Хроніка** *Українсько-руського наукового товариства імени Шевченка у Львові.* Вересень—грудень. Вип. IV. Ч. 24. 1906, стр. 36.

**Хроніка** *Наукового товариства імени Шевченка у Львові.* Вип. I. ч. 25. Спровозданне за р. 1905. Львів, 50, 8⁰.

**Хроніка** *Наукового товариства імени Шевченка у Львові.* Вип. II. ч. 26. Спровозданне за місяці: січень—цьвітень. Львів, стр. 26, 8⁰.

**Хроніка** *Наукового товариства імени Шевченка у Львові.* Вип. III. ч. 27. Справозданне за місяці: май—серпень. Львів, стр. 24, 8⁰.

**Календарь Просвіти.** Рік перший. Київ, 162+VI, in 16⁰. В календарі, крім спеціальної календарної частини, цілий ряд науково-популярних і публіцистичних статьів: «Де ми і скільки нас» (Б. Грінченка), „Про давній лад на Вкраїні" (В. Доманицького), «Відродження України» (М. Павловського), «Іван Котляревський» (Б. Грінченко),

«Тарас Шевченко» (В. Доманицького), «Якоï нам треба школи» (Б. Грінченко), «Наші товариства» (Д. Дорошенка), «Як рятувати при наглих випадках та каліцтвах» (М. Левицького), «Перша поміч хворій скотині» (В. Королева), «Очкування чи коліровка» (Є. Чикаленка).

**Промінь**. *Перший український календар на 1907 рік.* Зложив О. Перекрестов. Видавництво «Початок». К., 58, 16 + оповістки (з портретами письмеників). Календар містить більш передруки старого. Невідомо для чого місяці мають не ті назви, що звичайно прийнято.

**Зарицький Р.** *Ілюстрôваний музичний календарь на рік звичайний 1906. Рочник третій.* У Львові, стр. 8+36.

**Веселка**. *Ілюстрований календар.* Чернівці, 1907 (вийшов в 1906).

**Календар „Щастя“** *на рік 1907.* Чернівці.

**Ілюстрований народний календар товариства „Просвіта“** на рік звичайний 1907. Річник XXX. Коштом і заходом товариства «Просьвіта». У Львові, ст. 32+40+80, 8°.

**Іскра**. *Календар для українських учителів на рік 1907.* Видавці: Осип Безпалко, Кость Кракалія. Чернівці, 124+36, 8°.

**Християнський календар місионаря** на 1907 рік. Зладив о. Лазар Березовский ЧСВВ. Жовква, 160, 8°.

**Календар для руских школярів** на рік 1907. Накладом К. Кракалія, Рочник I. Чернівці, стр. 32, 8°.

**Запорожець.** *Календар для народа на рік звичайний 1907.* Накладом др. К. Трильовського. Коломия, стр. 226.

**Календар „Сокільство“** *на рік 1907.* Накладом „Сокільського Базару“ у Львові.

**Читальня**. Календар на рік 1906. (Видавництво ім. А. Бончевського, ч. 19—20). Scranton, Pa, стр. 48, in 8°.

**Шематизмъ** *всего клира греко-католицкого митрополичои архіепархіи львôвскои на рôкъ 1906.* Львôв, стр. 416, in 8°.

**Шематизмъ** *всего клира греко-кат. епархіи соединенныхъ перемыскои, самбôрскои и сянôцкои на рôкъ 1906.* З печатнѣ Іосифа Стифіого (Перемишль) LXII+530, in 8°.

---

Зводячи усе докупи, що було нам відомо з виданнів р. 1906, бачимо, що хоча числом назвиськ Галичина нас і не дуже переважає (152 назвиська проти 116), одначе коли згадаємо галицькі наукові, солідні праці, з одного боку, і дрібні наібільше метелики та тонинькі брошюрки россійських видань,—з другого, то порівняння вийде зовсім не на користь українських виданнів в Россії. Що до місця виданнів, то в 1906 році центрами видавництва були: у нас Київ (59 назв), а загряницею — Львів (118, — мало не половина усих). За цими двома осередками ідуть: Петербург (22 видання) і Чернівці (16); далі — Полтава (15), Харьків (7), Скрентон в Америці (6), Жовква (4), Тернопіль (4), Одеса, Прилуки і Москва (по 2), Чернигів, Житомир, К.-Подольск, Екатеринодар, Балта, Гайсин, Острог, Стрий, Перемишль, Коломия, Вашківці (по 1).

Безперечно, що українська література чимало поступилася наперед в році 1906, коли порівняти з попередніми роками, але коли взяти на увагу, що літературний здобуток минулого року — це здобуток цілого 25 миліонного народу, то тішитися добрими наслідками не доводиться, а тілько лишається маріти, що не далекий вже той час, коли теперешні одиниці — обернуться в сотні видань, а десятки — у тисячі. Будемо сподіватися...

**В. Доманицький.**

---

# ОПОВІСТКИ.

лено буде все можливе для того, щоб зробити газету органом всеї України й давати перегляд життя ріжніх її частин, в Россії й за кордоном. Особливо уважатиме Редакція на те, щоб дати читачам по змозі повний образ не тільки суспільно-політичного, а й духовного й культурного українського життя та його здобудків в Россії й Австро-Угорщині. Потребам й змаганням сучасного українського життя будуть присвячуватися ширші статі теоретичного змісту. Стоячі на основі поступового й демократичного українства, газета не буде партійною й даватиме місце статям, яки будуть освітлювати ці питання з ріжних партійних становищ поступового й демократичного напрямку.

## Умови передплати:

З приставкою і пересилкою: на рік 6 карб., на півроку 3 карб. 25 к., на 3 міс. 1 карб. 75 коп., на 1 міс. 65 коп.

**За кордон:** на рік 11 карб., на півроку 5 карб. 50 к., на 3 міс. 2 карб. 75 коп., на 1 міс. 1 карб.

ЦІНА ОКРЕМОГО № 4 КОП.

*За зміну адреси 30 коп.*

Хто передплатить газету на цілий 1907 рік, тому вишлеться **„Словарик чужих та не дуже зрозуміліх слів“** В. Доманицького і **стінний календар** на 1907 рік.

Адрес редакції і головної контори: **у Києві, Вел. Підвальна вул. д. 6,** біля Золотих Воріт. **Телефон 1458.**

Передплачувати й купувати на роздріб „РАДУ“, окрім контори (Вел. Підвальна, 6. можна ще по сих місцях: У КИЇВІ: в книгарні „Кіевской Старины“, Безаківська вул., ч. 8. У НІЖИНІ в книгарні п-ні Чекмарьової. В. ОДЕСІ: Ніжинська вул., ч. 50, кв. 3. У ЛЬВОВІ (Галичина): в книгарні Наукового товариства ім. Шевченка, вул. Театральна, ч. 1.

Редактор *М. Павловський.* Видавець . *Чикаленко.*

2—3

Во избѣжаніе задержекъ въ высылкѣ выпусковъ редакція проситъ при разсрочкѣ своевременно высылать послѣдующіе взносы.

За каждую перемѣну адреса взимается 25 коп.; при переходѣ же городскихъ подписчиковъ на иногородніе 50 коп.

Письма, переводы, денежную и заказную корреспонденцію адресовать въ редакцію: **Москва, Долгоруковская ул., д. Золотарскаго.**
**Телефонъ 67-27.**

Редакторъ-издатель **Г. Балицкій.**

2—3

---

Борисъ.—Князь Серебряный.—Упырь и др.),—**значительно дополненное** произведеніями, не вошедшими въ предыдущія изданія и изданными за границею.

Съ критико-біографическимъ очеркомъ **С. А. ВЕНГЕРОВА.**

(*Цѣна существующаго неполнаго изданія, безъ пересылки,* **8 р. 50 к.**).

**ПОЛНАГО СОБРАНІЯ СОЧИНЕНІЙ**

ОСТАЛЬНЫЯ **30** КНИГЪ **К. М. СТАНЮКОВИЧА**

(„Морскіе разсказы"; романы: „Омутъ", „Откровенные", „Наши нравы", „Жрецы" и др.; „Картинки общественной жизни", „Письма знатнаго иностранца"; много повѣстей, разсказовъ и пр.),—**значительно дополненнаго** произведеніями, не вошедшими въ предыдущія изданія.

Съ критико-біографическимъ очеркомъ **П. В. БЫКОВА.**

(*Цѣна существующаго неполнаго изданія, съ пересылкой,* **21 руб.**).

**12** книгъ **„ЕЖЕМѢСЯЧНЫХЪ ЛИТЕРАТУРНЫХЪ И ПОПУЛЯРНО-НАУЧНЫХЪ ПРИЛОЖЕНІЙ"**, содержащихъ романы, повѣсти, разсказы, популярно-научныя и критическія статьи современныхъ авторовъ съ иллюстраціями и отдѣлы библіографіи, смѣси, шахматовъ, и шашекъ задачъ и разныхъ игръ.

**12 №№** „ПАРИЖСКИХЪ МОДЪ", выходящихъ ежемѣсячно. До 200 столбцовъ текста и 300 модныхъ гравюръ. Съ почтовымъ ящикомъ для отвѣтовъ на разнообразные вопросы подписчиковъ.

**12** листовъ рисунковъ (около 300) для рукодѣльныхъ, выпильныхъ работъ и для выжиганія и до 300 чертежей выкроекъ въ натуральную величину.

**1 „СТѢННОЙ КАЛЕНДАРЬ"** на **1907** годъ, отпечатанный красками.

**Подписная цѣна „НИВЫ"** со всѣми приложеніями на годъ.

| | |
|---|---|
| **въ С.-Петербургѣ** ) безъ доставки . . **6 р. 50 к.**<br>) съ доставкой . . **7 р. 50 к.**<br>Безъ доставки: 1) въ Москвѣ, въ конторѣ Н. Печковской—**7** р. **25** к.; 2) въ Одессѣ, въ книж. маг. „Образованіе"—**7** р. **50** к. | **Съ пересылкою во всѣ мѣста Россіи . . . . . 8 р.**<br>За границу—**12** р. |

Допускается разсрочка платежа въ **2, 3** и **4** срока.

Пѣшехоновъ, Н. Д. Пухтинскій, М. Б. Ратнеръ, проф. Д. П. Рузскій, А. Ф. Саликовскій, В. И. Семевскій, С. Г. Слюсаревскій, М. И. Сосновскій, И. М. Стешенко, И. Н. Соколовскій, Н. И. Стародворскій, Гр. Согобочный, прив.-доц. В. Н. Твердохлѣбовъ, А. Я. Тези, проф. М. М. Тихвинскій, С. И. Теуминъ, П. А. Тулубъ, В. М. Хижняковъ, Чужой (псевдонимъ), Л. П. Шестовъ, И. Л. Шрагъ, Н. Н. Шрейтеръ, М. И. Эйшискинъ, П. И. Юровскій, прив.-доц. Л. Н. Яснопольскій, Б. К. Яновскій, А. И. Ярошевичъ и др.

Особое вниманіе „Кіевскій Голосъ“ будетъ неуклонно удѣлять интересамъ областнымъ, отраженію жизни и выясненію многообразныхъ нуждъ и требованій того обширнаго края, который обслуживаетъ газета. Задачи эти будутъ осуществляться при посредствѣ нашихъ провинціальныхъ сотрудниковъ и корреспондентовъ, имѣющихся во всѣхъ значительныхъ пунктахъ края.

Озабочиваясь, чтобы читатели „Кіевскаго Голоса“ стояли въ курсѣ всѣхъ выдающихся событій современной жизни, редакція, независимо отъ агентскихъ телеграммъ, будетъ ежедневно получать по телеграфу отъ собственныхъ корреспондентовъ наиболѣе важныя и, по возможности, только достовѣрныя извѣстія.

Вообще, редакція приметъ всѣ мѣры къ тому, чтобы, *не повышая цѣны на газету*, возможно полнѣе удовлетворять идейнымъ требованіямъ того круга читателей, съ которымъ у нея установилась живая нравственная связь.

## Условія подписки:

Подписная плата съ доставкой или пересылкой: на 12 мѣс.—8 р., на 11 мѣс.—7 р. 50 к., на 10 мѣс.—7 р., на 9 мѣс.—6 р. 50 к., на 8 мѣс.—6 р., на 7 мѣс.—5 р. 25 к., на 6 мѣс.—4 р. 50 к., на 5 мѣс.—4 р., на 4 мѣс.—3 р. 50 к., на 3 мѣс.—2 р. 70 к., на 2 мѣс.—1 р. 80 к., на 1 мѣс.—90 к.,

*Льготная подписка.* Для сельскаго духовенства и сельскихъ учителей при непосредственномъ обращеніи въ главную контору установлена слѣдующая плата: за 1 мѣс.—75 к., за 2 мѣс.—1 р. 40 к., за 3 мѣс.—2 р. за 4 мѣс.—2 р. 70 к., за 5 мѣс.—3 р., 40 к., за 6 мѣс.—4 р.

*Для годовыхъ подписчиковъ допускается разсрочка—по 1 руб. въ теченіе первыхъ 8-ми мѣсяцевъ, или же при подпискѣ 3 руб., къ 1-му апрѣля 3 руб. и къ 1-му августа 2 руб.*

**Редакція и Главная Контора помѣщаются въ г. Кіевѣ, на Прорѣзной ул. въ д. № 14.**

2—2

бытовой старины: 9) народную словесность; 10) архивные документы.

Редакція не имѣетъ возможности перечислять здѣсь статьи, находящіяся въ ея архивѣ, и называть ея многочисленныхъ сотрудниковъ, какъ гражданскихъ, такъ военныхъ и духовныхъ, при благосклонномъ участіи которыхъ журналъ издается въ теченіе 37 лѣтъ.

По примѣру прежнихъ лѣтъ, въ журналѣ будутъ помѣщаться портреты выдающихся русскихъ дѣятелей, гравированные лучшими художниками. Журналъ, какъ и прежде, будетъ выходить 1-го числа каждаго мѣсяца.

**Подписная цѣна на годъ 9 р. съ пересылкой.**

Книгопродавцамъ, принимающимъ подписку, дѣлается уступка, по **30** к. съ экземпляра.

Подписка принимается въ С.-Петербургѣ, Фонтанка, д. № 145.

2—3

---

# Политическая Энциклопедія.

**Подъ редакціей Л. З. Слонимскаго.**

*Въ 12 выпускахъ, цѣна по подпискѣ 9 руб.*
*(въ трехъ полукожанныхъ перепл. ц. 12 р.).*

При задаткѣ въ 3 руб. выдаются три выпуска, а дальнѣйшіе по мѣрѣ поступленія взносовъ, считая одинъ рубль за каждый выпускъ. Послѣ оплаты всей подписной суммы выпуски выдаются немедленно по выходѣ ихъ изъ печати.

**Цѣна внѣ подписки: 12 руб., въ перепл. 15 руб.**

Переплетенные тома выдаются при выходѣ 4-го, 8-го и 12-го выпусковъ.

*Въ первыхъ трехъ выпускахъ (480 страницъ) помѣщено 206 статей между прочимъ, слѣдующія:*

Абсолютизмъ, Проф. Э. Гримма; Австрія, М. Горенберга; Автономія, М. Горенберга и Н. Рейнгардта; Аграрное движеніе 1905 г., С. Прокоповича; Аграрныя отношенія въ Россіи, В. В.; Адвокатура, К. Арсеньева; Административная юстиція И. Лазаревскаго; Азіатская Россія, А. Кауфмана; Азія, З. Авалова; Акціонерн. компаніи, А. Каминка; Алексѣевъ, Е. И. Л. Сло-

нимскаго; Амнистія, В. Кузьмина-Караваева; Анархизмъ, В. Святловскаго; Антисемитизмъ, В. Водовозова, Н. Рейнгардта и Л. Слонимскаго; Арбитражъ, бар. Б. Нольде; Арендныя отношенія, А. Дядиченко и Л. Чермака; Армія проф. А. Добровольскаго; Арсеньевъ К. К., А. Ѳ. Кони; Артели, Ф. Щербины; Афганистанъ, З. Авалова; Багдадская желѣзная дорога бар. Б. Нольде; Балканскій полуостровъ; бар. Б. Нольде и П. Калинкова; Батраки, Ф. Щербина; Башкиры и башкирскія земли, А. Дядиченко; Бебель, В. Водовозова; Бездѣйствіе власти, проф. кн. С. Друцкаго; Безземельные крестьяне, Ф. Щербины; Безобразовъ М. А., Н. Рейнгардта; Безработица, В. Святловскаго; Берлинскій трактатъ, бар. Б. Нольде; Берлинъ, Р. Стрѣльцова; Бернштейнъ, Эд., В. Водовозова; Бобыли, Ф. Щербины; Богатство, Г. Черняевскаго; Бойкотъ, В. Водовозова; Болгарская конституція, П. Милюкова; Босфоръ и Дарданеллы, бар. Б. Нольде; Бракъ, Н. В. Рейнгардта; Брентано, А., Р. Стрѣльцова; Британская имперія, П. Г. Мижуева; Бундъ, І. Рыбакова; Бюджетное право, Сергѣя Шумакова; Бюджетъ, Л. Буха; Бюджеты крестьянскіе, Ф. Щербины; Бюрократія, Н. В. Рейнгардта, проф. В. В. Ивановскаго и Л. Слонимскаго; Вандербильты, П. А. Тверского; Великобританія, проф. Павла Виноградова, Экономическія и общественныя условія Великобританіи, С. И. Рапопорта; Вильгельмъ П. Г. Гроссмана (А. Коврова); Витте, С. Ю. Л. Слонимскаго; Военное вѣдомство и высшее воен. управленіе. А. Л—скаго; Военное положеніе, Сергѣя Шумакова; Военные суды, А. Т. и Сергѣя Шумакова; Вольное Экономич. Общество, Д. И. Рихтера; Вооруженное возстаніе, Н. В. Рейнгардта Всеобщее избирательное право, В. Водовозова.

Въ первыхъ трехъ выпускахъ помѣщено 28 портретовъ и иллюстрацій, 18 картограммъ, и 29 геогр. и этногр. картъ.

## Выпуски четвертый и пятый печатаются.

Для ознакомленія съ изданіемъ всѣмъ желающимъ высылается первый выпускъ съ обязательствомъ возвратить его, если подписка не состоится.

Подписка съ наложеніемъ платежа дозволяется съ надбавкой 25 коп. при каждой отправкѣ.

ГЛАВНАЯ КОНТОРА: СПБ., НЕВСКІЙ, 88.

*Подписка принимается также въ иногородныхъ отдѣленіяхъ и у представителей главной конторы.*

Появившіяся объявленія о „Полит. Энциклопедіи“ какъ приложенія къ другимъ изданіямъ, не имѣютъ ничего общаго ни съ нашей редакціей, ни съ нашимъ издательствомъ.

## *ПРИНИМАЕТСЯ ПОДПИСКА*

на еженедѣльный критико-библіографическій журналъ

# „КНИГА"

подъ редакціей **Мих. К. Лемке**,

издаваемый книжнымъ складомъ „ЗЕМЛЯ"

*при участіи слѣдующихъ лицъ:*

М. А. Антоновичъ, С. Ашевскій, Н. А. Бердяевъ, Н. И. Березинъ, И. А. Бодуэнъ-де Куртенэ, А. И. Богдановичъ, В. Богучарскій, Н. Борецкій, В. В. Брусянинъ, С. Н. Булгаковъ, В. Л. Бурцевъ, Н. Валентиновъ, П. И. Вейнбергъ, К. Л. Вейделиллеръ, С. А. Венгеровъ, М. О. Гершензонъ, В. Г. Громанъ, А. И. Даринскій, Н. А. Дубровскій, Д. Е. Жуковскій, Ѳ. Ф. Зѣлинскій, Ивановъ-Разумникъ, Н. И. Іорданскій, Н. И. Карѣевъ, А. А. Каумфанъ, Л. Н. Клейнбортъ, Н. П. Коломійцевъ, П. А. Конскій, К. Р. Кочаровскій, В. Д. Кузьминъ-Караваевъ, І. Ларскій, М. К. Лемке, Е. К. Леонтьева, И. Н. Леонтьевъ, Н. М. Лисовскій, Н. П. Ложкинъ, Н. О. Лосскій, Г. А. Лучинскій, Е. А. Ляцкій, Н. В. Марковскій, И. Ю. Марконъ, П. П. Масловъ, Д. С. Мережковскій, А. В. Меркуловъ, А. П. Налимовъ, П. И. Новгородцевъ, Н. П. Павловъ-Сильванскій, В. А. Поссе, А. С. Пругавинъ, А. Н. Римскій-Карсаковъ, М. А. Ростовцевъ, Н. А. Рубакинъ, П. П. Румянцевъ, С. Ф. Русова, А. А. Русова, А. А. Русовъ, П. П. Семенюта, М. Н. Слѣпцова, В. Ф. Соловьевъ, П. Б. Струве, Е. В. Тарле, А. С. Токаревъ, В. Ѳ. Тотоміанцъ, М. Н. Туганъ-Барановскій, В. Н. Тукалевскій, А. Ю. Финнъ, В. И. Чорнолусскій, П. Е. Щеголевъ, и др.

Журналъ „Книга" ставитъ своей задачей дать возможность читателю, интересующемуся текущей литературой, а также библіотекамъ, учебныхъ заведеніямъ, книжнымъ складамъ и магазинамъ, оріентироваться въ той массѣ литературы, которая въ послѣднее время поступила и поступаетъ на книжный рынокъ.

Являясь внѣпартійнымъ органомъ, «Книга» будетъ давать читателямъ сводные критико-библіографическіе обзоры и отдѣльныя рецензіи книгъ, по соціальнымъ наукамъ, вопросамъ обще

ственной жизни и народнаго образованія, философіи, психологіи, исторіи, исторіи литературы, беллетристики и искусства.

Литература соціалистическихъ партій будетъ рецензироваться соотвѣтствующими соціалистами. Въ тѣхъ случаяхъ, если представителемъ одной изъ этихъ партій будетъ написанъ обзоръ литературы по какому-либо вопросу текущаго момента, то въ слѣдующемъ же номерѣ будетъ данъ обзоръ той же литературы, написанный представителемъ другой партіи.

Считая одной изъ главныхъ своихъ задачъ, широкое удовлетвореніе читателей, ищущихъ систематическаго самообразованія, редакція „Книги" обратитъ особенное вниманіе на отдѣлъ отвѣтовъ на вопросы по организаціи самообразованія, чтенія вообще, а также книжнаго дѣла. Кромѣ того въ журналѣ будетъ помѣщаться хроника литературной жизни и книгоиздательскаго дѣла. Всѣ книги, присланныя въ редакцію для рецензій, будутъ регистрироваться въ особомъ отдѣлѣ.

Журналъ выходитъ еженедельно по четвергамъ.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА: на годъ съ доставкой и пересылкой 2 р. 50 к., на полгода 1 р. 50 к., на 3 мѣс. 85 к. и на 2 мѣс. 60 к. (мѣсячная подписка не принимается).

Адресъ редакціи и конторы журнала „Книга"—книжный складъ „ЗЕМЛЯ" СПБ., Владимірскій пр., д. № 7. Телеф. 51—01.

---

## На 1907 годъ.

Открыта подписка на историческій журналъ.

# „БЫЛОЕ".

Журналъ—внѣпартійный и посвященный исторіи освободительнаго движенія—издается подъ редакціей В. Я. Яковлева-Богучарскаго и П. Е. Щеголева при ближайшемъ участіи В. Л. Бурцева по слѣдующей программѣ.

Статьи и изслѣдованія по исторіи освободительнаго движенія въ Россіи.

Біографіи дѣятелей движенія, воспоминанія о нихъ, ихъ собственные мемуары, дневники, письма, статьи, стихотворенія и проч.

Документы и другіе матеріалы, касающіеся движенія.

Отдѣльные факты и эпизоды изъ исторіи движенія.

Историческая библіографія.

Въ 1907 году между многими другими статьями будутъ напечатаны: М. Ю. Ашенбреннеръ—Воспоминанія (60-ые и 70-ые годы); А. Бахъ—Воспоминанія народовольца; В. Я. Богучарскій—Декабристъ М. С. Лунинъ; В. Л. Бурцевъ—Изъ воспоминаній; И. П. Бѣлоконскій—Земское движеніе до образованія „Союза Освобожденія“; В. А. Вейнштокъ—Акатуевскій рудникъ; М. О. Гершензонъ — Западные друзья Герцена; В. С. Голубевъ—Государственная Дума 1906 года; В. А. Даниловъ—Изъ воспоминаній; С. А. Жебуневъ—Изъ воспоминаній; А. И. Иванчинъ-Писаревъ – Побѣгъ князя Кропоткина; Н. И. Іорданскій – Миссія П. С. Ванновскаго; Кафіеро – Воспоминанія; Коваленко—11 дней на „Потемкинѣ“; Е. Д. Кускова—Политическія партіи въ 1906 году; Платонъ Лебедевъ—Красные дни въ Нижнемъ Новгородѣ; М. К. Лемке—Процессы Митрофана Муравскаго, Сунгурова, Блюммера, Головина, кн. Долгорукова и др. (по неизданнымъ архивнымъ даннымъ); Е. Е. Лазаревъ—Гавайскій сенаторъ; А. О. Лукашевичъ—Въ народъ; И. Л. Манучаровъ—Изъ Шлиссельбурга на Сахалинъ; Н. А. Морозовъ.—Изъ воспоминаній; В. С. Панкратовъ Арестъ и процессъ. Э. К. Пекарскій—Рабочій Петръ Алексѣевъ (изъ воспоминаній); П. Н. Переверзевъ—Экспедиція генерала Ренненкампфа; М. Р. Поповъ—Изъ моего революціоннаго прошлаго; С. Н. Прокоповичъ—Формы и результаты аграрнаго движенія въ 1906 году. А. С. Пругавинъ—Декабристъ въ монаст. тюрьмѣ. Л. Ф. Пантелѣевъ—Дѣла давно минувшихъ дней (арестъ, ссылка и пр.); З. Ралли—Изъ воспоминаній о Драгомановѣ и Бакунинѣ; И. А. Рубановичъ—Дѣло Гоца въ Италіи и Савицкаго во Франціи; С. А. Савинкова—Изъ воспоминаній; С. Г. Сватиковъ—Очерки по исторіи студенческаго движенія; В. И. Семевскій—Волненія въ л.-гв. Семеновскомъ полку въ 1820 году: Е. П. Семеновъ. Народовольческіе кружки въ Одессѣ; Э. А. Серебряковъ—Революціонеры во флотѣ; С. Сомовъ—Рабочее движеніе въ Петербургѣ въ 1905 году; Н. П. Стародворскій—Дегаевъ и Судейкинъ. Изъ воспоминаній; П. Б. Струве—Заграничный журналъ „Освобожденіе“; Е. В. Тарле—Каннингъ и Николай Тургеневъ;— Герценъ и газета Прудона; Н. А Танъ—Послѣдній періодъ „Народной Воли“ М. Ф. Фроленко – Воспоминанія о Воронежскомъ и Липецкомъ съѣздахъ; Л. Ш. Страница изъ исторіи идейныхъ теченій въ „Народной Волѣ“. П. Е. Щеголевъ—Агитаціонная литература декабристовъ;—Конецъ императора Павла (историческое разслѣдованіе); Ф. Л. Ястржембскій – Записки петрашевца; Записки императора Николая I о 14 декабря, неизданныя произведенія А. И. Герцена и др

Будутъ напечатаны также: „Сводъ указаній данныхъ нѣкоторыми изъ арестованныхъ по дѣламъ о госуд. преступленіяхъ“ (полностью); Докладъ (оффиціальный) о дѣлѣ В. И. Засуличъ; Разгромъ тверского земства (извлеченіе изъ доклада г-на Штюрмера); Къ исторіи русской „конституціи“ (офиціальные матеріалы и документы); Обзоры по дѣламъ политическимъ за разные годы (изъ изданій д-та полиціи); Отчеты о процессахъ, не бывшіе въ печати (дѣло 1 марта 1887 г., военныхъ кружковъ 1887 и др.); рѣдчайшія революціонныя изданія, письма разныхъ общественныхъ дѣятелей, документы и очерки по исторіи освободительнаго движенія послѣднихъ двухъ лѣтъ, и т. д.

Ланге, Б. А. Лезинъ, М. К. Лемке, проф. П. Ф. Лесгафтъ, А. Л. Липовскій, А. А. Локтинъ, Ѳ. С. Матвѣевъ, И. И. Мещерскій, П. Г. Мижуевъ, А. В. Мезіеръ, А. П. Налимовъ, А. П. Нечаевъ, А. Новиковъ. А. В. Овсянниковъ, Ф. Ф. Ольденбургъ, проф. И. Г. Оршанскій, С. А. Острогорскій, Ф. И. Павловъ, О. Х. Павловичъ, проф. А. Л. Погодинъ, В. Подстепянскій, С. Н. Поляковъ, В. Л. Розенбергъ, Г. П. Роковъ, И. А. Рудневъ, Н. А. Рубакинъ, Е. П. Рѣпина, С. Ф. Русова, М. Н. Салтыкова, проф. И. А. Сикорскій, С. И. Симоновъ, Л. С. Севрукъ, проф. Ир. П. Скворцовъ. А. Ѳ. Соколовъ, М. И. Страхова, проф. Сумцовъ, М. А. Тростниковъ, А. М. Тютрюмовъ. К. А. Тюлеліевъ, В. И. Чарнолускій, Н. В. Чеховъ, В. И. Фармаковскій. А. П. Флеровъ, В. А. Флеровъ, проф. В. М. Шимкевичъ, С. И. Шохоръ-Троцкій, Н. О. Шохоръ-Троцкая, д-ръ В. Ф. Якубовичъ, А. Яцимірскій и др.

«Русская Школа» выходитъ ежемѣсячно книжками, не менѣе пятнадцати печ. листовъ каждая (за май-іюнь и іюль-августъ—двѣ книжки двойнаго объема). Подписная цѣна: въ Петербургѣ безъ доставки—семь р., съ доставкою—7 руб. 50 коп., для иногороднихъ съ пересылкою—восемь руб.; за границу—девять руб. въ годъ. Сельскіе учителя, выписывающіе журналъ за свой счетъ, могутъ получать журналъ за шесть руб. въ годъ, съ разсрочкою уплаты въ два срока. Города и земства, выписывающіе не менѣе 10 экз., пользуются уступкою въ 15% Книжные магазины получаютъ за комиссію 5% съ годовой цѣны. Подписка съ разсрочкой и уступкой принимается только въ конторѣ журнала.

Журналъ «Р. Ш». допущенъ Ученымъ Комитет. Мин. Нар. Просв. къ выпискѣ для фундаментальныхъ библіотекъ среднихъ учебныхъ заведеній, а также въ учительскія библіотеки низшихъ учебныхъ заведеній.

Золотая медаль на международной выставкѣ «Дѣтскій Міръ» въ 1904 году.

Подписка принимается въ конторѣ редакціи (Спб. Лиговская ул., 1).

Редакторъ-издатель *Я. Я. Гуревичъ*.

---

# Од редакції.

Журнал «Україна», що виходить з року 1907 замість «Кіевской Старины», складається з двох частин, які будуть входити у кожну щомісячну книжку. наукової та літературно-публіцистичної.

В частині *науковій* друкуються: самостійні праці з української історії та усякі матеріали до неї, як то: особливо цінні історичні документи, мемуари, хроніки, дневники, записки, спомини, оповідання, біографії, некрологи та характеристики, описи річевих памяток української старовини та замітки про все те взагалі, що дотикається або змальовує народне життя на Вкраїні, або ж в чому виявляється народня творчість та світогляд, як напр.: необслідовані звичаї релігійні, правові, соціальні і т. и., давні пісні з голосом, незаписані думи, казки, легенди, і т. и.; бібліографичні звістки про нові видання в Россії і загряницею, книжки та статті, які дотикаються минулого і сучасного життя України, з критичними увагами про них.

В частині *літературно-публіцистичній*, крім української беллетристики, подаватимуться статті про сучасні питання, особливо ж про ті, що мають звьязок з життям України.

Статті, як в першій, так і в другій частині, друкуватимуться *українською мовою*, але для тих авторів, яким важко поки що писати по українському, залишається право подавати свої праці *мовою російською*.

Журнал буде виходити щомісяця книжками аркушів в 10—12.

Рукописи, надіслані у редакцію для друку, коли буде потреба—скорочуватимуться та змінятимуться. Рукописи, які узнано буде до друку непридатними, зберегаються в редакції шість місяців; редакція не бере на себе обовьязку повертати їх авторам своїм коштом.

Редакція просить авторів надсилати книжки та брошюри на рецензію.

---

# „УКРАІНА“

виходить в 1907 р. коло 15 дня кожного місяця книжками в 10—12 аркушів. В міру потреби додаються портрети та малюнки.

ПЕРЕДПЛАТА НА «**УКРАІНУ**» В 1907 РОЦІ:

за 12 книжок **з доставкою—7 карб.**, а **без доставки—6 карб.**, **за границю—9 карб.**

Адреса редакції: КИЇВ, ТРОИЦК. ПЛОЩ., НАРОДНИЙ ДОМ.

---

Редакція бере на себе одповідальність за акуратну доставку журнала тільки перед особами, що передплатили його в редакції або в книжному магазині «Кіевской Старины» (Безаковская, 8).

Як що передплатник котроїсь книжки журналу не одержить, то повинен зараз же, як одержить дальшу книжку, повідомити редакцію про те, що не одержав, попередньої додавши посвідчення місцевої почтової контори

---

В 1907 р. редакція «Украіни» видає «Словарь украінського язика», зібраний редакцією журнала «Кіевская Старина». Цей «Словарь», під редакцією Б. Грінченка, заслужив 2-у Костомаровську премію від Россійської Академії Наук. Весь «Словарь» буде уміщатись на 150 друкованих аркушах середнього октава. Поділений він буде на 4 томи. **Ціна за всі томи — 7 карб.**, а для передплатників журнала «Украіна» — **5 карб.**, коли гроші ці будуть вислані разом з передплатою на журнал. Кожний том висилатиметься передплатникам зараз після виходу його з друку. Перший том вийде в квітні місяці 1907 року.

---

В редакції продаються комплекти «Кіевской Старины» за роки 1883, 1885, 1887, 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1901, 1902, 1904, 1905 і 1906 по 6 карб. за 12 книжок, а з пересилкою—7 карб. Коли купуватиметься за всі роки — 30% скидається. Окремі книжки журналу по 1 карб.

Редактор-видавець **В. Науменко**

# УКРАІНА.

НАУКОВИЙ

ТА

ЛІТЕРАТУРНО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ

ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ.

РІК ПЕРШИЙ.

ТОМ I

МАРТ

1907.

У КИЇВІ

1907.